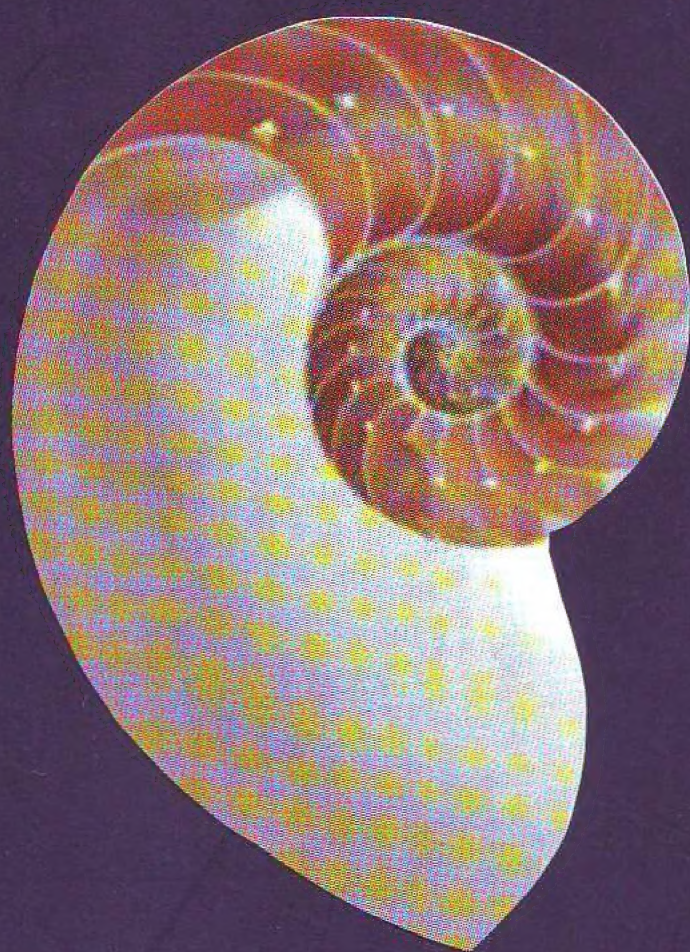
THOMAS A. SEBEOK

SEMNELE: O INTRODUCERE ÎN SEMIOTICĂ

HUMANITAS

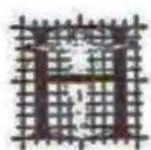
SEMNELE: O INTRODUCERE ÎN SEMIOTICĂ

THOMAS A. SEBEOK (n. 1920, Budapesta – m. 21 dec. 2001, Bloomington, Ind.); a emigrat în SUA în 1936. Doctorat la Princeton University (1945). Carieră academică prestigioasă la mari universități nord-americane. A jucat un rol decisiv în dezvoltarea semioticii ca disciplină de sine stătătoare și în deschiderea ei către științele biologice și cognitive. Turnee de conferințe în întreaga lume (la București, în oct. 1998, ca invitat al Colegiului Noua Europă). Fondator al unor publicații științifice importante (printre altele, *Semiotica*, 1969); președinte al Semiotic Society of America (1984), membru a numeroase instituții științifice (Guggenheim, Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences, Woodrow Wilson Center, Centrul Olandez pentru Studii Avansate, Smithsonian Institution etc.). Fondator (1956) și președinte al Research Center for Language and Semiotic Studies. În 1991 i s-a acordat titlul de Profesor Emerit de antropologie, lingvistică, semiotică și studii centro-eurasiene. Vastă activitate de cercetare în domeniul semioticii teoretice și aplicative concretizată în contribuții fundamentale (peste 500 de articole și cărți); cităm, printre altele, următoarele cărți: *Contributions to the Doctrine of Signs*, 1976; *The Play of Musement*, Indiana University Press, Bloomington, 1981; *Contributions to the Doctrine of Signs*, University Press of America, Lanham, ed. a 2-a, 1985; *I Think I Am a Verb: More Contributions to the Doctrine of Signs*, Plenum Press, New York, 1986; *The Sign & Its Masters*, University Press of America, Lanham, ed. a 2-a, 1989; *Essays in Zoosemiotics*, Toronto Semiotic Circle, Toronto, 1990; *American Signatures: Semiotic Inquiry and Method*, University of Oklahoma Press, Norman, 1990; *A Sign Is Just a Sign*, Indiana University Press, Bloomington, 1991; *Semiotics in the United States*, Indiana University Press, Bloomington, 1991; *Signs: An Introduction to Semiotics*, University of Toronto Press, Toronto, 1993, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, 2001; *Global Semiotics*, Indiana University Press, Bloomington, 2001; coordonator general al *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, 3 vol., Mouton de Gruyter, Berlin, 1986; editează, în colaborare cu J. Umiker-Sebeok, *The Semiotic Web, 1986–1990: A Yearbook of Semiotics*, Mouton de Gruyter, Berlin, 1987–1994 etc.

THOMAS A. SEBEOK

SEMNELE: O INTRODUCERE ÎN SEMIOTICĂ

Traducere din engleză
după ediția a II-a definitivă
de
SORIN MĂRCULESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SEBEOK,THOMAS A.
Semnele: o introducere în semiotică / Thomas A. Sebeok;
trad.: Sorin Mărculescu. – Bucureşti: Humanitas, 2002
240 p.: 20 cm
Bibliogr.
ISBN 973-50-0184-5

Mărculescu, Sorin (trad.)

81'373.612

THOMAS A. SEBEOK
SIGNS: AN INTRODUCTION TO SEMIOTICS

Original Edition published by University of Toronto Press
Second Edition 2001
Toronto, Canada

ISBN 973-50-0184-5

NOTA TRADUCĂTORULUI

Traducerea de față, realizată într-o primă etapă pe baza primei ediții (1994), a fost revizuită și completată (cu excepția Indicelui) în conformitate cu textul ediției a II-a a *Semnelor*, editată sub supravegherea autorului și publicată în data de 22 decembrie 2001, la o zi după stingerea sa din viață.

Cum încă nu există o terminologie românească unitară în materie de semiotică, disciplină vastă, înglobînd actualmente întreaga lume a viului și patronînd ramuri în plină dezvoltare (sociosemiotica, biosemiotica, zoosemiotica, fitosemiotica, chimiosemiotica etc.), am simțit nevoia să recurg uneori la soluții proprii, dar motivate, cred, de logica textului și, oricum, nu total străine de variantele existente în literatura românească de specialitate, originală și tradusă. Cazul cel mai elocvent ar putea fi, bunăoară, *token*, primul termen al binomului peircian *token/type*, echivalat uneori pînă acum, sub influență franceză (*signe-occurrence*), cu „semn-ocurență". Am preferat, după multe ezitări, să propun ca echivalent posibil și inconfundabil *ocurent* (masc.), binomul devenind, așadar, *ocurent/tip*. Alteori, în cazul creațiilor terminologice ale unor cercetători (de ex. Charles Morris), am românizat pur și simplu termenii: *namors* > *numori*, *identifiors* > *identifiori* etc. Am consemnat totdeauna aceste situații precum și altele pe care nu le mai enumăr aici, indicînd și termenul original. În ceea ce privește termenul englezesc de largă circulație *icon*, am utilizat consecvent *icon*, *-i*, (eng. *icon*, *-s*), respectiv *semn iconic* (eng. *iconic sign*).

S.M.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A

Ediția a II-a a lucrării *Semnele* prezintă mai multe caracteristici menite să o facă mai cuprinzătoare și mai utilă ca manual introductiv în domeniul semioticii. Cele opt capitole ale primei ediții au rămas practic neschimbate, cu modificări minore ici și colo. După cum se menționa în prima ediție, ele reprezentau prelucrări ale unor studii apărute în următoarele surse: cap. 2 în *Journal of Social and Biological Structures*; cap. 3 în *Semiotica*; cap. 4 în *New Directions in Linguistics and Semiotics*, sub redacția lui James E. Copeland (Houston, Rice University Studies); cap. 5 și 7 în *American Journal of Semiotics*; cap. 6 în *Modern Language Notes*; cap. 8 în *Georgetown University Table Monographs*; și cap. 9 în *The Semiotics of Culture*, editori Henri Broms și Rebecca Kaufman (Helsinki, Arator, 1988).

Capitolul 1 este nou în ediția de față. El reprezintă prelucrarea unei conferințe intitulate „Nonverbal Communication", care a apărut în *Thomas A. Sebeok Distinghuished Lecture Series in Semiotics*, vol. 1 (2000), publicată inițial de către Program in Semiotics and Communication Theory of Victoria College, în colaborare cu University College, Universitatea din Toronto. Seria este îngrijită și prefațată de Marcel Danesi și Paul Perron. El expune într-o manieră generală cîteva dintre noțiunile fundamentale folosite în restul cărții.

Această a II-a ediție mai conține un glosar de termeni tehnici și o bibliografie amplificată, precum și un indice total revizuit. Aceste noutăți au urmărit sporirea funcțiilor de manual ale cărții.

THOMAS A. SEBEOK
Indiana University, 2001

Marcel Danesi

Introducere: Thomas A. Sebeok și știința semnelor

Numele lui Thomas A. Sebeok e universal asociat cu dezvoltarea semioticii și a teoriei comunicării din secolul al XX-lea. Într-adevăr, nimeni altcineva nu are în lumea de azi impactul enorm pe care îl are profesorul Sebeok asupra acestor două domenii. Nu ar fi deloc exagerat să spunem că fără activitatea sa de cercetare inovatoare și fără scrierile sale critice nici unul dintre aceste două domenii nu ar fi la fel de înfloritor și de semnificativ cum sînt astăzi, la început de nou mileniu.

A fost un pas foarte îndreptățit ca seria Toronto Studies in Semiotics să fie lansată în 1992 cu manualul de introducere în știința semioticii al profesorului Sebeok. Este la fel de nimerit ca reluarea amplificată a seriei — redenumite acum Toronto Studies in Semiotics and Communication — să fie inaugurată cu ediția a II-a a *Semnelor*. În numeroasele sale lucrări fundamentale întîlnim, în fapt, un permanent memento al profesorului Sebeok, potrivit căruia comunicarea își are întemeierea în sistemul semiozic al organismului. Ele nu pot fi studiate independent una de alta.

Această a II-a ediție are, ca și prima, o valoare deopotrivă teoretică și practică. Ea poate fi utilizată drept cadru teoretic pentru studierea fenomenelor bazate pe semne din semiotică, teoria comunicării, psihologie, lingvistică și biologie. Ea poate însă fi utilizată și ca manual pentru cursurile universitare avansate despre aceste discipline. Expunerea profesorului Sebeok este clară, dar incitantă. Autorul are talentul excepțional de a fi capabil să explice un subiect dificil în fața unei largi audiențe, într-o manieră simplă, dar și cu rigoare tehnică și

o mare erudiție. Nu e de mirare, așadar, că prima ediție a lucrării de față a devenit un clasic contemporan al domeniului curînd după publicarea sa. Stilul său e plăcut și totodată provocator la reflecție, util în egală măsură studentului și specialistului.

Nu toată lumea știe că știința semnelor, *semiotica*, s-a dezvoltat din primele încercări făcute de către medicii occidentali pentru a înțelege cum se produce interacțiunea dintre corp și minte în cadrul unor domenii culturale specifice. Într-adevăr, în cea mai veche întrebuințare a sa, termenul de semiotică era aplicat în studierea configurației observabile a simptomelor patologice induse de unele boli determinate. Hipocrate (460?–377? î.Cr.) — fondatorul științei medicale — a văzut în modalitățile prin care un individ, membru al unei culturi specifice, evidențiază și pune în legătură simptomatologia asociată cu o boală, baza pe care poți să realizezi o diagnoză adecvată și apoi să formulezi o prognoză convenabilă. Medicul Galen din Pergam (130?–200? d. Cr.) s-a referit și el la diagnoză ca la un proces de semioză. La scurt timp după utilizarea de către Hipocrate a termenului *semeiosis* pentru a trimite la reprezentarea culturală a unor semne simptomatice, el a ajuns să însemne, pe vremea lui Aristotel (384–22 î.Cr.), sistemul de referință al unui semn propriu-zis.

Astfel, încă din zorii civilizației pînă în era actuală, în cultura occidentală s-a recunoscut totdeauna — cel puțin implicit — că există o conexiune intrinsecă între corp, minte și cultură și că procesul care leagă între ele aceste trei dimensiuni ale existenței umane este *semioza*, producerea și interpretarea semnelor. Rațiunea de a fi a semioticii se poate spune că este aceea de a cerceta interconexiunea dintre viață și semioză. Și tocmai acest lucru l-a transmis Sebeok unei întregi generații de semioticieni. Seria sa de cărți aflate într-o relație de succesiune și publicate de-a lungul a peste trei decade, din 1976 pînă în 2001 — *Contributions to the Doctrine of Signs* (1976), *The Sign and Its Masters* (1979), *The Play*

of Musement (1981), *I Think I Am a Verb* (1986), *A Sign Is Just a Sign* (1991), *Semiotics in the United States* (1991), *The Forms of Meaning* (2000, cu M. Danesi) și *Global Semiotics* (2001) — arată cum interacționează semiotica cu procesele și produsele biologice, psihologice și culturale. Cartea de față este concepută ca o sinteză a cercetărilor sale asupra trăsăturilor „elementare“ ale acestei interacțiuni. Ea adună la un loc cîteva din cele mai importante eseuri ale sale care se ocupă de problemele fundamentale la teoriei și practicii semiotice contemporane. Aceste eseuri au fost reelaborate sub forma unui manual coerent util în egală măsură semioticianului, studenului în semiotică și teorie a comunicării, specialistului în științele cognitive, lingvistului, psihologului și cititorului obișnuit.

Capitolul 1 („Noțiuni de bază“) este nou în ediția a II-a. El prezintă într-un stil limpede și împănat de exemple conceptele de bază ale analizei semiotice. Capitolul 2 („Studiul semnelor“) constituie o prezentare de ansamblu asupra fascinantului studiu al semiozei umane, cuprinzînd și o delimitare a domeniului științific al semioticii. Al treilea capitol („Șase feluri de semne“) descrie și exemplifică cele șase categorii fundamentale de semne — semnalul, simptomul, iconul, indexul, simbolul, numele. Ceea ce reiese cu claritate din acest capitol este că semioza este *caracteristica* definitorie a vieții biologice. Apoi, în capitolul 4 („Semnele-simptom“), Sebeok se concentrează asupra naturii simptomelor. E instructiv de observat că analiza sistemului de simptome corporale genetic programat care indică tipurile de boală în lumea antică a pus temelia științei semnelor. Actul de interpretare a simptomelor constituie esența analizei semiozice. Un simptom reprezintă o anumită malfuncție sau un proces somatic „întrerupt“ care, în mintea medicului, trimite la sau „reprezintă“ o boală, o indispoziție sau o maladie. În capitolul 5 („Semnele indexicale“) Sebeok examinează apoi ceea este, putem spune, cea mai importantă categorie de semnifi-

care „conștientă" — indexicalitatea. În semioza umană, aceasta e intrinsecă procesului de trimitere la obiecte, evenimente și ființe din univers. Indexicalitatea se poate manifesta prin ocurenți semici situabili în întreg intervalul dintre actul de indicare cu degetul arătător și pînă la folosirea unor cuvinte ca *aici* și *acolo*. Apoi, în capitolul 6 („Semnele iconice") Sebeok examinează natura iconicității, procesul de semnificare prin care un semn își reprezintă referentul prin simularea uneia sau tuturor proprietăților sale fizice (sau noetice). Utilizînd o gamă largă de exemple din natură, expunerea lui Sebeok ne familiarizează cu ideea că iconicitatea constituie un principiu central al organizării și modelizării semiozice în toate formele de viață. Apoi, în capitolul 7 („Semnele-fetiș"), Sebeok face o excursie delectabilă într-o zonă care ilustrează foarte clar natura „semiozei simbolice" la oameni — semnele-fetiș. Cu toate că fetișismul se întîlnește la primate și mamifere, el este un fenomen care ilustrează în mod remarcabil modul în care semioza interconectează procesele biologice, psihologice și culturale. Fetișul este un microcosm a ceea ce sîntem — consumatori de simboluri. În capitolul 8 („Semnele limbajului") Sebeok ne aduce apoi în domeniul exclusiv uman al semiozei verbale. Limba e realizarea supremă a procesului semiozic transformațional corp–minte–cultură. Dar, după cum ne reamintește el în mod insistent, limba nu este totdeauna o modalitate superioară celei non-verbale de cunoaștere și semnificare. Comunicarea umană trebuie gîndită în totalitatea ei — ca un proces verbal *și* non-verbal. În sfîrșit, în ultimul capitol („Limba ca sistem de modelare primar?"), Sebeok ne furnizează una dintre cele mai clare și mai plauzibile relatări despre originea și evoluția limbii la specia umană. Limba, pentru Sebeok, constituie un mijloc cognitiv util de modelare a lumii. El s-a dezvoltat pentru a le permite oamenilor să-și descrie lumea înconjurătoare într-un mod eficient. „Vorbirea", sau limbajul articulat, este un derivat al acestei capacități de modelare; ea este, ca să folo-

sim un termen biologic recent creat, o „exaptare“ din capacitatea lingvistică. În esență, Sebeok demonstrează că semnificarea non-verbală este, în perspectiva supraviețuirii, mai importantă decît semnificarea verbală atît din punct de vedere filogenetic cît și ontogenetic.

E într-adevăr dificil să desemnăm o anumită temă ca fiind caracteristică acestor pagini intelectualmente fascinante, în afara ideii că semioza este viață. Dezvoltarea lui Sebeok documentează manifestările de semioză la specii diferite în cel mai înalt grad (de la termite la oameni) și ne duce la concluzia că facultatea de a fabrica semne reprezintă o strategie fundamentală de supraviețuire la toate formele de viață. La oameni, persistența modului iconic de gîndire sugerează că conceptele încep să existe ca descrieri mimetice sau osmotice ale mediului fizic. Ele sînt inițial legate de operațiile aparatului nostru senzorial. Abia după ce ajung să fie rutinizate prin difuziune culturală, ele se eliberează de controlul senzoric și dobîndesc o calitate abstractă. Pentru Sebeok, iconicitatea stă în miezul modului de reacție al organismului uman la lume.

Ca și marele biolog Jakob von Uexküll (1864–1944) — a cărui „descoperire“ de către oamenii de știință nord-americani se datorează în bună parte eforturilor lui Sebeok — acesta găsește un punct de contact între un curent predominant de abordare științifică a studiului organismelor — *biologia* — și cel al tradiției strict *semiotice*. J. von Uexküll a demonstrat că fiecare organism are „vieți“ diferite în interior și în exterior. Cheia înțelegerii acestei dualități se află în structura anatomică a organismului însuși. Animalele cu anatomii puternic divergente nu trăiesc în același tip de lume. Nu există, așadar, o lume comună de referenți la care oamenii și animalele să fie deopotrivă părtași. Opera lui von Uexküll și cea a lui Sebeok au arătat că un organism nu percepe un obiect în sine, ci în conformitate cu propriul tip specific de sistem de modelare mentală preexistent care îi permite să interpreteze lumea ființelor, a obiectelor și a evenimentelor într-o manieră

biologic programată. Pentru Sebeok, acest sistem își are temeiul în corpul organismului, care convertește în mod curent lumea exterioară a experienței într-una interioară a reprezentării în funcție de trăsăturile specifice ale *sistemului de modelare* cu care e înzestrată o specie anume.

Sebeok a transformat din nou semiotica într-o „știință a vieții“, readucînd-o în fapt la rădăcinile ei din biologia medicală. Cu alte cuvinte, el a smuls semiotica de pe ogorul filozofic, lingvistic și hermeneutic, unde fusese cultivată veacuri de-a rîndul, și a răsădit-o în mai amplul domeniu biologic de unde a răsărit inițial. Abordarea biologică a lui Sebeok ține de o perspectivă care urmărește să cerceteze modul cum toate animalele sînt înzestrate genetic cu capacitatea de a utiliza în scopul supraviețuirii semnalele și semnele de bază și modul cum semioza umană e asemănătoare cu această capacitate și totodată diferită de ea. Din realitatea însuflețită el extrage elemente rudimentare de semioză în scopul de a stabili o taxonomie a noțiunilor, principiilor și procedeelor de înțelegere a unicității semiozei umane. Rezultatul este un program de studiere a cunoașterii umane ca o capacitate biologică ce transformă reacțiile fundamentate senzorial și pe cele motivate afectiv într-o lume de modele mentale. Semnele sînt făurite în organismul uman ca extensii ale sistemului de reacție al corpului. Oricît de bizară sau de nepămînteană ar fi forma unor creaturi care ar locui pe alte planete, noi am putea foarte bine să le recunoaștem totuși ca animale. Temeiul primordial al acestei recunoașteri este faptul că ele ar fi obligate să dea „semne de viață“.

Cititorul va constata, nu mă îndoiesc nici o clipă, că Sebeok, în comparație cu alte figuri majore din domeniul semioticii, oferă o lectură întrutotul delectabilă. Dar sub magistrala sa facultate de a transmite un sentiment de delectare stă o profundă înțelegere a semiozei. Într-adevăr, prin transformarea studiului global al semiozei într-o știință a vieții, Sebeok a lărgit considerabil natura investigației semiotice

și a trezit astfel tot mai mult interes față de ea din partea științelor comportamentale, cognitive și sociale. După cum demonstrează el peste tot în paginile cărții de față, o semiotică fundamentată biologic ne va îngădui să ne facem o idee despre modul cum interacționează corpul și mintea pentru a produce semne, mesaje, gîndire și, în ultimă instanță, comportament cultural.

Cartea de față este concepută a fi deopotrivă o trecere în revistă sintetică a (bio)semioticii și un compendiu de ilustrări practice despre posibilitatea ca această disciplină să structureze și, potențial, să dezvolte metoda de cercetare atît în domeniul semioticii, cît și în cel al bilogiei. Fiecare capitol conține numeroase exemplificări practice și perspective asupra aplicațiilor potențiale ale semioticii în studierea modelării interspecifice. Cu toate acestea, expunerea nu e atît de generală, încît să ofere doar o tratare excesiv simplificată. Este necesar un anumit efort din partea cititorului pentru a înțelege conținuturile fiecărui capitol. S-ar putea ca părțile cu caracter mai tehnic să necesite mai multe recitiri. În vederea unei cît mai bune înțelegeri, am adăugat la sfîrșit o vastă bibliografie a lucrărilor pe baza cărora s-a construit concepția sebeokiană, precum și un glosar de termeni tehnici.

Victoria College
Universitatea Toronto, 2001

SEMNELE:
O INTRODUCERE ÎN SEMIOTICĂ

1
Noțiuni de bază

Fenomenul care deosebește formele de viață de obiectele neînsuflețite este *semioza*. Aceasta poate fi definită simplu ca acea capacitate instinctivă a tuturor organismelor vii de a produce și înțelege *semne*.

Un semn e orice *formă* fizică imaginată sau exteriorizată (printr-un mijloc fizic oarecare) pentru a ține locul unui obiect, al unui eveniment sau sentiment etc., numită *referent*, sau al unei clase de obiecte, evenimente, sentimente etc. similare (sau înrudite), numită *domeniu referențial*. În viața umană, semnele îndeplinesc mai multe funcții. Ele le permit oamenilor să recunoască tipare în lucruri; acționează ca ghiduri sau planuri predictive în vederea unor acțiuni; servesc ca specimene ale unor tipuri specifice de fenomene; și enumerarea ar putea continua. Cuvîntul englezesc *cat* [pisică], de pildă, este un exemplu de semn uman de un anumit tip — numit *verbal* — care ține locul unui referent ce poate fi descris ca „mamifer carnivor cu coadă, mustăți și gheare retractile".

Fiecare specie produce și înțelege anumite tipuri de semne specifice pentru care a fost programată de biologia sa. Acestea pot varia de la simple semnale corporale la structuri simbolice avansate, precum cuvintele. Semnele permit fiecărei specii (1) să-și semnaleze existența, (2) să comunice mesaje în cadrul speciei și (3) să modeleze informația venită din lumea exterioară. *Semiotica* este știința care studiază aceste funcții. Scopul acestui capitol inaugural e de a introduce diferite noțiuni de bază pentru studiul formal al semiozei.

Obiectul semioticii

Semiotica a apărut din studierea științifică a simptomelor fiziologice induse de anumite boli sau stări fizice. Hipocrate (460–377 î. Cr.), întemeietorul științei medicale occidentale, a fost cel care a instituit *semiotica* ca pe o ramură a medicinei avînd drept scop studierea *simptomelor* — *simptomul* fiind, în fapt, un *sêmeion* „marcă, semn" care reprezintă altceva decît pe sine. Sarcina primordială a medicului, susținea Hipocrate, este de a lămuri cărui fapt anume îi ține locul un simptom. De exemplu, o vînătaie, o spuzeală sau o durere de gît țin locul unui deget strivit, unei alergii cutanate și, respectiv, unei răceli. Problema medicală este, firește, de a deduce ce anume este acel *ceva*. Diagnoza medicală este, în fapt, știință semiotică, de vreme ce ea se bazează pe principiul că simptomul fizic se reprezintă nu pe sine, ci o stare sau o condiție internă. Medicul Galen din Pergam (139–199 d. Cr.), cîteva secole mai tîrziu, a inclus și mai decis semiotica în practica medicală.

Studiul semnelor în termeni nemedicali a devenit o preocupare a filozofilor în jurul epocii lui Aristotel (384–322 î. Cr.) și a filozofilor stoici. Potrivit definiției lui Aristotel, semnul constă din trei dimensiuni: (1) componenta fizică a semnului propriu-zis (de ex. sunetele care alcătuiesc cuvîntul *cat* sau *pisică*); (2) *referentul* asupra căruia atrage atenția (o anumită categorie de mamifer felin); și (3) evocarea de către el a unei *semnificații* (ceea ce transmite referentul din punct de vedere psihologic sau social). Aceste trei dimensiuni sînt simultane: este imposibil cu alte cuvinte să te gîndești la un cuvînt precum *cat* (semn vocal alcătuit din sunetele *c-a-t*) fără a te gîndi în același timp la tipul de mamifer la care se referă (mamiferul felin) și fără a trăi semnificația/semnificațiile personale și sociale pe care le impune un atare referent.

Următorul pas major în studiul semnelor a fost acela făcut de către Sf. Augustin (354–430 d. Cr.), filozof și gînditor religios care a făcut printre primii distincția clară dintre

semnele *naturale* (simptome, semnale ale animalelor etc.) și cele *convenționale* (de factură umană) și a adoptat concepția potrivit căreia există o componentă *interpretativă* inclusă în totalitatea procesului de reprezentare. John Locke (1632–1704), filozoful englez care a stabilit principiile empirismului, a introdus studiul teoretic al semnelor în filozofie prin cartea sa *Essay Concerning Human Understanding* (1690), anticipînd că el le va îngădui filozofilor să înțeleagă interconexiunea dintre reprezentare și cunoaștere. Sarcina propusă de el a rămas însă practic neobservată pînă cînd ideile lingvistului elvețian Ferdinand de Saussure (1857–1913) și cele ale filozofului american Charles S. Peirce (1839–1914) au ajuns să constituie baza necesară circumscrierii unui cîmp autonom de investigație ce a urmărit să înțeleagă *structurile* care fundamentează deopotrivă producerea și interpretarea semnelor. Premisa care călăuzește semiotica structuralistă este, în fapt, că tiparele recurente ce caracterizează sistemele semice reflectă structurile înnăscute ale corpului uman și ale psihismului uman. Aceasta ar explica de ce formele de expresie pe care le creează oamenii și la care ei reacționează pretutindeni în lume sînt atît de semnificative și de lesne inteligibile în cuprinsul culturilor. În al său *Cours de linguistique générale* (1916), manual asamblat după moartea lui de către doi foști studenți, Saussure folosea termenul de *semiologie* pentru a desemna domeniul propus de el pentru studierea acestor structuri. Deși termenul lui mai este utilizat încă și astăzi, preferat e însă mai vechiul termen de *semiotică*. Saussure a subliniat că studiul semnelor poate fi divizat în două ramuri — cea *sincronică* și cea *diacronică*. Prima se referă la studiul semnelor la un moment dat, de regulă în prezent, iar cel de-al doilea la investigarea modului în care semnele se schimbă ca formă și semnificație de-a lungul timpului.

Semiotica este deopotrivă o *știință*, cu propriul său corpus de descoperiri și de teorii, și o *tehnică* de studiere a tot ce produce semne. Iată motivul pentru care Charles Peirce

a definit semiotica, așa cum procedase și filozoful John Locke înaintea lui, ca „doctrina" despre semne (Peirce 1958/2: 228). Cuvîntul *doctrină* n-a fost utilizat de către Peirce în sensul său religios, ci mai degrabă în accepția sa fundamentală de „sistem de principii". În următoarele capitole îi vom întîlni pe mulți dintre fondatorii moderni ai teoriei semnelor. Aici e de ajuns să spunem că toți au lucrat în cadrele dezvoltate de către Saussure și Peirce.

Definirea semnului

Definiția dată de către Saussure semnului a deschis calea pe care investigația semiotică avea să se angajeze în prima jumătate a secolului al XX-lea. El l-a definit ca pe o formă alcătuită (1) din ceva fizic — sunete, litere, gesturi etc. — ceea ce el a numit *semnificantul*; și (2) din imaginea sau conceptul la care trimite semnificantul — ceea ce el a numit *semnificatul*. Relația care se creează între unul și celălalt a numit-o apoi *semnificație*. Saussure a considerat că legătura dintre semnificant și semnificat este una arbitrară pe care oamenii și/sau societățile au stabilit-o după voie. Pentru a-și atinge scopul, el a argumentat că nu există nici un motiv evident pentru a folosi, să zicem, *tree*, *pom* sau *arbre* (fr.) pentru a desemna „o plantă arborescentă". Într-adevăr, ar fi putut fi utilizat orice semnificant bine format din orice limbă — un semnificat bine format e acela care este compatibil cu tipul de structură ortografică, fonologică sau de alt fel caracteristică pentru codul de care ține (*tree* este bine format în engleză; *tbky*, nu).

Peirce a numit semnificantul *representamen* (literal „ceva care joacă rolul de a reprezenta"), formă inerentă strategiei fizice a reprezentării propriu-zise (utilizarea sunetelor, mișcările mîinilor etc. într-un anumit scop referențial). Peirce a denumit referentul *obiect*, o entitate deplasată din propriul context (lumea reală) de ocurență. Semnificația pe care o obținem dintr-un semn a denumit-o *interpretant*, sugerînd că ea are ca rezultat o formă de „negociere", așa zicînd, prin

care utilizatorul de semne evaluează sau reacționează la ceea ce înseamnă semnul din punct de vedere social, contextual, personal etc.

Proprietăți structurale

Semnele de orice fel pot fi recunoscute ca atare deoarece au anumite proprietăți sau *structuri* predictibile și regulate. De exemplu, majoritatea semnelor umane au capacitatea de a codifica două feluri primare de referenți, *denotativ* și *conotativ*, în funcție de uz și situare. *Denotația* este referentul inițial pe care *urmărește* să-l capteze un semn. *Referentul denotat* sau *denotatum*-ul nu este ceva specific în lume, ci mai degrabă o *categorie* prototipică a ceva. De pildă, cuvîntul *pisică* nu se referă la o „pisică" specifică, deși o poate face, ci la *categoria* de animale pe care le recunoaștem ca avînd calitatea de „pisicitate". Semnificația denotativă a lui *pisică* este, așadar, în realitate, *pisicitatea*, o imagine mentală prototipică marcată de *trăsături distinctive* specifice precum [mamifer], [gheare retractile], [coadă lungă] etc. Această imagine mentală compozită ne îngăduie să determinăm dacă un animal real sau imaginar specific luat în considerare va intra în categoria *pisicității*. Or, în semioza umană semnul poate fi *extins* în mod liber pentru a cuprinde alte tipuri de referenți care par, prin asociație sau analogie, a avea ceva în comun cu denotatul. Acest proces extensional e cunoscut sub denumirea de *conotație*, iar noii referenți sînt cunoscuți sub numele de *conotate*. Să luăm utilizarea cuvîntului *cat* în următoarele două enunțuri: (1) „He's a cool *cat* " (persoană ce pare a avea calități feline pozitive); și „The *cat* is out of the bag" (referitor la un secret dat în vileag). Să notăm că referentul originar este implicit în atare uzuri extensionale. Orice extensie conotativă a cuvîntului *cat* este prin urmare limitată de trăsăturile distinctive ale referentului.

Atare distincții ale semnificației se cristalizează prin proprietatea inerentă semnelor cunoscută sub denumirea de *para-*

digmaticitate. Să examinăm următoarele perechi de cuvinte: (1) *pin–bin*, (2) *fun–pun*, (3) *duck–luck*. Sunetul inițial al fiecărei perechi e diferit și suficient pentru a indica o deosebire în referință. Această trăsătură diferențiatoare a semnelor e cunoscută sub numele de structură *paradigmatică* — adică relația prin care o anumită trăsătură minimală dintr-un semn este suficientă pentru a-l menține diferențiat de toate celelalte semne de același fel. Or, să observăm că cuvintele de mai sus sînt semne legitime, nu numai din cauză că sînt diferențiabile într-un mod specific, ci și deoarece combinația de sunete din care sînt construite este compatibilă cu structura silabică din engleză. Pe de altă parte, *tpin*, *tbin*, *tfun*, *tpun*, *tduck* și *tluck* nu sînt semne legitime în limba engleză din cauză că ele contravin structurii ei silabice. Structura silabică este cunoscută, tehnic vorbind, ca structură *sintagmatică* — adică relația prin care semnele sînt construite într-o secvență sau combinație determinabilă.

Mesajele pot fi construite pe baza unor semne izolate sau, de cele mai multe ori, ca o combinație a lor. Acestea din urmă sînt cunoscute ca *texte*. Un *text* constituie, de fapt o „întrețesere“ de semne în scopul de a comunica ceva. Semnele care intră în compoziția textelor aparțin unor *coduri* specifice. Acestea pot fi definite ca sisteme de semne menținute în coeziune de relații paradigmatice și sintagmatice. Geometria carteziană, de exemplu, este un *cod* deoarece are tipuri specifice de proprietăți structurale. Or, acest cod poate fi utilizat pentru a produce anumite tipuri de *texte*: de ex., hărți cu linii de latitudine și longitudine, anumite proiecte urbane (ca pentru zona centrală a Manhattan-ului) ș.a.m.d. Limba este și ea un cod deoarece are proprietăți paradigmatice (*pin* vs *bin*) și sintagmatice (*plan*, dar nu *pfan*). Inutil să mai spunem, ea poate fi utilizată și pentru a produce anumite tipuri de *texte*: de ex., conversații, romane, poeme etc.

Evident, un text nu are o semnificație decît dacă receptorul textului cunoaște codul/codurile pe baza căruia/cărora

a fost construit și doar dacă textul trimite la, survine în și determină un anumit context *specific*. Contextul este ambianța — fizică, psihologică și socială — în care este utilizat sau survine un semn sau un text.

Semioza și reprezentarea

Obiectivul primordial al semioticii e de a înțelege atît capacitatea unei specii de a produce și înțelege semne, cît și, în cazul speciei umane, *activitatea* generatoare de cunoaștere pe care capacitatea respectivă le permite oamenilor să o înfăptuiască. Cea dintîi este cunoscută, după cum s-a arătat mai sus, sub numele de *semioză*, în timp ce a doua activitate e cunoscută sub numele de *reprezentare*. Reprezentarea este o utilizare deliberată a semnelor pentru a cerceta, clasifica și, în consecință, *a cunoaște* universul. Semioza este capacitatea biologică propriu-zisă care stă la baza producției și înțelegerii semnelor, de la semnalele psihologice simple pînă la acelea ce revelează un simbolism de o înaltă complexitate.

Viața intelectuală și socială a oamenilor se bazează pe producția, utilizarea și schimbul de semne și reprezentări. Cînd gesticulăm, scriem, citim, urmărim un program de televiziune, ascultăm muzică, privim o pictură etc., sîntem angajați într-un comportament reprezentațional bazat pe semne. Reprezentarea a înzestrat specia umană cu posibilitatea de a face față efectiv aspectelor cruciale ale existenței — cunoașterea, comportamentul intențional, planificarea, socializarea și comunicarea. De vreme ce însă activitățile reprezentaționale variază de la o cultură la alta, semnele pe care oamenii le folosesc zi de zi constituie un șablon mediator în viziunea despre lume pe care ajung să o aibă.

Tipuri de semne

Există, după cum vom vedea în restul cărții de față, șase tipuri majore de semne pe care semiotica le-a catalogat și in-

vestigat. Aici e util doar să le prezentăm și să le caracterizăm într-o manieră generică. Primul tip de semn este *simptomul.* Corpurile tuturor animalelor produc simptome ca semne de avertizare, dar indicațiile oferite de ele depind de specie. După cum a demonstrat Jakob von Uexküll (1909), simptomul este un reflex ținînd de structura anatomică. Animalele cu anatomii puternic divergente nu vor manifesta în realitate nici o simptomatologie comună. E interesant de notat, în această ordine de idei, că termenul de simptom este deseori extins metaforic pentru a trimite la fenomene intelectuale, emoționale și sociale ce provin din cauze care sînt percepute prin analogie cu procesele fizice: „Comportarea lor e un *simptom* al vremurilor noastre“; „Aversiunea lor reciprocă este un *simptom* al circumstanțelor“ etc.

Un al doilea tip de semn este *semnalul.* Toate animalele sînt înzestrate cu capacitatea de a utiliza și de a reacționa la semnalele caracteristice speciei în scopul supraviețuirii. Păsările, de exemplu, sînt pregătite din naștere să producă un tip particular de sunete și nici un grad de expunere la cîntecele altor specii, după cum nici absența propriului cîntec nu au nici un efect asupra sunetelor emise de ele. O pasăre crescută în izolare va cînta, în fapt, linia melodică foarte simplă a acelui gen de cîntec ce s-ar fi dezvoltat în mod natural la aceeași pasăre venită pe lume în libertate. Asta nu înseamnă însă că semnalizarea animală nu e supusă factorilor ambientali sau adaptaționali. Numeroase specii de păsări au dezvoltat și „dialecte“ sonore regionale imitîndu-se pesemne unele pe altele. Cele mai multe semnale sînt emise automat ca reacție la tipuri specifice de stimuli și stări afective. Și pentru că manifestările semnalizării animale sînt realmente remarcabile, nu e de mirare că ele îi induc adesea pe oameni în eroarea de a vedea în ele mult mai mult decît există efectiv. Un bine cunoscut exemplu despre cît de lesne sînt amăgiți oamenii de semnalizarea animală este cazul lui *Hans cel Isteț*, care va fi discutat mai jos.

O mare parte a comunicării corporale dintre oameni se dezvăluie în bună măsură sub forma unor semnale involuntare. S-a arătat, bunăoară, că bărbații sînt atrași sexual de femei cu pupilele mari, care semnalează inconștient un interes puternic și cu nuanțe sexuale, făcînd totodată ca femeile să și arate mai tinere. Asta ar explica moda feminină răspîndită în Europa centrală prin anii 1920 și 1930 de a utiliza o soluție destinată instilațiilor oculare, obținută dintr-un alcaloid cristalin derivat al beladonei („bella donna", adică „femeie frumoasă" în italiană). Femeile de atunci foloseau acel drog deoarece credeau — corect, după cum se vede — că el ar intensifica aspectul facial și atractivitatea sexuală prin dilatarea pupilelor.

Oamenii sînt însă capabili să desfășoare și semnale voluntare în anumite scopuri intenționale — de ex., înclinarea afirmativă a capului, clipirea, aruncarea unei priviri, uitătura, înghiontirea, lovitura de picior, datul din cap. După cum a observat pe bună dreptate psihologul Karl Bühler (1934: 28), asemenea semnale acționează ca regulatori, stîrnind sau inhibînd o anume acțiune sau reacție. Sisteme de semnalizare pot fi create și în scopuri sociale convenționale. Lista unor asemenea semnale este vastă și include semnale feroviare, semnale fumigene, semafoare, semnale telegrafice, semnale Morse, lumini de avertizare, rachete luminoase, faruri, focuri de semnalizare, steaguri roșii, lumini de trafic, alarme, semnale de calamitate, semnale de avertisment în cazuri de pericol, fluierături, sirene, beepere, buzere, ciocănituri, gonguri, clopote și tobe.

Următoarele trei tipuri de semne sînt preluate din clasificarea semnelor făcută de Peirce, și anume *iconi*, *indexuri* și *simboluri*. *Iconul* este un semn conceput ca să semene cu, să simuleze sau să-și reproducă într-un fel sau altul referentul. Fotografiile pot fi semne iconice deoarece se poate considera că ele își reproduc referenții într-o modalitate vizuală. Cuvintele onomatopeice sînt tot semne iconice deoarece

ele își simulează referenții într-o modalitate acustică. Parfumurile din comerț care sugerează anumite mirosuri naturale sînt de asemenea iconice deoarece simulează mirosurile într-o modalitate artificială. Și lista ar putea continua. Manifestările de iconicitate pot fi văzute printre specii, sugerînd că această capacitate de a confecționa reprezentări simulative concrete ale universului, conștient sau inconștient, este o capacitate semiozică fundamentală la cele mai multe (dacă nu chiar la toate) formele de viață.

Indexul este un semn care trimite la ceva sau la cineva în termenii existenței sau locației sale în timp sau spațiu ori în raport cu altceva sau altcineva. Fumul este un index al focului, indicînd unde este foc; tusea este indexul unei răceli ș.a.m.d. Aceste semne nu seamănă cu referenții lor, ca iconii; ele indică sau arată unde sînt aceștia. Cea mai tipică manifestare de indexicalitate e gestul degetului arătător, al *indexului*, pe care oamenii de pretutindeni îl utilizează instinctiv pentru a indica sau localiza lucruri, persoane și evenimente din lumea înconjurătoare. Numeroase cuvinte de asemenea manifestă o formă implicită de indexicalitate: de ex., *aici*, *acolo*, *sus* și *jos* trimit la amplasarea relativă a lucrurilor cînd vorbim despre ele.

Simbolul este un semn care stă în locul referentului său într-un mod arbitrar, convențional. Majoritatea semioticienilor sînt de acord că simbolicitatea e factorul care singularizează reprezentarea umană în raport cu cea a tuturor celorlalte specii, permițînd speciei umane să reflecteze asupra lumii în afara situațiilor de tip stimul-reacție. Cuvintele în general sînt semne simbolice. Dar orice semnificant — obiect, sunet, figură etc. — poate fi simbolic. O figură în formă de cruce poate sta în locul conceptului „creștinism"; un semn în V făcut cu degetul arătător și cel mijlociu poate sta simbolic în locul conceptului de „victorie"; *albul* e o culoare care poate simboliza „curățenia", „puritatea" sau „inocența", pe cînd negrul simbolizează „necurățenia", „impuritatea" sau „degradarea",

şi lista poate continua. Aceste simboluri sînt stabilite printr-o convenţie socială.

Al şaselea şi ultimul tip de semn ce urmează a fi discutat în cartea de faţă este *numele*. Acesta este un semn indentificator atribuit membrului unei specii în felurite moduri, după cum vom vedea mai apoi, şi care-l scoate în evidenţă faţă de ceilalţi. Numele uman este un semn care identifică persoana în termenii unor variabile precum apartenenţa etnică şi sexul. Numele adăugate (supranumele, poreclele etc.) fac şi mai subtil „referentul identitar" al numelui.

Comunicarea non-verbală

Unul dintre principalele obiective ale studiului biologic al semiozei este *comunicarea non-verbală*. În fapt, ea reprezintă „modul implicit" de comunicare. Numai membrii speciei Homo sapiens sînt capabili să comunice, simultan sau alternativ, atît prin mijloace non-verbale, cît şi verbale. Expresia „prin mijloace verbale" este echivalentă oarecum cu o expresie precum „cu ajutorul limbajului" sau „cu ajutorul scrisului" sau „cu ajutorul unui limbaj semic" (de ex., destinat utilizării într-un grup de surzi), care constituie, fiecare în parte, manifestări ale oricărui limbaj natural prealabil necesar cu care fiinţele umane sînt înzestrate în mod deosebit. Cu toate acestea, nu toţi oamenii sînt ştiutori de carte sau capabili măcar să vorbească: în mod normal, copiii mici îşi dezvoltă capacitatea de a vorbi, dar numai treptat; unii adulţi nu îşi însuşesc niciodată vorbirea, iar alţii îşi pierd vorbirea în urma unor traume (de ex., o lovitură) sau ca urmare a procesului de îmbătrînire. Chiar şi în aceste condiţii, indivizii umani lipsiţi de capacitatea de verbalizare — vorbit, scris sau semn — pot continua de regulă să comunice non-verbal.

Cuvîntul *limbă/limbaj* e utilizat uneori în vorbirea obişnuită într-un mod inadecvat pentru a desemna un anumit instrument comunicativ non-verbal. Faptul poate crea confuzie în contextul prezent unde, oricum, noţiunea de „limbă"

trebuie folosită numai într-o accepție tehnică și cu referire la oameni. Utilizările metaforice precum „limbajul corpului“, „limba florilor“, „limba albinelor“ sau altele asemănătoare trebuie evitate.

Comunicarea non-verbală are loc în interiorul unui organism sau între două sau mai multe organisme. În interiorul unui organism, participanții la actele comunicaționale pot presupune — ca surse ale mesajelor ori destinatari ai lor sau și una, și alta — pe niveluri de integrare ascendente, componente celulare, celule, țesuturi, organe și sisteme de organe. În plus, trăsături de bază ale organizării biologice în totalitatea ei, dirijate non-verbal în acel *milieu intérieur*, includ sinteza proteinelor, metabolismul, activitatea hormonală, transmiterea impulsurilor nervoase ș. a. m. d. Comunicarea la acest nivel e studiată îndeobște (printre alte științe) de subdomenii ale *biosemioticii* numite *protosemiotică*, *microsemiotică*, *citosemiotică* sau, generic vorbind, *endosemiotică*.

Comunicarea internă are loc prin intermediul unor operații semice sau al semiozei chimice, termice, mecanice și electrice. Să luăm, ca exemplu, un corp uman, care constă din circa 25 de mii de miliarde de celule sau de vreo 2 000 de ori numărul pămîntenilor în viață și să considerăm apoi că aceste celule au între ele conexiuni directe sau indirecte prin mesaje expediate sub formă de semne în diverse modalități. Fie și numai densitatea unor asemenea tranzacții e de-a dreptul amețitoare. Doar o minusculă parte din ele ne e cunoscută, fără a putea spune că le și înțelegem. Mesajele interne includ informație despre semnificația unei singure scheme somatice pentru toate celelalte, pentru fiecare grilă de control global (cum ar fi sistemul imunitar) și pentru întreaga rețea de circuite de reglare integrative, îndeosebi creierul. Cele mai vechi forme de comunicare interorganismică din biosfera noastră se găsesc la procariote — cu alte cuvinte, în cea mai mare parte creaturi unicelulare lipsite de nucleu. Acestea se numesc în mod obișnuit *bacterii*. În ultimele două decenii,

s-a ajuns să se considere că asociațiile bacteriale sînt de două feluri: colonii localizate; un supraorganism global unic; și cele aflate în interacțiune cu eucariotele (forme de viață bine cunoscute alcătuite din celule avînd un nucleu cu membrană, îndeosebi animale și plante, dar și multe altele). Coloniile localizate de mare complexitate există pretutindeni pe pămînt: sînt bacterii intestinale, plăci dentare bacteriene, plaje bacteriene și altele. Există, desigur, o foarte numeroasă populație bacteriană atît în soluri, cît și în sedimentele de pe fundul întinderilor acvatice. Asemenea colonii extrag informație adecvată unor seturi specifice de circumstanțe, îndeosebi în ceea ce privește schimbul de informație genetică. O colonie bacteriană locală poate adopta strategii comunicaționale de supraviețuire foarte sofisticate, cu alte cuvinte ea poate funcționa o vreme ca un organism multicelular unic.

Bacteriile au capacitatea de a acționa concertat, adică în maniera unui agregat planetar nelimitat, ca un soi de vastă rețea de comunicații biologice — oarecum asemeni unui internet. Acest ansamblu a fost caracterizat ca *supraorganism*, posedînd mai multă informație de bază decît creierul oricărui mamifer și ale cărui miriade de componente sînt capabile să transporte și să comunice informație pentru a se acomoda tuturor circumstanțelor și oricăreia dintre ele.

Supraorganismul bacterian a creat condiții ambientale care duc la evoluția unei forme de viață total diferite: eucariotele. Bacteriile au exploatat eucariotele deopotrivă ca habitaturi și folosindu-le ca vehicule pentru a-și promova propria dispersie ulterioară. În fapt, eucariotele s-au dezvoltat ca urmare a unei succesiuni de asociații intracelulare intime între procariote. Biologii numesc asemenea asociații *simbioze*, dar cum acestea determină decisiv diverse procese comunicaționale non-verbale, ele ar putea fi caracterizate într-un mod mai general ca forme de semioze biologice. Biosemiozele la nivelul entităților bacteriene au debutat acum mai bine de un miliard de ani și se află astfel la originea întregii comunicări.

Atît ca formă, cît și ca varietate a tranzacțiilor comunicaționale, animalele prezintă cea mai mare diversitate printre creaturile vii. Estimările privitoare la numărul de specii animale fluctuează de la trei milioane la peste treizeci de milioane. Deoarece comportamentul fiecărei specii diferă de cel al tuturor celorlalte — multe dintre ele fiind oricum foarte precar studiate — este evident că aici se vor putea face doar cîteva observații generale.

Animalele comunică prin diferite canale sau combinații de medii. Orice formă de programare a energiei poate fi, practic, exploatată în scopul transmiterii de mesaje. Ramificațiile lor contorsionate nu pot fi menționate aici decît în treacăt. Să luăm ca un grup de exemple evenimentele acustice. Întrucît în comunicarea umană emisia și recepția sunetelor sînt atît de omniprezente, raritatea prezenței sunetului în schema mai amplă a existenței biologice ar putea părea surprinzătoare. În fapt, marea majoritate a animalelor sînt și surde, și mute. Adevăratul auz și producția funcțională de sunete prevalează — nefiind însă nicidecum universală — doar la cele mai avansate două tulpini (*phylla*): Artropodele nevertebrate și Cordatele vertebrate (din care facem parte și noi). În primul *phyllum*, insectele sînt cu mult superioare ca număr față de restul regnului animal. Printre ele, sunetul cunoaște cea mai mare răspîndire în rîndul Ortopterelor, și anume la lăcuste, îndeosebi katydidae, mantodae și șvabii-americani, și la cicadele din ordinul Homoptera. Posedînd cele mai complexe mecanisme de producere a sunetelor printre Artropode, ele au și organe de auz bine dezvoltate pe partea anterioară a abdomenului. Coleopterele sau gîndacii cuprind un număr destul de mare de forme zgomotoase. Dimpotrivă, utilizarea sunetului este mai degrabă rară la Arachnide, care includ căpușele, scorpionii și păianjenii.

Dacă trecem la vertebrate, este util să facem distincție nu doar între comunicația non-verbală și cea verbală, ci și între comunicația non-vocală și cea vocală, urmînd să introducem

și alte diferențieri din momentul apariției uneltelor. Mecanismul vocal ce operează cu ajutorul unui curent de aer care trece peste corzile vocale, punîndu-le în vibrație, pare a se limita doar la noi, oamenii, și cu anumite distincții, la rudele noastre cele mai apropiate, celelalte mamifere, la păsări (înzestrate cu sirinx sau laringe inferior), reptile și amfibieni; deși unii pești utilizează instrumente de suflat, ei o fac fără fluierul constituit de corzile noastre vocale. După cîte știm, în afara vertebratelor de uscat sau a descendenților lor marini (precum balenele), nu se întîlnește nici o veritabilă performanță vocală.

Oamenii comunică prin numeroase canale, unul dintre ele fiind cel acustic. Comunicarea acustică dintre noi poate fi atît verbală, cît și vocală, după cum ne și exprimăm în mod foarte frecvent. Dar așa-numitele limbaje semice alternative dezvoltate de către emițători/receptori pentru a fi utilizate în împrejurări speciale sau în intervale de timp cînd vorbirea nu e permisă sau e obstaculată de anumite circumstanțe speciale sînt, deși în genere verbale, nu vocale. În această categorie sînt incluse limbajele semice ale indienilor din America de Nord și de Sud, limbajele semice aborigene din Australia, sistemele de comunicare monastice puse în practică în condițiile unor legăminte ale tăcerii și anumite limbaje semice ocupaționale sau teatrale, ca în teatrul de pantomimă sau unele varietăți de balet. Semnalarea nevocalizată poate fi și ea aleasă și preferată vorbirii cînd se impune păstrarea secretului — de pildă, cînd un prinzător de baseball preferă să-l facă pe jucătorul la bătaie să ignore următorul fel de aruncare la care se va recurge; sau cînd un criminal încearcă să-și ferească de martori unele mesaje. Limbaje semice mai complexe utilizate în scopul păstrării secretului sînt cele folosite de cultele religioase sau de societățile secrete, unde intră în joc coduri rituale pentru a manipula relațiile sociale dintre „inițiați“ *vs* „neinițiați“.

Comunicarea acustică la oameni poate fi, în plus, somatică sau artificială. Un bun exemplu în acest sens avem dacă

punem în contrast bîzîitul sau așa-numita „vorbire fluierată“, produse numai de corp, cu „semnalizarea prin tobe“, care necesită un anumit fel de instrument de percuție (sau măcar un trunchi de copac). Uneori, mesajele acustice non-verbale — cu sau fără vorbire — sînt transmise fără contact direct, din spatele unor măști, prin intermediul unor figuri inanimate, ca păpușile sau marionetele, sau al altor obiecte scenice. Încă o dată, comunicația acustică somatică poate fi vocală, ca un țipăt de spaimă, sau non-vocală, ca pocnitul din degete ca să chemi un chelner. Apoi, la oameni, comunicarea non-verbală în modalitatea acustică, la toate comunitățile cunoscute, a fost dezvoltată artistic sub forma unei mari varietăți de realizări muzicale. Acestea pot fi însoțite de un text verbal (ca într-un cîntec), fredonate fără versuri, produse de tot felul de instrumente muzicale sau introduse într-o operă de artă de foarte mari dimensiuni, extrem de complexă și multidimensională, precum o operă. Astfel, în timp ce uvertura la *Don Giovanni* de Mozart este o sonata-allegro pură, încîntătorul duet din actul I dintre Don Giovanni și Zerlina, „Là ci darem la mano“, venind imediat după un recitativ *secco* (adică pur verbal), face loc unei melodii solo, după care vocile se întrețes, culminînd printr-un gest de apropiere și, într-o manieră dansantă (adică, în măsura de 6/8), cu ieșirea din scenă braț la braț („Andiam, andiam mio bene“). Opera fiind o formă de artă suprem sincretică, codul muzical al lui Mozart, pe libretul lui Lorenzo da Ponte, este susținut pe scenă de o multitudine de coduri artistice non-verbale adiționale, precum, printre altele, mimica, decorurile, punerea în scenă, costumele și luminile (după cum, altundeva în aceeași operă, dansul, arta culinară și chiar cea statuară).

Structuri artistice poate mai puțin complicate, dar comparabil amalgamate includ filmele sonore. Ele uzează îndeobște de cel puțin patru coduri: unul vizual și trei auditive, în care intră vorbirea, muzica și efectele sonore. Reprezentațiile acrobatice de circ, realizate cu ajutorul a cel puțin cinci

coduri — comportamentul dinamic al artistului, comportamentul lui/ei social, costumele și alte accesorii, acompaniamentul verbal și acompaniamentul muzical — oferă încă o realizare artistică combinată. Complexitatea uluitoare a mesajului generat de evenimentele teatrale (îndemnul lui Hamlet, „potrivește-ți gestul după cuvînt, cuvîntul după gest" [III,2, trad. de Leon Levițchi și Dan Duțescu. – *N.t.*] oferind doar un modest punct de plecare) nu poate fi menționată aici decît în treacăt.

Alt tip interesant de comunicare non-verbală are loc în timpul dirijatului, care, potrivit unei definiții posibile, ar presupune extragerea unui maximum de rezultate acustice din orchestră cu ajutorul celor mai adecvate gesturi coregrafice minimale. Într-un concert public, dirijorul se pune în legătură nu doar cu membrii orchestrei, ci și cu publicul care asistă la concert. Gesturile modelate de întregul echipament al părții sale corporale superioare — mîini, brațe, umeri, cap și ochi — sînt decodate de către instrumentiști și transformate în sunet, care după aceea este retrimis publicului. (Dirijorii de operă intonează uneori și texte.) După cum scria recent eminentul pianist Charles Rosen: „Pentru noi toți, muzica e deopotrivă gesticulație corporală și sunet, iar legătura ei primară cu dansul nu este niciodată total eliminată."

Avantajele sau dezavantajele funcționale ale diferitelor canale de comunicare nu au fost niciodată analizate aprofundat, dar se pot face în acest sens unele afirmații, care, toate celelalte elemente fiind de altfel egale, se aplică tuturor animalelor, inclusiv omului. Un dezavantaj clar, în contrast, de pildă, cu urmele chimice de genul feromonilor (mesageri chimici), care tind să persiste în timp, este caracterul de scurtă durată al sunetului. Pentru a contracara această tranzitorietate, oamenii au recurs în ultimă instanță la scris și, mai de curînd, au introdus tot felul de dispozitive de înregistrare a sunetului. Acest aparent neajuns poate fi compensat de mai multe avantaje pe care le prezintă și sunetul în comparație

cu alte medii. Întîi, sunetul e independent de lumină și poate fi, așadar, utilizat și ziua, și noaptea. Apoi, el umple întregul spațiu din jurul sursei. Prin urmare, nu necesită o linie de conectare directă cu destinația. În plus, el presupune o cheltuială infimă de energie. La majoritatea animalelor, numai corpul produce sunete — de obicei, nu e necesară nici o unealtă. În cazul oamenilor, sunetul poate fi modulat de la șoapta intimă pînă la strigătul cu bătaie lungă.

Trecînd în revistă cunoștințele despre comportamentul acustic al vertebratelor, nu putem întreprinde aici altceva decît o examinare superficială. Printre pești, ca și la insecte, producerea sunetelor pare a avea loc doar sporadic. Aproape toate exemplele se întîlnesc la Teleosteeni, metodele lor fiind de trei feluri distincte: prin stridulația a două componente dure (de pildă, scrîșnitul dinților); prin expulzarea unui gaz (un soi de sunet respirator); sau prin vibrarea vezicii lor de aer. Unii pești miaună ca pisicile, alții mîrîie, unii grohăie ca porcii; alții croncănesc, sforăie sau mormăie; unii mugesc, torc, bîzîie sau șuieră; unul chiar vibrează ca o tobă. Și, desigur, peștii pot auzi (deși capacitățile lor auditive variază considerabil).

Majoritatea amfibienilor nu pot auzi și rareori produc alte sunete decît un scheunat slab, dar broaștele și broaștele-rîioase sînt de-a dreptul gălăgioase în foarte multe feluri. Reptilele în genere pot auzi mai bine, dar puține produc sunete (deși crocodilii urlă și grohăie).

Păsările semnifică prin sunete, emise și recepționate, dar, și mai cuprinzător, prin așa-numitele etalări — tipare dinamice stereotipe incluse în comunicație — care presupun și mișcări și postùri vizuale. Păsările produc o uriașă varietate de vocalizări, de la scurte apeluri monosilabice pînă la lungi secvențe complicate, cîntecele lor. Unele păsări pot reproduce, mai mult sau mai puțin fidel, cu alte cuvinte „papagalicește“, zgomote din preajma lor, imitîndu-le pe cele ale altor specii și, remarcabil, chiar sunete ale vorbirii. Sistemele de

comunicare ale păsărilor, care au fost bine studiate de-a lungul multor secole, sînt atît de eterogene, încît nu pot fi tratate aici pe măsură. Același lucru se poate spune și despre multiplele lor etalări vizibile, uneori uluitoare, în care intră uneori și penajul lor spectaculos (de ex., la păuni sau la păsările-paradisului), precum și construcțiile lor (ca la păsările-grădinar).

Mamiferele au organe auditive foarte elaborate și se bizuie pe simțul auzului mai mult decît membrii oricărui alt grup, dar și ele, ca și numeroase păsări, comunică, chiar dacă sporadic, și prin metode non-vocale. Un exemplu familiar în acest sens este comportamentul percutant la gorilă, realizat prin izbirea pieptului cu pumnii încleștați. Ecolocația are în vedere fenomenul prin care emițătorul și receptorul unui fascicul de sunete este unul și același individ; o întîlnim la lilieci și la anumite mamifere marine, ca unele specii de balene și de delfini. (Capacitatea nevăzătorilor de a se deplasa prin ecolocație nu a fost demonstrată.) Unele vertebrate, precum șobolanii, șoarecii, gerbilii și hamsterii, comunică într-o gamă inaccesibilă auzului omenesc normal, prin mesaje ultrasonice. (În mod analog, cea mai eficientă culoare pentru albinele sociale pare a fi ultravioletul, în afara spectrului viziunii umane neasistate.)

Toate carnivorele (pisici, cîini, hiene etc.), ca și toate primatele, inclusiv cele mai apropiate rude al omului, maimuțele, vocalizează mai mult sau mai puțin viguros. Manifestările caracteristice ale acestor creaturi sînt însă atît de bogate și de variate — de la urangutanii relativ tăcuți pînă la gibonii „cîntători“ de o remarcabilă diversitate —, încît descrierea lor ar pretinde o expunere de dimensiunile unei cărți. În loc să riscăm aici fie și o schiță sumară, ar fi mai util să subliniem că maimuțele în libertate nu comunică verbal și că, mai mult — contrar susținerilor insistente din mass-media —, chiar și cele mai asidue încercări de a inculca maimuțelor captive indiferent ce formă de limbă naturală au eșuat constant.

Încercările de a transmite abilități lingvistice maimuțelor sau oricăror altor animale (precum mamiferelor marine captive sau păsărilor de apartament) au fost intens criticate din cauză că în asemenea cazuri s-ar putea să fi funcționat efectul sau iluzia *Hans cel Isteț* (după cum s-a menționat mai sus). Deoarece fenomenul acesta are implicații profunde asupra (între alte posibile cupluri) comunicațiilor om–animal de toate tipurile, o relatare mai amănunțită ar putea fi de folos aici. Pe scurt, unui armăsar pe nume Hans, de la Berlin, în anii de răspîntie dintre veacul al XIX-lea și al XX-lea, îi mergea faima că era capabil să rezolve probleme de aritmetică și să întreprindă și alte isprăvi verbale la fel de impresionante, dînd răspunsuri non-verbale prin atingerea cu piciorul a răspunsurilor corecte la întrebări orale sau scrise care îi erau adresate. O serie de teste ingenioase au dovedit pînă la urmă că acel cal reacționa de fapt la indicii non-verbale oferite involuntar de către autorul întrebărilor. După acea demonstrație a felului cum indiciile furnizate neintenționat pot afecta un experiment asupra comportamentului animal, oamenii de știință precauți și responsabili au încercat permanent să excludă acțiunea uneori extrem de subtilă a efectului cu pricina.

S-a dovedit în cele din urmă că există două variante ale iluziei Hans cel Isteț: cele bazate pe autoamăgire și în care se complăceau proprietarul/dresorul și alți examinatori; și reprezentațiile cu „cai minune", „cîini vorbitori" și porci sau gîște „savante" — bazate pe înșelătorii deliberate, practicate de iluzioniști profesioniști și de scamatori de rînd (vreme de multe secole). Semnalizarea non-verbală iluzionistă predomină în lumea animalelor și a oamenilor. La animale, formele de bază ale iluzionării involuntare sînt cunoscute sub numele de mimetism.

Aici este inclusă în genere concurența cu modele periculoase prin mimetism inofensiv exprimat în semnale vizibile sau auditive sau prin mirosuri neplăcute, în scopul de a-i deruta pe predatori. La oameni, comunicațiile iluzioniste în

viața cotidiană au fost studiate de psihologi și, pe scenă, de prestidigitatorii profesioniști. Pot face obiectul falselor substituții diverse componente somatice, singure sau în combinație: privirea, dilatația pupilară, lacrimile, clipirile ochilor, expresia facială, surîsul sau încruntarea, gesticulația, postura, vocea etc.

Considerarea cu precădere de pînă acum a evenimentelor acustice nu trebuie considerată nicidecum ca o neglijare a altor canale în care pot fi codificate mesajele non-verbale, printre care se numără cele chimice, optice, tactile, electrice și termice. Canalul chimic le antedatează pe toate celelalte în decursul evoluției și este omniprezent în toate organismele. Comunicarea bacteriană este exclusiv chimică.

Plantele interacționează cu alte plante prin canalul chimic, iar cu animalele (îndeosebi insecte, dar și oameni), pe lîngă canalele de contact uzuale, prin mijloace optice. Dacă marea complexitate a comunicării dintre plante (denumită tehnic fitosemioză) nu poate fi mai îndeaproape cercetată aici, se cuvine cel puțin să menționăm două cîmpuri de interes înrudite: plăcutul artificiu semiotic minor al aranjamentelor florale; și vastul domeniu al grădinilor în calitate de construcții semiozice non-verbale majore. Grădinile de protocol, grădinile peisagistice, grădinile de legume, grădinile acvatice, grădinile de corali și grădinile Zen reprezintă, toate, remarcabile creații non-verbale, cultivate în modurile cele mai variate de la trobrianzii lui Malinowski pînă la tradiționala *kare sansui* (grădină uscată) japoneză, apoi în țările islamice, China și, cu totul notabil, în Franța și Marea Britanie.

Mirosul (olfacția, odoratul, aromele, mirosurile) este utilizat cu precădere în scopul comunicării, bunăoară, de rechini și arici, de insectele sociale ca albinele, termitele și furnicile, ca și de mamiferele sociale, ca lupii și leii. El este mai puțin important la păsări și primate, care se bazează în mare măsură pe văz. În societățile moderne, mirosul este un domeniu de intensă comercializare în gestionarea olfactivă a alimente-

lor și articolelor de toaletă legate de mirosurile neplăcute ale corpului și de efectele produselor din tutun. Parfumurile sînt deseori asociate cu dragostea și potența sexuală.

Corpul însuși poate fi, și singur, un instrument de prim rang pentru comunicarea atît verbală, cît și non-verbală. Astfel, la animale, e bine știut că pisicile și cîinii își expun corpurile în acte de supunere și intimidare, după cum o arată faimoasele descrieri din cartea lui Charles Darwin (1872) despre *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Sînt multe ilustrații frapante în ghidul lui Desmond Morris (1969), *The Human Zoo*, și în fotografiile adunate de Weldon Kees (Ruesch and Kees 1956) despre felul cum este adusă de obicei în joc conformația umană. Luptele profesioniste corp la corp sînt o distracție populară apărînd ca un sport ce prezintă două sau un grup de trupuri încleștate, icnind și mormăind, înfruntîndu-se într-un joc de factura unei cvasi-moralități, în care binele și răul își dispută victoria, pentru ca, în chip mai subtil, să intre în comunicare cu un public real. Asemenea spectacole se deosebesc de confruntările oficiale cu mănuși, în care intră boxul sau luptele academice, sau de sporturi ca turneele de tenis și evenimentele de grup, ca fotbalul sau crichetul, în care rezultatul confruntării e în mare măsură nesigur.

Dansul este o formă de artă complexă ce poate exprima gîndirea și simțirea umană prin trupul folosit ca instrument în numeroase genuri și în multe culturi. Unul dintre acestea e baletul occidental, care combină secvențe de schimburi gesticulatorii ale mîinilor și picioarelor cu mișcări corporale de zbor și o mulțime de alte protocoale non-verbale care își răspund unele altora, ca muzica, costumele, luminile, măștile, scenografia, perucile etc. Dansul și muzica acompaniază de obicei pantomima sau spectacolele mute. Clovnii sau mimii tăcuți își suplimentează mișcările corporale cu machiaje și costumații adecvate.

Expresiile faciale — îmbufnarea, strîmbatul din gură, ridicarea sprîncenelor, plînsul, umflarea nărilor — constituie un sistem de comunicare puternic și universal, solo sau în concert. Acțiunea ochilor, inclusiv privirea și schimbul reciproc de priviri, poate fi extrem de puternică atît în înțelegerea unei serii de vertebrate întîlnite în viața cotidiană, cît și în calitate de comportament social. Deși încă din Antichitate s-au făcut observații despre reacția pupilei, abia în cursul ultimelor două decenii s-a dezvoltat un vast domeniu de cercetare numit pupilometrie. De multă vreme, printre dresorii animalelor de circ s-a aplicat ca o regulă nescrisă supravegherea atentă a mișcărilor pupilare la elevii lor, de exemplu la tigri, pentru a le cunoaște fluctuațiile dispoziției. Dimpotrivă, se spune că urșii sînt „imprevizibili", prin urmare periculoși, tocmai din pricină că le lipsește afișajul pupilar, ca și din cauza inelasticității botului, care, astfel, nu poate „avertiza telegrafic" despre un atac iminent. În relațiile interpersonale dintre cuplurile umane o dilatare a dimensiunilor pupilei acționează efectiv ca un mesaj nescris transmis celeilalte persoane (sau în raport cu un obiect) și exprimînd un interes intens, adeseori sexual modulat.

Există multe și voluminoase dicționare, manuale și enciclopedii destinate a explica și ilustra concepția și semnificația mărcilor, emblemelor, insignelor, semnalelor, simbolurilor și ale altor semne (în sens literal și tangibil), inclusiv ale semnelor de fixare a vorbirii, ca scrierea și punctuația, semnele numerice, simbolurile fonetice, signaturile, mărcile de fabrică, logourile, filigranele, piesele heraldice, semnele astrologice, semnele alchimice, cabalistice și magice, talismanele, semnele tehnice și științifice (ca în chimie), pictogramele și alte imagini de acest fel, multe dintre ele larg folosite în publicitate. Semnele prohibitive (*Fumatul interzis*), semnele de îndrumare afișate în aeroporturi (*Passport Control*, *Men*, *Women*) sau în spitale (*Pediatrie*), semnele rutiere internaționale (*Trecerea interzisă*) sînt de obicei completate cu

semne iconice impuse de nevoia de a comunica, dincolo de barierele lingvistice, anumite alterări fizice sau handicapuri comparabile.

Ramificațiile labirintice ale comunicațiilor optice din lumea animalelor și pentru omenire sînt nelimitate și necesită o tratare separată. Științele, precum astronomia, și artele vizuale s-au desfășurat, încă din vremurile preistorice, pe canalul optic. Modificările corpului uman și ale aspectului său fizic, de la cele nepermanente, ca pictura corporală, machiajul teatral sau aranjamentele capilare curente, pînă la metamorfoze cvasipermanente, cu ajutorul unor procedee ca sculptura corporală, de ex. vechiul „picior de lotus" chinezesc sau moda occidentală a corsetelor foarte strînse; infibulația, cicatrizarea sau tatuajul; și, mai general vorbind, chirurgia plastică, toate vehiculează mesaje — ca reconstrucția, deseori cu scop cosmetic, a dimensiunii sînilor la femei — prin mijloace non-verbale. Arta pictării mumiilor în Egiptul roman urmărea să furnizeze piese de înlocuire a capului spre a facilita comunicarea silențioasă a unei persoane decedate pe timpul trecerii ei în viața de dincolo.

Un gen surprinzător de comportament comunicațional uman non-verbal și fără contact direct ne este oferit de o formă bizară de troc cunoscută încă de pe vremea lui Herodot și prezentă și azi, după relatările etnografilor, care o caracterizează drept „comerț silențios". Nu e implicat de obicei nici unul dintre canalele comune directe, ci numai ideea abstractă de schimb. Se întîmplă ceva de genul: un participant la o tranzacție comercială lasă mărfurile într-un loc prestabilit, apoi se retrage într-un punct de observație avantajos pentru a supraveghea neobservat — sau mai degrabă nu. Se ivește apoi celălalt participant, care examinează produsele lăsate acolo. Dacă e mulțumit de cele găsite, lasă și el, într-o cantitate comparabilă, alte articole de vînzare.

Studiul manifestărilor corporale în spațiu și timp (numit uneori *proxemică*) cu raportare personală, dimensiunile

adecvate ale unei cuști de grădină zoologică, amplasarea birourilor, claselor, secțiilor unui spital, expozițiilor din muzee și galerii și nenumărate alte proiecte arhitecturale presupun, toate, axiologia volumului și a duratei. Harta este o reprezentare grafică a unui mediu, conținînd elemente deopotrivă picturale și nepicturale sau simbolice, de la cîteva configurații simple pînă la planuri de detaliu complexe sau alte diagrame și ecuații matematice. Toate hărțile sînt și indexicale. Ele merg de la cele locale, ca bine cunoscuta reprezentare policromă a metroului londonez, pînă la placa de metal intergalactică de pe nava spațială Pioneer 10 care-și urmează cursa în afara sistemului nostru solar. Toate organismele comunică prin intermediul unor modele (*Umwelt*-uri sau lumi individuale, fiecare în conformitate cu organele sale de simț specio-specifice, de la cele mai simple reprezentări ale manevrelor de apropiere și retragere, pînă la cele mai sofisticate teorii cosmice ale lui Newton și Einstein. Ar fi bine să ne amintim că Einstein și-a construit inițial modelul său de univers din semne non-verbale, „de tip vizual și, unele, de tip muscular". Așa cum îi scria unui coleg în 1945: „Cuvintele sau limba, așa cum sînt ele scrise sau rostite, nu par a juca nici un rol în mecanismul meu de gîndire. Entitățile fizice care par a servi ca elemente în gîndire sînt anumite semne și unele imagini mai mult sau mai puțin clare care pot fi « voit » reproduse și combinate." Abia mai tîrziu și „doar într-un stadiu secundar", după o muncă îndelungată și dură pentru a-și transpune constructul non-verbal în „cuvinte convenționale și alte semne", ajungea să-l poată comunica și altora.

2
Studiul semnelor

Gîndiți-vă ce anume au în comun aceste zece mici drame:

- Un radiolog identifică o opacitate pe radiografia toracică a unui pacient și pune diagnosticul de cancer pulmonar.
- Un meteorolog remarcă o creștere a presiunii barometrice și elaborează prognoza pentru ziua următoare ținînd seama de această schimbare.
- Un antropolog observă un complex de schimburi ceremoniale practicate între membrii unui trib; ea trage concluzii analitice despre sistemul politic, economia și organizarea socială a populației pe care o studiază.
- Un profesor de franceză arată o fotografie cu un cal. Elevul său american spune: „horse". Profesorul dă din cap dezaprobator și pronunță: „cheval".
- Un istoric examinează scrisul de mînă al unui fost președinte și pe baza lui trage concluzii despre personalitatea subiectului său.
- Un cercetător al Kremlinului, din fosta Uniune Sovietică, observă apropierea unui membru al biroului politic de secretarul general al partidului la festivitățile de 1 Mai și face conjecturi despre poziția personajului respectiv.

- Într-un proces este adusă ca probă o amprentă digitală compromițătoare; inculpatul este condamnat pe baza acestei probe.

- Un vînător observă în zăpadă grupuri de urme dreptunghiulare ca niște cîrlige ascuțite aducînd a pinteni canini; urma piciorului anterior are o lungime de 15 cm și o lățime de 13 cm, iar dimensiunile corespunzătoare ale urmei piciorului posterior sînt de 15 pe 11 cm. Pe traseu se găsesc excremente sferice lungi de 20–30 mm și late de 15–20 mm. Vînătorul presupune, cu un grad înalt de probabilitate, că în fața lui merge la trap un cerb wapiti mascul.

- Un om se pomenește că e fixat cu privirea de un cîine, care mîrîie, latră, își ține capul sus și ceafa arcuită, buzele contractate vertical și dinții dezveliți, urechile erecte și aplecate în față. Omul trage concluzia că se află în primejdie iminentă de a fi atacat și ia măsuri de apărare.

- Un păun se expune ostentativ în fața unei păunițe impresionabile; ea se rotește cu rapiditate și se așază pe jos. Urmează copulația.

Cei dintre noi care practică *semiotica* tind să trateze aceste întîmplări la fel, în pofida deosebirilor substanțiale și evidente de cadru, de participare a unor personaje umane sau necuvîntătoare și multor altor variabile. Ceea ce ne îndreptățește să procedăm astfel este o operație abstractivă care reduce fiecare episod la un caz de *semioză* sau de acțiune semică. Din acest punct de vedere, semiotica nu se referă cîtuși de puțin la lumea „reală“, ci la unele modele reale complementare sau alternative ale acesteia și — cum gîndea Leibniz — la un număr infinit de lumi posibile și conceptibile antropologic. Astfel semiotica nu dezvăluie niciodată ce

anume este lumea, ci circumscrie ceea ce putem ști despre ea; cu alte cuvinte, ceea ce descrie un model semiotic este nu „realitatea“ ca atare, ci natura așa cum ne este ea dezvăluită de către metoda noastră de investigație. Este în discuție interacțiunea dintre „cartea naturii“ și descifratorul ei uman. Distincția aceasta poate fi ilustrată prin comparația cu un pescar care-și aruncă plasa; mărimea peștilor pe care-i poate prinde este limitată de morfologia plasei, dar acest fapt nu are nici o consecință pentru ihtiologie. Un concept al „sistemelor de modelare“ a ocupat o poziție centrală în așa-numita școală de la Moscova și Tartu încă din anii 1960, dar, fiind derivat dintr-o reprezentare a limbii în lingvistica structurală, el s-a concentrat asupra culturii și a exclus tot restul naturii. În seculara căutare filozofică a realității, s-au sugerat două puncte de plecare alternative: și anume că structura ființei e reflectată în structuri semiotice, care constituie astfel modele sau hărți ale realității; sau că lucrurile stau invers, și anume că structurile semiotice sînt variabile independente, astfel încît realitatea devine o variabilă dependentă. Deși ambele viziuni sînt asediate de numeroase dificultăți, o versiune a celei de-a doua, propusă de către un biolog german remarcabil prin productivitatea sa, Jakob von Uexküll (1864–1944), sub sigla de *Umweltforschung* — a cărei traducere aproximativă ar fi „cercetare a universurilor subiective“ — s-a dovedit a fi cea mai consonantă cu semiotica modernă (ca și cu etologia). Aceeași atitudine a fost exprimată de către Niels Bohr cînd a răspuns la obiecția că realitatea este mai importantă decît limba căreia îi este subiacentă; Bohr a replicat: „Sîntem suspendați în limbă într-un asemenea mod, încît nu putem spune ce este sus și ce este jos“ (French și Kennedy 1985: 302). Semnele și-au dobîndit eficacitatea prin adaptare evolutivă la capriciile *Umwelt*-ului mînuitorului de semne. Cînd *Umwelt*-ul se schimbă, aceste semne pot deveni obstacole, iar producătorul de semne poate dispărea.

O abordare biologică a studiului semnelor

Potrivit incomparabilului filozof și polimat Charles Sanders Peirce (1839–1914), pe bună dreptate numit „cel mai original și mai multilateral intelect pe care l-a dat America pînă acum" (Fisch 1980: 1) și care a revigorat ca nimeni altul semiotica, doctrina antică a semnelor, semioza presupune o relație triadică ireductibilă între un semn, obiectul și interpretantul său. Acest trio de termeni și familia lor au armonice filozofice cu ample rezonanțe. Înainte de a trece în revistă cîteva dintre ele, aș vrea să mă opresc asupra unei definiții obișnuite a semioticii și să-i examinez o clipă componentele și cîteva dintre consecințe. Materia semioticii, după cum se susține adesea, este schimbul de mesaje — într-un cuvînt *comunicarea*. La aceasta trebuie adăugat numaidecît că semiotica este central preocupată de studiul *semnificației*. Semiotica poate fi, așadar, clasificată ca ramura pivot a unei științe integrate a comunicării, căreia, prin caracterul ei de investigație metodică a naturii și constituirii codurilor, îi furnizează un contrapunct indispensabil.

Mesajul este un semn sau un șir de semne transmise de la un producător sau de la o sursă de semne către un receptor de semne sau o destinație. Orice sursă sau orice destinație reprezintă o entitate vie sau produsul unei entități vii, precum un calculator, un robot, niște automate în genere, sau o ființă supranaturală postulată, ca atunci cînd un băiat (sursa), în genunchi (mesaj non-verbal), își imploră divinitatea (destinația). „Îl rog pe Domnul sufletul să-mi ia" (mesaj verbal). E important să avem conștiința faptului că numai ființele vii și extensiile lor neînsuflețite sînt supuse semiozei, care se vede astfel înălțată la rangul de atribut criterial necesar, dacă nu și suficient, al vieții. Prin „lucruri vii" se înțeleg nu numai organismele care aparțin unuia dintre cele cinci regnuri, și anume Monera, Protoctista, Animalia, Plantae și Fungi, ci și totalitatea părților lor componente dezvoltate ierarhic, începînd cu o celulă, unitatea semiozică minimală,

corespunzînd după cum se estimează unui număr de aproximativ cincizeci de gene sau de aproximativ o mie de miliarde (10^{12}) de atomi intricat organizați. (Virușii sînt omiși din cauză că ei nu sînt nici celule, nici agregate de celule.) Corpurile noastre reprezintă asamblaje de celule, în număr de aproximativ o sută de mii de miliarde (10^{14}), reciproc armonizate printr-un flux neîncetat de mesaje vitale. Originea celulelor cu nucleu constituie istoria confuz înțeleasă a colaborării simbiotice și semiozice dintre unicelule — populații de alge albastre și bacterii fără componente interne aparente; ele s-au dezvoltat în mai puțin de un miliard de ani după formarea Pămîntului (și urme bogate ale existenței lor au fost recoltate în Groenlanda). Celulele simple, după cum se crede, s-au contopit și au alcătuit confederații complexe de celule din care este alcătuită fiecare ființă vie. Ele, la rîndul lor, sînt integrate în organe, organele în organisme, formînd sisteme sociale de o tot mai mare complexitate. Astfel, fizica, biologia, psihologia și sociologia își au fiecare propriul nivel specific de semioză. Codul genetic guvernează schimbul de mesaje la nivel celular; hormonii și neurotransmițătorii mediază între organe și între ei înșiși (sistemul de apărare imunitară și sistemul nervos central sînt intim împletite printr-un curent dens de trafic de mesaje în dublu sens), și o varietate de mesaje non-verbale și verbale conjugă organismele într-o rețea de relații reciproce ca și cu restul ambientului lor. Așa cum a descris în mod plastic François Jacob (1974: 320) această progresie, „de la organizarea familială la statul modern, de la grupul etnic la coaliția de națiuni, o întreagă serie de integrări se întemeiază pe o varietate de coduri culturale, morale, sociale, politice, economice, militare și religioase. Istoria omenirii este mai mult sau mai puțin istoria acestor integroni și a modului în care ei se alcătuiesc și se modifică.“ Semioza de pe un nivel superior din ierarhia integronilor este ireductibilă la cea de pe nivelul inferior, și anume în ultimă instanță la fizică (Popper și Eccles 1977).

Comportamentul semiozic chiar și al grupărilor organismice majore, cu diferite moduri de viață, a fost inegal studiat. În structura naturii, plantele sînt, în primul rînd, producători; o examinare a conduitei lor comunicative, sub denumirea de „fitosemiotică", a început abia în 1981, cînd semioticianul german Martin Krampen a publicat un pătrunzător articol programatic sub acest titlu. La polul opus al plantelor se află ciupercile, *fungi*, factorii de descompunere ai naturii; cunoștințele noastre despre tipul lor specific de semioză este încă și mai rudimentar. Interesul maxim s-a concentrat pînă acum asupra animalelor (zoosemiotica), ingeratorii, care mediază între celelalte două și, după ceea ce consumă, pot fi clasificate ca ierbivore sau răpitoare: felul lor de hrănire poate marca și caracterul recursului lor respectiv la utilizarea semnelor.

E de notat că traficul de mesaje în patru din cele cinci regnuri este exclusiv non-verbal; mesajele verbale au fost identificate numai la animale, iar dezvoltarea maximă ele și-o ating doar la una dintre subspeciile existente, *Homo sapiens sapiens*. Cea mai distinctivă trăsătură a oamenilor este aceea că numai ei, de-a lungul întregii lor vieți terestre, au la dispoziție două repertorii semice separate, dar, firește, total combinate: cel non-verbal — evident derivat de la strămoșii lor mamiferele, îndeosebi primatele — și un suprastrat verbal exclusiv uman. Acesta din urmă constituie materia celei mai avansate și mai înalt formalizate ramuri a semioticii, *lingvistica generală*, studiul relațiilor verbale și al fundamentului lor gramatical subiacent.

Definiția propusă aici presupune un producător de mesaje sau o sursă și un receptor sau o destinație. În exemplele de mai sus, sursele și destinațiile existente sau odinioară vii se regăsesc în roluri ca acelea jucate de pacient și de medic; de etnograful de teren și de informator; de profesor și de elev; de istoric și de fosta figură publică; de politicianul străin aflat la distanță și de politolog; de cerbul wapiti și de vînă-

tor; de cîine și de victima potențială; de păun și de păuniță. Barometrul citit de meteorolog este un instrument de observație fabricat de om, și anume unul dintr-o clasă de potențatoare ale simțurilor, ca de pildă o cameră cu bule, construită în scopul de a face perceptibile mesaje imperceptibile; astfel, nici un fizician nu poate „vedea“ cu adevărat particulele subatomice, nici chiar cu ajutorul celui mai puternic microscop electronic (sau al unui complex accelerator-detector), ci doar (cel mai simplu spus), micile bule de hidrogen produse de ele — bulele de vapori din rezervor le „reprezintă“, adică le modelează interacțiunile. Cît despre dermatogliful prezentat tribunalului, el funcționează aici ca un mesaj-prin-contiguitate probativ sinecdotic despre vinovăția unui criminal prezumat.

În orice tranzacție dată, sursa este cu necesitate cuplată la o destinație prin intermediul unui canal; varietatea unor atare căi de transport e limitată de senzoriul specific al fiecăruia. Această stare de lucruri a fost elegant rezumată de către George Dalgarno (autorul scoțian al lucrării *Ars signorum*, un admirabil tratat semiotic din a doua jumătate a secolului al XVII-lea): „Este adevărat“, scria el în 1680, „că toate simțurile sînt mai mult sau mai puțin informatori ai sufletului, căci, deși ele își au limitele lor distincte și obiectele proprii atribuite lor prin natură, el este capabil să le folosească serviciile chiar și în cele mai abstractizate noțiuni și în cea mai arbitrară alcătuire.“ Dalgarno mai spune că „natura pare a fi pregătit cu deosebire două, auzul și văzul, spre a și le pune în slujba sa“, dar aceasta e o considerație superficială. Incomparabil mai străvechi sînt mesajele moleculare, iar canalul chimic este cel mai extins. Trei dintre nivelurile ierarhice ale controlului endosemiotic bazal sînt reglate de codul genetic, de reacțiile imunitare umorale și mediate celular și, respectiv (o dată cu apariția bureților), de marele număr de peptide prezente în sistemul nervos central și funcționînd ca neurotransmițători. Simțurile olfactiv și gustativ sînt și ele

deopotrivă semiochimice. Chiar și în cazul văzului, impactul fotonilor asupra retinei afectează diferențiat capacitatea pigmentului rodopsina, care umple bastonașele pentru a absorbi lumina de diverse lungimi de undă, condiție a principiului univariației. Vibrațiile acustice și tactile și impulsurile trimise prin simțurile termice sînt, de asemenea, transformate în mesaje electrochimice. Oamenii și numeroase alte animale sînt conectate prin mai multe canale simultan sau succesiv. Prelucrarea paralelă a mesajelor introduce un grad de redundanță, în virtutea căruia devine mai probabil că erorile de receptare vor fi reduse la minimum; se poate însă ca mesajele colimate să se contrazică reciproc — acesta e rolul pe care-l joacă o figură retorică precum ironia în discursul vorbit sau scris, ca și poziția de arcuire a spinării la o pisică domestică în zoosemiotică.

Mesajele

Nu se știe cum anume generează — sau, ca să folosim un termen mai puțin supraîncărcat — formulează majoritatea surselor mesajele. Ființele umane sînt capabile să lanseze un număr enorm de mesaje inedite adecvate unei varietăți indefinite de contexte, dar complexitatea preluării lor inițiale de către acea sferă limitată spațial a țesutului cunoscut sub numele de creier rămîne o enigmă. Pe scurt însă mesajele-formulate-ca atare trebuie să sufere o operație traductivă spre a fi exteriorizate sub formă de șiruri seriale adecvate canalului sau canalelor alese pentru a stabili legătura cu destinația. Această transmutație neurobiologică dintr-o formă de energie în alta se numește *codificare*. Cînd destinația detectează și extrage din canal mesajele codate, trebuie efectuată altă traducție, urmată de încă o serie de transformări, înainte ca să poată avea loc interpretarea; această reconversie fundamentală se numește *decodificare*. Codificarea și decodificarea presupun un cod, un set de reguli neambigue prin care mesajele sînt convertibile dintr-o reprezentare în alta; codul este ceea

ce se presupune că ar avea în comun, în fapt sau ipotetic, total sau parțial, cele două părți angajate în schimbul de mesaje. Folosind faimosul program de calculator al lui Joseph Weizenbaum, denumit cu toată îndreptățirea *Eliza*, interlocutorii umani tind să proiecteze simpatie, interes și înțelegere asupra Elizei, așa cum ar face-o în cazul unui psihoterapeut. În fapt, Eliza nu „știe" nimic. O eroare similară în codurile partajate este însăși tema scînteietoarei povestiri a lui Jerzy Kosinski (precum și a fidelei adaptări cinematografice bazate pe ea), *Being There*, unde unui grădinar analfabet și retardat i se atribuie atribute gnostice supreme din pricină că el — în realitate o pagină albă — mimează, reproduce și reflectează codurile interactive ale fiecăruia dintre partenerii săi de conversație, indiferent de posibilele lor comunități lingvistice native.

Receptorii interpretează mesajele ca pe un amalgam a două intrări separate, dar inextricabil amestecate: semnul declanșator fizic sau semnalul propriu-zis, modelat însă inevitabil de *context*. Acesta din urmă joacă un rol cardinal, și totuși conceptul nu s-a supus unei definiții; de asemenea, se știe la fel de puțin în general cum „ia act" de context destinația. În semiotică termenul este utilizat într-o accepțiune largă și totodată nelimitativă pentru a cuprinde mesaje anterioare (presupoziții anaforice) și probabil mesaje ulterioare (implicații cataforice), zgomot ambiental și semantic, totul filtrat de memoria genetică și culturală scurtă și de lungă durată.

Semnul

Acești șase factori cheie — mesajele și codul, sursa și destinația, canalul și contextul — alcătuiesc, separat și împreună, bogatul domeniu al cercetărilor semiotice. Totuși noțiunea centrală rămîne *semnul*. Acest termen a fost definit în numeroase feluri diferite de cînd a fost introdus în Grecia antică. În semiotica medicală, de pildă, *semnul* a fost utilizat în conjuncție sau, mai degrabă, în opoziție cu simp-

tomul cel puțin de la Alcmeon, Hipocrate și îndeosebi Galen (c. 130–c. 200 d. Cr.). Practicienii clinici făceau de obicei distincția dintre „datele slabe" sau semnele subiective, zise simptome, înțelegînd prin asta orice relatează pacientul pe cale verbală despre senzațiile lui/ei („Am o durere în piept") sau manifestă non-verbal (gemete cînd arată pieptul); și „datele tari" sau semnele obiective, pe care clinicienii le numesc efectiv *„semne"* și care înseamnă tot ceea ce observă medicul cu propriii săi ochi și urechi (spută sîngerie, horcăială) sau cu instrumentele sale (opacizare pe un film radiografic). Mulți filozofi utilizează și ei termenul de *semn*; cu toate acestea nu puțini îl opun *simbolului*, mai degrabă decît simptomului. Filozoful neokantian din secolul al XX-lea, Ernst Cassirer (1874–1945), bunăoară, pretindea că aceste două noțiuni țin de două universuri discursive diferite și că „semnul face parte din lumea fizică, simbolul face parte din lumea umană a semnificației" (Cassirer 1944: 32). Astfel de abordări minimaliste sînt mult prea imprecise și superficiale pentru a fi utile, după cum a demonstrat cu scrupulozitate Peirce în toate voluminoasele lui scrieri. Pentru Peirce, *semnul* era un concept generic, existent sub forma unui foarte mare număr de specii, derivînd dintr-o bază trihotomă alcătuită din *icon*, *index* și *simbol*, definit fiecare în funcție de relația dintre acea categorie semică și obiectul său într-un context particular.

Pentru a lămuri ce anume este semnul, e util să începem cu formula medievală *aliquid stat pro aliquo*, lărgită de către Peirce, pe la 1897, în sensul a ceva care stă în locul cuiva sau a ceva într-o anumită privință sau calitate. Noțiunii clasice de *substituție* prezente în această propoziție faimoasă — Roman Jakobson a numit-o *renvoi*, termen traductibil prin „trimitere" [eng. *referral*] — Peirce i-a adăugat aici criteriul *interpretării*. Ajunși în acest punct, să privim mai îndeaproape ciclul trihotomic obiect-semn-interpretant la care am făcut aluzie mai devreme și de asemenea să zăbovim un pic spre

a examina pe acel „cineva“ al lui Peirce, destinația sau alt receptor al mesajului.

Distincția dintre obiect (O) și semn (S) ridică semne de întrebare majore în legătură cu anatomia realității, legate în fapt chiar de însăși existența ei, dar nimic asemănător cu un consens asupra acestor enigme nu se întrevede în rîndul fizicienilor, ca să nu mai vorbim de filozofi. O implicație evidentă a acestei dualități postulate este că semioza necesită cel puțin doi actanți: observatorul și observatul. Intuiția noastră despre realitate este consecința unei interacțiuni mutuale între cele două: după Jakob von Uexküll, lumea privată a senzațiilor elementare (*Merkzeichen*, „semne perceptuale“) cuplată cu semnificația lor se transformă în impulsuri active (*Wirkzeichen*, „semne operaționale“); și lumea fenomenală (*Umwelt*), adică lumea subiectivă pe care fiecare animal și-o modelează pe baza mediului său „adevărat“ (*Natur*, „realitatea“), care se revelează numai prin intermediul unor semne. Regulile și legile cărora le sînt supuse acele procese semice — și anume semioza — sînt singurele legi reale ale naturii. „Întrucît activitatea minții noastre este singurul component al naturii cunoscut nouă“, arăta el în marea sa operă, *Biologie teoretică*, „legile ei sînt singurele care au dreptul să fie numite legi ale naturii“ (Uexküll 1973 [1928]: 40). Versiunea oricărui observator despre *Umwelt*-ul său va fi unicul model al lumii, respectiv un sistem de semne alcătuit din factori genetici plus un cocteil de experiențe, inclusiv perspectivele de viitor. Un fapt de viață agravant este că actul nud al observației determină o articulație reziduală care tulbură sistemul supus observației. Ingredientul sau alimentul esențial al minții poate fi prea bine informația, dar pentru a dobîndi informație despre indiferent ce anume necesită, printr-o lungă și complexă succesiune de pași, transmiterea de semne de la obiectul de interes către sistemul nervos central al observatorului. Mai mult, atingerea lui are loc într-o asemenea manieră, încît această acțiune influentă exercită un feedback

asupra obiectului supus observației, astfel încît îi poate perturba condiția. Pe scurt, creierul, sau mintea, care este el însuși un sistem de semne, e legat de lumea prezumtivă a obiectelor nu numai prin selecția perceptuală, ci și printr-o asemenea îndepărtare de intrările fizice — stimulii sensibili —, încît putem afirma fără nici o teamă că singura cunoaștere pe care o poate poseda orice animal, oarecum „printr-un geam întunecat", este cea a semnelor. Dacă îndărătul semnelor există o realitate — poate ceea ce Heraclit numea *logos*, structura repetabilă care îi asigură fiecărui obiect unitatea și stabilitatea ideală și pe care topologul francez René Thom (1975) și cu mine am calificat-o independent unul de altul ca „formă" — omenirea nu o va ști pesemne niciodată cu siguranță. Așa cum a spus atît de elocvent Heraclit, „nu poți descoperi hotarele sufletului, chiar dacă ai bate toate drumurile în acest scop, atît este de mare adîncimea formei lui". Pe scurt, acest raționament ne îndreptățește să reformulăm pe O ca S_{O_n}, astfel încît dubla distincție inițială este redusă la una singură între două feluri de semne.

Ce se poate spune despre cel de-al treilea corelat, *interpretantul* lui Peirce (I)? Ce înțelegea el prin acest mult discutat (și mai adesea chiar și greșit înțeles) concept? E drept, în scrierile sale nu poate fi găsită nici o definiție unică și canonică a lui, dar el evidențiază faptul că orice semn determină un interpretant „care este la rîndul său un semn", „[astfel încît] avem un semn acoperit de alt semn". Peirce arată de asemenea că interpretantul poate fi un semn echivalent sau „poate un semn mai dezvoltat", prin care noutatea pătrunde în sistem, permițîndu-ne să ne sporim înțelegerea obiectului nemijlocit. Pentru a ilustra toate acestea, să reflectăm asupra cîtorva interpretanți ai substantivului englez *horse* [cal]. Ei ar putea fi sinonime parțiale precum *colt* [mînz], *gee-gee* [di-di], *gelding* [jugan], *hinny* [catîr], *mare* [iapă], *pony* [ponei], *stallion* [armăsar], *stud* [armăsar de prăsilă], *thoroughbred* [pur sînge] — ca să nu mai vorbim despre *heroin* — și

altele, sau interpretantul ar putea fi o reformulare monolingvă, inclusiv definiții standard de dicționar, ca aceea din *Oxford English Dictionary*: „A solid-hoofed perissodactyl quadruped ... having a flowing mane and tail, whose voice is a neigh" [„Patruped perisodactil monocopitat ... cu coamă și coadă libere, emițînd ca sunet caracteristic un nechezat" – *n. t.*]. Altul dintre interpretanții săi este denumirea științifică *Equus Przewalski caballus*, ca și, în mare, traducerile echivalente în semnele verbale din alte limbi, ca *cheval*, *Pferd*, *loșad'*, *hevonen* etc. Urme istorice precum Bucefal, Morocco, Hans cel Isteț și toți lipițanii Școlii Vieneze de Călărie aparțin aceleiași categorii, precum reprezentările literare ca houyhnhmii lui Jonathan Swift, piesa *Equus* a lui Peter Shaffer, saga lui Conan Doyle *Silver Blaze*, creatura lui Eco, Brunellus, și tratate științifice atît de diferite precum disertația lui Xenofon *Tratat despre echitație*, cartea lui Stefan von Maday, *Psychologie der Pferde und der Dressur*, și pătrunzătorul eseu al lui E.H. Gombrich „Meditations on a Hobby Horse". Transmutațiile intersemiotice în semne non-verbale includ nenumărate gravuri și picturi cu cai universal răspîndite (cu totul remarcabile cele aflate în peșterile din Magdalenian), sculpturi (începînd din perioada neolitică, incluzîndu-le pe cele din tradiția chineză ulterioară — Lungshan —, frizele scitice, centaurii greci), după cum și reprezentările cinematografice moderne ca *National Velvet* și *The Black Stallion*. În sfîrșit, desigur, orice cal „real" pe care îl arăt poate deveni, în virtutea acelui gest, care este un semn indexical sau un „obiect al experienței directe în măsura în care dirijează atenția către un obiect prin care îi este cauzată prezența", un interpretant. Nu încape nici o îndoială că, în calitate de sinonim intralingvistic al lui sau de parafrază sau de discurs amplu despre el, orice semn va îmbogăți înțelegerea obiectului pe care-l reprezintă, la fel ca și traducerile interlingvistice și transmutațiile lui intersemiotice. Fiecare nou interpretant tinde să amplifice înțelegerea și oferă prilejul

unei cascade de inovație și, prin urmare, de modificare semantică. (Alt mod, mai tehnic, de a spune același lucru este că orice metalimbaj care explică un limbaj obiectual e totdeauna mai bogat decît acesta din urmă.)

Pe scurt, din viziunea lui Peirce despre semn rezultă că cea de-a doua distincție, ca și prima, se reduce la două feluri de semne, cu alte cuvinte, S și S_{I_n}. Încă o dată, iată cuvintele lui: un semn este orice „determină orice altceva (*interpretantul* său) să se refere la un obiect la care se referă el însuși (*obiectul* său) în același mod, semnul devenind la rîndu-i un semn, și așa *ad infinitum*".

Semnele și „realitatea"

Dacă obiectele sînt semne, într-o regresie indefinită către un *logos* ipotetic, și dacă interpretanții sînt semne pășind progresiv către dezintegrarea ultimă a minții, rămîne oare ceva care să nu fie semn? Ce se întîmplă cu acel „cineva" menționat de Peirce — observatorul sau interpretul garniturilor succesive de acțiuni semice? Într-un renumit articol publicat în 1868, Peirce a anticipat această întrebare și i-a dat un răspuns, susținînd că „cuvîntul sau semnul pe care le utilizează oamenii sînt oamenii înșiși", ceea ce înseamnă a pretinde că omul și semnul exterior sînt identici, în același sens în care sînt identice cuvintele *homo* și *man* sau *om*. „Astfel, limba mea este suma totală a propriei mele ființe, deoarece omul este gîndirea." Pe scurt, „cineva"-ul este tot un semn sau un text. Dar facultatea de procreație a ființei umane, împărtășită cu toate celelalte forme de viață? Peirce a arătat că și această capacitate este intrinsecă semnelor, paralelă care a fost reelaborată de către Thom (1973). Semnele iau ființă numai prin dezvoltarea lor din alte semne.

Poziția menționată în paragrafele anterioare și potrivit căreia, într-un anumit punct din ciclul semiotic, există obiecte, în rîndul cărora sînt incluși observatori și interpreți conștienți — precum oameni, marsuini și, eventual, locuitori de

pe Phobos —, iar în alt punct din ciclu există interpretanți, ambele categorii fiind tipuri de semne, este familiară în tradiția filozofică. Această poziție — care decurge cu siguranță din observația lui Peirce, melancolică și lansată ca într-o doară, despre ceva socotit de el ca un fapt, și anume „că întregul univers este impregnat de semne, dacă nu cumva este chiar alcătuit exclusiv din semne“ — este cunoscută ca idealism, iar cel de o nuanță aparte, numit uneori „idealism conceptual“, care susține că viziunea noastră despre realitate, adică despre *Umwelt*-ul nostru, presupune o referire esențială la minte (*Gemüt*) în constituirea sa. După cum insista Kant — și, firește, atît Peirce cît și Jakob von Uexküll asimilaseră pe deplin principiile kantiene — „experiența brută“ este inabordabilă; pentru a o putea sesiza, trebuie mai întîi să te scalzi în experiență, să-i suporți tensiunea și să o dregi cu o supă de semne. Drept care, acest soi de idealism poate fi numit „idealism semiotic“, după denumirea adecvată propusă de filozoful David Savan (1983). În plus, ca să-l parafrazăm pe Savan, idealismul semiotic se oferă în două buchete, tare sau radical și blînd sau tolerant, înclinația lui mergînd către acesta din urmă, și anume „teza că toate proprietățile, atributele sau caracteristicile a tot ce există depind de sistemul de semne, reprezentări sau interpretări prin care sînt semnificate“. Fără a ne angaja neapărat într-un soi sau altul de idealism — numai pozițiile realiste sînt, cred eu, total lipsite de interes — e limpede că ceea ce discută în ultimă analiză semiotica este rolul minții în crearea lumii sau a constructelor fizice pornind de la o puzderie vastă și pestriță de impresii sensibile.

În 1984 participam ca auditor la o conferință de bilanț disciplinar, cosponsorizată de Indiana University și de National Endowment for the Humanities. Subiectul dezbaterii era dacă semiotica este un domeniu sau o disciplină — întrebare pe care Umberto Eco o sugerase într-un discurs rostit cu zece ani în urmă în campusul din Indiana. Majoritatea vorbitorilor erau specialiști într-una sau în mai multe dintre

științele istorice complexe pe care francezii le numesc *les sciences humaines*. Raportorul desemnat oficial a fost regretatul Sir Edmund Leach, ilustrul și scepticul socioantropolog englez, care, detectînd un hybris necuvenit în prezentări, le atrăsese atenția vorbitorilor că „și alții au trecut pe-acolo înaintea dumneavoastră". Și, în acest sens, avea fără îndoială dreptate. Preocuparea obsesivă pentru semne datează de la apariția celui mai dramatic dintre toți pașii evoluției hominoide, apariția semnelor verbale și schimbările ivite în stocarea și transmisia informației care au însoțit acea tranziție. Aceeași preocupare pentru semne este evidentă de-a lungul întregii dezvoltări a sugarului și copilului. Cînd fata mea de cinci ani m-a întrebat, „Tati, spune-mi, te rog, ce face Armata Salivării ?", și cînd altă fată, de șapte ani, s-a mirat cum de putea fi omorît Dracula cu un „păr" înfipt în inimă, am știut că nu sînt condus în desișurile încîlcite ale filantropiei sau în Transilvania, ci în acel *locus classicus* al semnelor în acțiune, paronomaza.

Pentru a încheia acest capitol introductiv, se impune un avertisment. A spune că semiotica este o știință „umană" sau „istorică" ar putea perpetua o iluzie. Potrivit cel puțin unei versiuni a teoriei cuantelor, formularea puternic imaginativă dată de către John Archibald Wheeler așa-numitei interpretări de la Copenhaga, trecutul e teorie sau, altfel spus, un alt sistem de semne; „el nu are altă existență decît în consemnările prezentului". La nivel semiotic, noi tratăm la fel trecutul ca și prezentul și viitorul.

3
Șase feluri de semne

În acest capitol voi arunca mai întîi o privire asupra trăsăturilor generale care caracterizează semnele. Apoi voi schița o tipologie a șase „specii" fundamentale de semne care reflectă tipurile de semne identificate cel mai curent și utilizate în mod obișnuit de către semioticieni.

Trăsăturile generale ale semnelor

1. Semnul este bifacial

În 1305, în tratatul său neterminat *De vulgari eloquentiae* (1957: 18), Dante a oferit următoarea definiție a conceptului de semn (verbal): „hoc equidem signum ... sensuale quid est, in quantum sonus est: rationale vero, in quantum aliquid significare videtur ad placitum" [„și acest semn ... este sensibil în calitatea lui de sunet; iar în măsura în care se dovedește în stare să însemne ceva, după voie, este rațional" (1971: 535) – *N. t.*]. Această reformulare este în deplină concordanță cu practic orice model al structurii intrinseci a semnului care, cu un accent sau altul, a fost avansat în relatările consacrate fundamentelor doctrinei despre semne, începînd de la filozofia stoică și pînă la gîndirea contemporană. Această exprimare presupune că semnul e alcătuit din două jumătăți indispensabile, una *aistheton*, perceptibilă (sau sensibilă), cealaltă *noeton*, inteligibilă (sau rațională): *semnificantul*, un impact apreciabil asupra cel puțin unuia dintre organele de simț ale interpretului, și conținutul *semnificat*. (În latina medievală, perechea corespunzătoare de termeni pentru *semai-*

non, „semnificant“, și *semainomenon*, „semnificat“, din terminologia stoică, era *signans* și *signatum*, redată de Saussure prin *signifiant* și *signifié*, în germană de obicei prin *das Signifikat* și *der Signifikant*, de către Morris prin *sign vehicle* și *designatum*, de către unii oameni de știință sovietici [Revzina 1972: 231] ca „lucru“ și „concept“ etc.)

2. *Semne zero*

În diverse sisteme de semne, mai cu seamă în limbă, un vehicul semic poate uneori — cînd condițiile contextuale sînt adecvate — să semnifice prin însăși absența sa, adică să se prezinte sub forma *zero*. Lingviștii care folosesc expresia „semn zero“ (fonem sau alofon zero, morfem sau alomorf zero etc.) sînt obligați să înțeleagă fie „semnificant zero“, fie, mult mai rar, „semnificat zero“, dar niciodată ambele cazuri; luată literal, noțiunea de „semn zero“ ar fi oximoronică. (Despre utilizarea lui zero în lingvistică, vezi Jakobson 1940, 1966; Frei 1950; Godel 1953; Haas 1957.) Rolul vehiculelor semice zero în alte sisteme comunicaționale decît cel verbal nu a fost niciodată analizat în mod adecvat. Pohl (1968: 34–5), de exemplu, remarcă în mod eronat că vestimentația civilă funcționează ca zero cînd este purtată într-un context de uniforme, dar astfel se confundă opoziția nemarcat/marcat cu opoziția realizat/zero.

Vehiculele semice zero se întîlnesc și în sistemele comunicaționale ale animalelor. Astfel, Ardrey (1970: 75) susține că „strigătul de alarmă al elefantului african este tăcerea“ și, de asemenea, după René-Guy Busnel, informația o vehiculează parametrul temporal din mesajul schimbat între doi membri ai speciei *Laniarius erythogaster*, adică „structura ritmică a tăcerilor ..., și nu partea acustică a semnalului însuși“ (Sebeok 1968: 138). Dar o investigație mai promițătoare din punct de vedere euristic e sugerată de fenomenul cvasiprozodic potrivit căruia, la mai multe tipuri de insecte luminiscente, intervalul pulsatil e un element semnificant în

stimularea femelelor, iar aceste intervale sînt distincte la diferite specii, de exemplu la *Photinus consanguineus* și *macdermotii*; la specia înrudită *lineellus*, mai mult, numărul pulsațiilor este variabil, „ceea ce indică încă o dată semnificația intervalului dintre pulsații" (Lloyd 1966: 78). Existența formelor zero în diverse sisteme comunicaționale nu viciază, așadar, modelul bipartit clasic al semnului.

3. Ocurent/tip, denotație/designație

Ocurența particulară a unui semn — ceea ce Peirce denumea „sinsign" [„sinsemn"] – (2: 245) — este numită acum în mod obișnuit mai degrabă *ocurent* (*token*), pe cînd clasa tuturor ocurențelor semnului — acel „legisign" [„legisemn"] – al lui Peirce (8:363) — este numită *tip*. Parafrazînd propria exemplificare a lui Peirce, putem spune că dacă o pagină dintr-o carte are pe ea 250 de cuvinte, acesta reprezintă numărul de ocurenți lexicali, în timp ce numărul de cuvinte diferite de pe o pagină reprezintă numărul de *tipuri* lexicale diferite (această distincție a fost investigată și de Richards 1969).

Printre problemele principale care au atras atenția majorității cercetătorilor semnului verbal, trei par a fi fost fundamentale și inevitabile: cum *fac trimitere* ocurenții semici particulari ? Cum dobîndesc și-și mențin tipurile semice capacitatea constantă de *a semnifica* ? Ce anume stă la baza distincției dintre relația de referință sau *denotație* și relația de semnificație sau sens sau *designație* ? S-ar putea adăuga și o a patra problemă cu privire la relația dintre semnificație și uz (Wells 1954). Clivajul modern dintre semnificație și referință a revenit sub numeroase forme începînd cu considerația clasică a lui Frege, din 1892, despre *Sinn* și *Bedeutung* — *Bedeutung vs Benutzung* la Husserl, *denotation vs connotation* la Mill, *Bedenkung vs Benutzung* la Paul, *valeur vs substance* la Saussure. „Semantica" e deseori folosită, cu laxitate, ca un termen-prelată acoperind atît teoria referinței verbale, cît și teoria semnificației verbale, dar, în sens strict, ar trebui să se

limiteze la aceasta din urmă. Filozofii analitici, precum Carnap (1942), alocă în mod caracteristic semanticii teoria adevărului și teoria deducției logice, pe temeiul că adevărul și consecvența logică sînt concepte bazate pe designație, fiind, așadar, concepte semantice. Termenul de zoosemiotică a fost creat în 1963 pentru a extinde teoria semnificației în scopul de a explica procesele designative prezumat corespunzătoare din rîndul creaturilor nevorbitoare (Sebeok 1972a: 80).

O discrepanță notabilă între ceea ce desemnează un tip semic și denotația unuia din ocurenții săi poate fi răspunzătoare, la diverse niveluri, de procesele lingvistice cunoscute în domeniul poeticii și al retoricii ca „figuri ale vorbirii", ca și de fenomene înrudite întîlnite la animale (Bronowski 1967). Acest fapt stă și la baza mecanismului implicat în minciună, care — în pofida anumitor păreri — corespunde unor variate forme de inducere în eroare din regnul animal.

Șase specii de semne

Recunoașterea multiplelor relații posibile dintre cele două părți ale unui semn — semnificantul și semnificatul — a dus la numeroase încercări printre filozofi și lingviștii cu înclinații filozofice, pe durata întregii istorii a semioticii, de a clasifica semnele sau sistemele de semne. Printre ele, schema finală și maximală a lui Peirce — pe care a elaborat-o lent, dar persistent, de-a lungul a vreo patruzeci de ani — cu șaizeci și șase de varietăți, inclusiv unele intermediare și hibride, a fost cu siguranță cea mai cuprinzătoare, mai vastă și mai subtilă (Weiss și Burks 1945; dar vezi Sandres 1970). În domeniul verbal, unul din cele mai profunde și mai sugestive eforturi din vremurile mai recente a fost cel al lui Bally (1939), în timp ce studiul special consacrat de Jakobson (1970) clasificării semnelor umane în general lărgește încă o dată orizonturile investigației semiotice curente. Cercetarea lui Spang-Hanssen (1954) oferă o privire de ansamblu utilă asupra abordărilor psihologice ale lui Ogden și Richards,

Karl Britton, Bertrand Russell și Charles Morris, ca și asupra celor lingvistice întreprinse de către oameni de știință atît de diferiți precum Ferdinand de Saussure, Leo Weisgerber, Alan H. Gardiner, Karl Bühler, Eric Buyssens, Leonard Bloomfield și Louis Hjelmslev. Astăzi, doar aproximativ o jumătate de duzină de semne — adesea cu mai multe subspecii de sens mai mult sau mai puțin vag departajate — sînt identificate în mod regulat și utilizate în genere, dar cu definiții comparabile în linii mari; totuși, în practic toate cazurile, acestea sînt examinate numai în domeniul limbii și al altor sisteme specifice speciei umane, de pildă sistemele de modelare secundare ale tradiției semiotice rusești care implică o infrastructură verbală, sau muzica și altele asemănătoare (Sebeok 1972a: 162–77). În cele ce urmează, cele șase specii de semne care par a avea cea mai frecventă ocurență în semiotica contemporană vor fi discutate, redefinite provizoriu și exemplificate nu numai în cadrul sistemelor antroposemiotice (adică cele care sînt specifice oamenilor ca specie), ci și în cadrul sistemelor zoosemiotice, în scopul de-a arăta că nici unul din semnele tratate aici nu este caracteristic sau unic pentru oameni.

Trebuie să se înțeleagă limpede că, în ultimă analiză, în realitate nu clasificăm semnele, ci mai precis aspecte ale semnelor: cu alte cuvinte, un semn dat poate — și cel mai adesea așa și stau lucrurile — să manifeste mai mult de un singur aspect, astfel încît se impune să identificăm diferențe de gradație (Eco 1972a: 201). La fel de important însă este să înțelegem că principiul ierarhic este inerent în arhitectura oricărui fel de semn. De exemplu, un simbol verbal, cum ar fi un imperativ, e înzestrat de obicei și cu o valoare de semnal. Emblema, care este o subspecie a simbolului, poate fi parțial iconică, așa cum e steagul Statelor Unite, întrucît cele șapte benzi roșii orizontale alternînd cu cele șase albe reprezintă colonia fondatoare, în timp ce stelele albe, în număr de cincizeci, din unicul cîmp albastru corespund fiecărui stat din Uniune. Un semn indexical la origine, cum e un ceas, capătă

în plus un conţinut simbolic evident dacă se întîmplă ca instrumentul de măsurat timpul să fie Big Ben. Se spune că în desenele walbiri-lor australieni legătura iconică dintre formele vehiculelor semice şi referenţii alocaţi este centrală, deoarece, după cum subliniază Munn (1973:177), „nu există o subordonare sistematică a elementului iconic faţă de un al doilea sistem de ordonare abstract", în contrast cu heraldica, unde, ca într-un sistem de scriere picturală, „calităţile iconice care leagă formele vizuale de semnificaţiile lor tind a fi atenuate", adică au devenit treptat simbolice, „din pricina ajustării generale a formelor vizuale la alt sistem sociocultural subiacent, pentru care cel dintîi constituie un cod de comunicare". (Pentru procesul de *deiconizare*, vezi Wallis 1973: 487.) Maxima lui Morris (1971: 191), „Iconicitatea e ... o chestiune de grad", împreună cu formula lui Count (1969: 102), de o concizie comparabilă, „Simbolizarea ... este supozabilă ca o chestiune de grad (calitativ) continuu", par a rezuma problema în mod adecvat.

Recapitulînd, aspectele unui semn co-survin cu necesitate într-o ierarhie sensibilă la mediul înconjurător. De vreme ce toate semnele, fireşte, intră în contraste şi opoziţii complexe deopotrivă sintagmatice şi paradigmatice, locul lor e atît în ţesătura unui text concret, cît şi în reţeaua unui sistem abstract care decide care anume aspect va predomina într-un context dat la anumit moment, fapt care duce direct la problema nivelurilor, atît de familiară lingvisticii — ca premisă absolută pentru orice tipologie —, dar încă departe de a fi dezvoltată în celelalte ramuri ale semioticii. Această problemă importantă (vezi Lotman şi Uspenski 1973; Meletinsky şi Segal 1971) nu poate fi decît menţionată aici. Semnul, privit larg, este clasificat în mod legitim după aspectul apreciat ca predominant.

Semnalul

Semnalul este un semn care declanşează în mod mecanic (natural) sau convenţional (artificial) o anumită reacţie din par-

tea unui receptor. Aceasta este în conformitate cu perspectiva potrivit căreia „semnalele pot ... fi furnizate de natură, dar pot fi și produse în mod artificial“ (Kecskemeti 1952: 36). De notat că receptorul poate fi deopotrivă o mașină sau un organism și, ne putem imagina, chiar o entitate supranaturală personificată (Sebeok 1972b: 514).

O reexaminare extrem de interesantă și de productivă a conceptului de semnal poate fi găsită la Pazukhin (1972). Argumentarea lui și definiția rezultantă, asemănătoare, dar nu pînă la identitate, cu cea de mai sus, se bazează pe dezvoltarea unei serii de opoziții, provenind din nevoia de a distinge noțiunea fizică sau tehnologică de semnal de cea prevalentă în disciplinele umanistice și în științele sociale — pe scurt, dintr-o concepție pur semiotică; și din nevoia, pe de o parte, de a separa fenomenele fizice care sînt semnale de clasa non-semnalelor, iar pe de altă parte, de a deosebi semnalele de semne. Ar fi de notat că Pazukhin smulge teza lui Bühler din contextul ei și o îndepărtează fără ezitare întrucît a dat „naștere la numeroase interpretări, care concep semnalele bühleriene ca pe o *specie de semne* (*Zeichen*, după Bühler), vehiculînd comenzi, cereri sau alte feluri de mesaje imperative“ (1972: 28). Sînt implicate aici două erori: una constă în neglijarea așa-numitului model *organon* al lui Bühler ca totalitate, în care conceptul de semnal își ocupă poziția logică împreună cu conceptele de simptom și simbol, în afara cărora nu poate fi, așadar, înțeles. O eroare mai gravă este aceea de a uita că sîntem obligați să avem permanent de a face cu *aspecte* ale semnelor: ca să repetăm, e foarte posibil ca o comandă verbală să aibă deopotrivă un aspect-simbol și un aspect-semnal, iar semnul în speță va oscila între cei doi poli în funcție de contextul emiterii sale.

Ar fi nimerit să reamintim ce spunea Bühler despre semnal în cadrul modelului său. În concepția lui Bühler, semnalul se adresează destinației, al cărei comportament intern și extern îl guvernează; prin urmare, el acționează, așa zicînd,

ca un reglementator de trafic, care provoacă sau inhibă reacția. Prin contrast, simptomul are de a face cu sursa, al cărei comportament intern îl exprimă, iar simbolul se raportează la designație (Bühler 1934: 28).

Pazukhin (1972: 29 și urm.) subliniază pe bună dreptate necesitatea „de a realiza o discriminare substanțială a semnalelor și semnelor", iar apoi analizează „cîteva încercări foarte promițătoare", inclusiv ipotezele unor filozofi sau lingviști ruși ca Abramian, Brudnîi și Zalizniak, dar le găsește puncte slabe, mai cu seamă din pricina convingerii sale că nici unul dintre ei nu oferă „criterii adecvate pentru o opoziție realistă între semnale și alte mijloace de interacțiune" (1972: 30). După opinia mea, esențial, în primul rînd, este să înțelegem că relația dintre semnal și semn e aceea dintre o categorie marcată și una nemarcată, adică exact cea dintre o specie și genul căreia îi aparține, așa cum susținea și Bühler. În al doilea rînd, Pazukhin introduce și discută amănunțit ceea ce el numește două moduri de control, ambele fiind interacțiuni întemeiate pe ideea de relație cauzală: controlul direct și controlul de tip blocare-și-declanșare. Controlul prin semnalizare e un caz special al acestuia din urmă, ceea ce duce la concluzia, implicată în definiția dată de către Pazukhin semnalului (1972: 41), și anume că „între un semnal și reacțiile produse de el există doar o relație ocazională". E însă aici doar un ecou stins al cuplării efectuate de Peirce între toate procesele semice — deci și semnalizarea — și procesele care presupun medierea sau „terțitatea". Dovadă, următorul pasaj:

E important să se vadă ce înțeleg eu prin *semioză*. Orice acțiune dinamică sau orice acțiune determinată de o forță brută, fizică sau psihică, fie are loc între două subiecte ... fie, oricum, este o rezultantă a unor atare acțiuni între cupluri. Prin „semioză" înțeleg însă, dimpotrivă, o acțiune sau o influență care este sau presupune cooperarea a *trei* subiecte, și anume un semn, obiectul lui și interpretantul lui, această influență tri-relațională nefiind cu nici un chip reductibilă la acțiuni

între cupluri ... definiția mea acordă oricărui fapt care acționează astfel denumirea de „semn". (Peirce 5: 484.)

Să luăm în considerare următoarele: C.R. Carpenter (1969: 44), reputat cercetător al comportamentului animal, scriind în legătură cu aloprimatele, profită de ocazie spre a defini comportamentul de semnalizare în general, sub numeroase calități, forme și modele, ca pe „un eveniment-stimul, component al unui tot de mai lungă durată, care ar putea provoca acțiuni prelungite. Activitatea de semnalizare, în forma sa cea mai simplă, e produsă de către un organism individual; ea reprezintă o informație, este mijlocită de un vehicul fizic și e percepută și i se răspunde de către unul sau mai mulți indivizi. Ca și evenimentul-stimul, față de care comportamentul de semnalizare reprezintă un caz special, acest tip de comportament *declanșează* o mai mare cantitate de energie decît cea folosită pentru semnalizare". Or, Pazukhin (1972: 41) respinge trei criterii divers propuse în scopul definirii semnalelor, pe motiv că ele „nu pot fi considerate esențiale". Aceste criterii — toate folosite de Carpenter — sînt: prezența unei anumite cantități de energie; livrarea de informație despre ceva; și faptul de a fi expediată de către un animal. Subscriu total la eliminarea tuturor acestor trei factori dintr-o definiție viabilă a semnalului.

Un exemplu de semnal este exclamația „Start!" sau, alternativ, descărcarea unui pistol pentru a da pornirea într-o cursă atletică (lansare convențională *vs* declanșator mecanic). Termenul reprezintă un loc comun în studiile despre comunicarea animală (Burkhardt 1967, Sebeok 1968, 1972a: 135–161), unde este adeseori utilizat interschimbabil cu un factor zoosemiotic rar definit, *etalarea* (*display*) (de ex., Smith 1965: 405).

Simptomul

Simptomul este un semn compulsiv, automat, non-arbitrar, astfel încît semnificantul este cuplat cu semnificatul sub for-

ma unei legături naturale. *Sindromul* este o configurație reglementată de simptome cu un designat stabil. Ambii termeni au, dar nu în mod exclusiv, conotații medicale tari (Ostwald 1968); astfel, se poate spune, prin extensie metaforică: „apariția antropologiei moderne a fost un simptom al colonialismului“ ș.a.m.d.

O caracteristică a simptomelor este că denotațiile lor sînt în genere diferite pentru expeditor (adică pacientul — „simptome subiective“) și pentru destinatar (adică medicul — „simptome obiective“). Într-o fericită formulare a lui Barthes (1972: 38), „le symptôme, ce serait le réel apparent ou l'apparent réel“ (pentru unele implicații freudiene ale acestei observații, vezi Brown 1958: 313 și Kecskemeti 1952: 61; iar pentru abordarea semiotică în acest domeniu vezi Shands 1970 și Ruesch 1973).

E interesant de notat că subtilii logicieni de la Port-Royal făceau distincția dintre simptomele „obișnuite“ și ceea ce medicii numeau „semne vitale“, pe baza unui criteriu esențialmente cantitativ (Arnauld și Nicole 1816 [1662]). Cu alte cuvinte, specificarea „compulsiv, automat“ este supusă unei rafinări probabilistice deoarece, deși denotația unui simptom e totdeauna echivalentă cu cauza lui de la sursă, unele simptome sînt efectiv conectate cu o condiție antecedentă „fără nici o îndoială“, în timp ce legătura altor simptome cu starea de lucruri precedentă este doar presupusă cu grade diferite de probabilitate.

Semiotica — referindu-se în cel mai timpuriu uz la preocupările medicale pentru indicațiile sensibile ale unor schimbări în condiția corpului omenesc — constituia una din cele trei ramuri ale medicinei grecești. De vreme ce simptomele se numărau printre cele mai timpurii semne identificate, ele constituie o categorie istoricește importantă pentru orice investigație asupra începuturilor teoriei semnelor, de pildă gîndirea unor medici ca fiziologistul Erasistratos (310–250 î.Cr.), anatomistul Herophilos (335–280 î.Cr.) și epicurianul

Asclepiades din Bitinia (activ la 110 î.Cr), menționat, printre alții, de către Sextus Empiricus. Simptomatologia sau *semeiologia* (Sebeok 1973b) s-a dezvoltat finalmente ca o ramură a medicinei cu o triplă preocupare specializată în diagnoză, concentrîndu-se asupra lui aici și acum, și dublele sale proiecții temporale în trecutul anamnestic și viitorul prognosticant. Apropierea dintre teoria generală a semnelor și practica medicală care le implică este oarecum recentă, stimulată fiind în nu mică măsură de însemnata operă a lui Michel Foucault (Barthes 1972: 38), dar ea a fost oarecum remarcabil anticipată de către Kleinpaul, în 1888, care l-a omagiat pe Hipocrate (460–377 î.Cr.) ca pe părintele și maestrul semioticii, „Semiotik", stabilind acest nex în prefigurările sale saussuriene, și, cu o insistență energică, de către Crookshank (1925: 337–55).

Barthes (1972: 39), pe urmele lui Foucault, consideră că e prudent să distingem simptomul de semn și preferă să le opună în cadrul bine cunoscutei scheme a lui Hjelmslev, a cărui dezvoltare despre caracterul bifacial al semnului ca formă și substanță, expresie și conținut pare a continua să-i fascineze pe semioticienii de limbi romanice. Barthes atribuie simptomul categoriei pe care Hjelmslev a numit-o substanța semnificantului, iar mai departe demonstrează că un simptom se transformă în semn numai cînd intră în contextul unui discurs clinic, și anume cînd această transformare este promovată de medic, pe scurt doar „par la médiation du langage". O asemenea viziune poate fi însă apărată, eventual, numai în anumite cazuri speciale cînd destinația unui mesaj simptomatic este un medic sau, prin extensie, un medic veterinar sau, cel puțin, un tehnician specializat în întreținerea calculatoarelor. În fapt, nici nu e nevoie ca destinația să fie una dintre acestea; ea ar putea fi, de exemplu, o creatură nevorbitoare. Efectele autonome, adică desfășurările simptomatice, au fost observate și descrise cu acuitate de Darwin și, virtualmente, întreaga cercetare modernă atît asupra comu-

nicării animale interspecifice, cît şi asupra celei intraspecifice se întemeiază pe pasaje cum ar fi observaţia lui potrivit căreia erecţia accesoriilor dermice, la o serie de vertebrate, „este o acţiune reflexă, independentă de voinţă, şi această acţiune trebuie privită, atunci cînd se produce sub influenţa furiei sau fricii, nu ca o putere dobîndită în vederea unui anumit avantaj, ci ca un rezultat incidental, cel puţin într-o mare măsură, al senzorului afectat. Rezultatul, în măsura în care este incidental, poate fi comparat cu transpiraţia abundentă determinată de supliciile durerii sau ale groazei" la oameni (Darwin 1872: 101). Asemenea simptome umane şi multe altele pot fi lesne percepute şi puse în aplicare la animale domestice precum cîinii şi caii (după cum o confirmă episodul lui Hans cel Isteţ, atît de cunoscut în istoria psihologiei, şi pentru care vezi Hediger 1967) şi într-o serie de alte situaţii în care limba nu joacă şi de fapt nici nu poate juca un rol de mediere. În această perspectivă semiotică globală, rămîne, aşadar, teza mea potrivit căreia opoziţia dintre simptom şi semn este similară cu cea dintre semnal şi semn, şi anume cea dintre o categorie marcată (specia) şi o categorie nemarcată (genul).

La fel de eronat este să presupunem că funcţia unui simptom e invariabil morbidă: după cum a remarcat cu acuitate Kleinpaul (1972: 106), trebuie să existe şi o semiotică a stării de sănătate „strălucite", condiţie în care se poate observa cum organismul „radiază", aşa zicînd, simptome de bine. Astfel, identificarea exclusivă a simptomatologiei cu nosologia poate fi de-a dreptul derutantă.

De notat că Bühler (1934: n.1) şi-a lărgit termenul de „Symptom" cu două cuvinte aproape sinonime, „Anzeichen" şi „Indicum" şi că alţii clasifică efectiv toate simptomele ca pe o subspecie a indexurilor, deseori cu calificative precum „indexuri inconştiente" sau „indexuri pur neintenţionale" (Jakobson 1970: 10). Dificultatea legată de această sugestie este că locul „intenţiei" — sau, mai larg vorbind, a orientării-ţintă — într-un model comunicaţional continuă să fie o

problemă complicată și controversată (Meiland 1970). În sensul de „autoconștiință" — așa-numita „teleologie subiectivă" — noțiunea poate fi decisivă în definirea sistemelor antroposemiotice și caracterizează cu deosebire limba, dar nu este deloc adecvată analizei zoosemiotice, unde introducerea ei poate avea efecte de-a dreptul ridicole. O discuție mai amănunțită despre intenție iese din vederile capitolului de față (vezi Sebeok 1973a).

Ca toate semnele, simptomele pot figura deopotrivă în sistemele paradigmatice și în lanțurile sintagmatice. Cercetarea rolului anterior a fost pînă în prezent rudimentară, el însă va deveni mult mai bine înțeles acum, în era tehnologiei calculatoarelor. Concatenarea sintagmatică a simptomelor poate fi de două feluri: să le numim locale și temporale. O sintagmă locală e alcătuită dintr-un mănunchi de simptome manifestate simultan, de pildă de-a lungul unor regiuni diferite ale corpului uman. Astfel, parametrii operativi de bază dintr-o procedură chirurgicală pot presupune o electrocardiogramă, o electroencefalogramă, capacitatea cardiacă, tensiunea venoasă centrală, tensiunea arterială periferică, temperatura rectală și respirația, toate monitorizate și interpretate sincron de către echipa medicală prezentă. Sintagma temporală presupune intrări informaționale din aceeași sursă, dar la intervale succesive fixate de-a lungul axei temporale. Astfel, Hediger (1968: 144) relatează că excrementul girafelor este ținut sub observație auditivă în grădinile zoologice ca indicator continuu al stării de sănătate a animalului: „În mod normal, căderea fecalelor trebuie să producă un sunet foșnitor tipic", relatează el, dar „dacă excrementul este evacuat în porțiuni amorfe", paznicul este alertat de posibila existență a unei condiții patologice.

S-ar putea dovedi foarte instructiv să explorăm mai profund atare idei rodnice precum interacțiunea dintre paradigmă și sintagmă și dintre axa simultaneității și cea a succesivității, substituție *versus* combinație și altele, într-un domeniu diferit

de cel lingvistic aşa cum, la prima impresie, pare a fi simptomatologia (Celan şi Marcus 1973). Eseul lui Barthes din 1972 este plin de sugestii, dar, în esenţă, această lucrare trebuie să aştepte progresul considerabil al semioticii pe un front mult mai larg.

Iconul

Se spune că un semn este iconic atunci cînd există o similaritate topologică între un semnificant şi denotatele sale. În articolul său „On a New List of Categories", Peirce şi-a publicat pentru prima oară triada fundamentală acum faimoasă şi iniţial a afirmat că există trei feluri de semne (sau, cum le numea el, „reprezentări"): (a) *asemănări* (*likenesses*) (termen pe care l-a abandonat curînd în beneficiul lui *icons*) sau „cele a căror relaţie cu obiectele lor este o simplă comunitate într-o anumită calitate"; (b) *indici* (*indices*) sau „cele a căror relaţie cu obiectele lor constă într-o corespondenţă în fapt"; şi (c) *simboluri* (care sînt totuna cu *semnele generale*), sau „cele al căror temei în relaţia cu obiectele lor este o calitate atribuită" şi pe care ulterior avea să le numească „laws" („legi"), ceea ce înseamnă convenţii, obiceiuri sau dispoziţii naturale ale interpretantului sau care ţin de domeniul interpretantului respectiv.

Mai tîrziu, Peirce a distins trei subclase de iconi: *imagini*, *diagrame* şi *metafore*. Noţiunea de icon — care este racordabilă în ultimă instanţă procesului platonician de *mimesis* şi pe care Aristotel a lărgit-o apoi astfel încît, dintr-o reprezentare preponderent vizuală, ea să ajungă a îmbrăţişa întreaga experienţă cognitivă şi epistemologică — a fost supusă unei analize laborioase în diversele ei varietăţi şi manifestări, şi totuşi mai subzistă unele chestiuni teoretice aparent insolubile. Imaginile (care continuă să fie uneori simplist echivalate cu toţi iconii sau, şi mai grav, sînt considerate în mod naiv ca limitîndu-se doar la sfera vizuală) au fost studiate în două investigaţii excepţional de atente, cea a lui Eco (1972b)

și, respectiv, a lui Wallis (1973). Cît despre teoria diagramelor, ea a fost adusă în prim-plan de propriile cercetări semiotice ale lui Peirce și a fost atent revăzută de Zeman (1964) și Roberts (1973) în cîteva dintre ramificațiile sale de mare anvergură, care includ teoria modernă a grafurilor. În ce-l privește, Peirce nu a urmărit mai îndeaproape vechiul procedeu retoric al metaforei după ce a subordonat-o corect, în lista sa de categorii, iconului — în pofida obiecției lui Todorov (1973: 17) cum că iconul e mai degrabă o sinecdocă decît o metaforă. Funcțiile iconice ale limbii au fost studiate destul de amănunțit (de ex., Jakobson 1965, Valesio 1969, Wescott 1971).

În ciuda literaturii vaste, în continuă creștere și în genere utilă, care ne adîncește înțelegerea iconului, stăruie mai multe probleme teoretice serioase. Două dintre ele — să le numim chestiunea simetriei și chestiunea regresiei — merită aici cel puțin o scurtă zăbavă: altele sînt discutate de către Eco (1972a: 197–230, 1972b) într-o manieră constant interesantă, dar neconcludentă.

Cît despre Wallis (1973: 482), el afirmă *ex cathedra*, conform uzanței, că „relația de reprezentare este nonsimetrică: un semn iconic sau un semn convențional independent își reprezintă reprezentatul, dar nu și invers". Or, instantaneul fotografic al unei reproduceri după o pictură faimoasă — să zicem, *La Gioconda* — este un semn iconic sau o imagine în raport cu copia, care devine astfel denotatul (sau reprezentatul), dar care este ea însăși un semn iconic în raport cu portretul original expus la Luvru, denotatul ei; dar și această pictură este un semn iconic în raport cu modelul lui Leonardo, doamna cunoscută ca Mona Lisa, denotatul *său*. În această succesiune diacronică, prima a fost Mona Lisa, apoi portretul ei, apoi reproducerea acestuia și finalmente o fotografie a acesteia din urmă. De notat însă că nimic din definițiile iconicității nu pretinde impunerea vreunui tip de prioritate cronologică: definiția lui Peirce vorbește despre

„o simplă comunitate într-o anumită calitate", iar cea propusă în deschiderea acestei secțiuni numai de „o similaritate topologică", amîndouă aceste calități putîndu-se aplica deopotrivă regresiv și progresiv. Faptul că atribuim o succesiune temporală relației dintre semnificat și semnificant să fie oare doar o convenție nemotivată? Dificultatea ar putea fi pesemne rezolvată precum urmează: să presupunem că un personaj contemporan renumit, să zicem papa, îmi este cunoscut — așa cum le și este majorității catolicilor — doar după fotografia lui sau după altă reprezentare plastică, dar că, într-o bună zi, ajung să-l văd în carne și oase; cu acel prilej, papa în carne și oase ar deveni pentru mine „semnul iconic" în raport cu imaginea sa de mult familiară, denotatul său fotografic sau litografic. Această problemă nu le e străină nici etologilor. Astfel, Lorenz („Introducerea" la Wickler 1968: XI) se referea la ea în observația sa potrivit căreia „forma copitei calului este în aceeași măsură o imagine a stepei pe care pășește, după cum urma întipărită pe care o lasă este și o imagine a copitei". Dacă se va putea demonstra că acest atribut al reflexivității este o proprietate caracteristică indispensabilă a iconilor, atunci cu certitudine săgeata timpului va trebui încorporată în versiunile revizuite ale definițiilor existente.

Cît despre amețitoarea problemă a regresiei, să o exemplificăm prin următoarele: se poate spune despre o fetiță că este un semn iconic în raport cu mama ei dacă există o similaritate topologică între ea, ca semnificant, și mama ei, denotatul aceleia; cu toate acestea, fetița poate juca de asemenea, deși, fără îndoială, într-o mai mică măsură, rolul unui semn iconic și pentru tatăl ei, pentru fiecare dintre frații ei, pentru toate rudele și, mergînd și mai departe, pentru toate mamiferele, toate vertebratele, și așa mai departe, și așa mai departe, într-o nesfîrșită regresie către denotate tot mai generalizate.

Există numeroase exemple de iconicitate în discursul animal (Sebeok 1968: 614 și urm.), implicînd virtualmente toate canalele disponibile — chimice, auditive sau vizuale. Funcția

iconică a unui semn chimic este bine ilustrată de substanța de alarmare a furnicii *Pogonomyrmex badius*: dacă pericolul ce amenință colonia este momentan, semnalul — o doză de feromon eliberată — se estompează rapid și lasă netulburată cea mai mare parte a coloniei; dimpotrivă, dacă pericolul persistă, substanța se răspîndește, implicînd un număr tot mai mare de furnici lucrătoare. Semnul este iconic în măsura în care el variază în proporție analoagă cu creșterea sau diminuarea stimulilor de pericol (Sebeok 1972a: 95 și urm.).

Comportamentul unei anumite audio-mimici vespine ilustrează funcția iconică a unui semn auditiv. Astfel, musca *Spilomyia hamifera* Lw. desfășoară un ritm al bătăilor din aripi de 147 de bătăi pe secundă cît timp zboară în vecinătatea viespii *Dolichovespula arenaria* F. (cu care seamănă mult ca model coloristic). Deoarece această viespe zboară cu 1250 de bătăi pe secundă, se presupune că cele două sunete de zbor sînt indiscernabile pentru răpitoare, iar păsările care se hrănesc cu muște sînt astfel induse în eroare (Sebeok 1972a: 86 și urm.).

În fine un exemplu elegant (chiar dacă uneori controversat) de segment comportamental complex care a evoluat, așa zicînd, către funcția de semn iconic vizual este descris grafic de către Kloft (1959): partea posterioară a abdomenului unei afide și zvîrliturile picioarelor sale posterioare constituie, pentru o furnică lucrătoare, un vehicul semic compus, semnificînd capul altei furnici împreună cu mișcările ei antenale. Cu alte cuvinte, se poate spune că furnica identifică asemănarea (extremitatea posterioară a afidei) cu denotatul ei (extremitatea frontală a unei furnici) și acționează pe baza acestei informații, adică o tratează pe afidă în maniera unei *efigii* (o subspecie a semnului iconic).

Indexul

Se spune despre un semn că este indexical în măsura în care semnificantul său este contiguu cu semnificatul sau este un

eșantion al acestuia. Termenul *contiguu* nu trebuie interpretat neapărat literal în această definiție, ca „alăturat" sau „adiacent" : astfel, Steaua Polară poate fi considerată de către orice pămîntean drept un index al polului nord ceresc, în pofida imensei distanțe implicate. Contiguitatea trebuie gîndită mai degrabă prin juxtapunerea clasică la principiul cheie din definiția iconului, adică similaritatea. „Contiguu" a fost ales datorită utilizării sale atotdominante, cînd e cuplat cu „similar", în multe domenii ale investigației intelectuale, de la magia homeopatică *vs* magia de contagiune pînă la poetică și retorică (sistem *vs* text, metaforă *vs* metonimie), psihologia gestaltistă (factor de similaritate *vs* factor de proximitate [Wertheimer 1923:304–311]), neurologie (ipoteza lui Jakobson și Luria despre tipurile polare de afazie) și, firește, lingvistica de tradiție saussuriană (axă paradigmatică *vs* axă sintagmatică, opoziție *vs* contrast) etc.

Noțiunea de index a lui Peirce a fost inedită și totodată rodnică, după cum a subliniat pe bună dreptate Wells (1967). Semnele lui indexicale au avut parte de o cercetare atentă din partea cîtorva dintre cei mai proeminenți filozofi ai vremii noastre, indiferent dacă ei le-au etichetat ca detalii egocentrice (Russell 1940), cuvinte reflexiv-ocurențiale (Reichenbach 1948), expresii indexicale (Bar-Hillel 1954) sau altfel (Gale 1967). În același timp, ideile lui Peirce au structurat concepțiile cîtorva lingviști, în sensul că teoria gramaticală „trebuie să includă în sfera ei ... o teorie a conversației și [că] anumite reflecții despre deictică și referința pronominală alcătuiesc o parte a acelei teorii" (Fillmore 1972: 275). Deictica este un fenomen bine cunoscut lingviștilor (Frei 1944, Bursill-Hill 1963), mai cu seamă sub forma de *shifter* — un *mot juste* forjat de Jespersen în 1922 (1964), a cărui idee a fost dezvoltată, printre alții, de Sturtevant (1947: 135 și urm.), Jakobson (1963) și îndeosebi Fillmore (1973) în admirabila lui serie de articole consacrate orientării spațiale, temporale, discursive și ancorării deictic-sociale a enunțurilor în „lumea reală".

Într-unul din cele mai memorabile exemple ale sale, Peirce amintește că urma de pași pe care a găsit-o Robinson Crusoe în nisip era pentru el indexul unei anume făpturi. Într-un mod asemănător, o hartă vastă a unor asemenea înregistrări este tipărită peste noapte de animale de toate soiurile, pe toată fața pămîntului înconjurător, lăsînd dîre și urme „de o imensă varietate, adeseori de o miraculoasă claritate". Aceste „povești scrise în codul urmelor de pași" impun o „detecție de teren" și au fost strălucit descifrate de naturaliști de teren experimentați de talia unor Ennion și Tinbergen (1967: 5); meticuloasele lor fotografii de urme și amprente zugrăvesc un uimitor etalaj de semne indexicale în sensul cel mai literal și mai nemijlocit.

Mimica buzelor țuguiate, uzuală printre indienii cuna din Panama, așa cum este analizată de Sherzer (1973), oferă un exemplu elegant de integrare culturală într-un unic aranjament unificat al unui index verbal cu un index non-verbal. Descrierea lui arată totodată că, dacă indexul constituie o categorie marcată în opoziție cu semnul, gestica buzelor practicată de indienii cuna rămîne nemarcată în funcția sa centrală de index în opoziție cu formele concrescente care au dobîndit semnificații periferice.

O mică familie de păsări picaride cerofage, o specie comună ce poartă numele științific de *Indicator indicator* (*nomen est omen*?) sînt vestitele indicatoare de miere. Aceste păsări au dezvoltat o remarcabilă relație simbiotică cu unele mamifere — bursucii melivori, pavianii și oamenii — prin utilizarea unei legături pur indexicale: își călăuzesc simbionții în vecinătatea cuiburilor de albine sălbatice. Călăuzirea este preponderent delofonică, în ea intră însă și elemente delotropice: o pasăre indicator va veni, să zicem, la o persoană și va ciripi pînă cînd va fi urmată, dar în cea mai mare parte a timpului se va menține în afara vederii urmăritorului. Deși zborul său în picaj este evident, cu penele codale larg desfășurate, indicatorul de miere „indică" mai cu seamă prin

intermediul unei serii repetitive de note gungurite care scad în intensitate numai cînd pasărea vede sau aude zburînd și bîzîind albinele, ale căror cuiburi, firește, constituie ținta (Friedmann 1955).

Teoria exploatării surselor de hrană de către albina meliferă (*Apis melifica*) a fost descrisă (Frisch 1967) și examinată de numeroși oameni de știință, printre care și semioticieni și lingviști. Se știe îndeobște că, dacă sursa de hrană este mai departe de o sută de metri, dansul cu ondularea părții posterioare a abdomenului transmite, pe lîngă alte informații, direcția țintei, ca punct de referință fiind utilizat soarele. Or, dacă albina dansează pe o suprafață orizontală, „desfășurarea dansului trimite direct la țintă", cu alte cuvinte semnul este indexical (ritmul „indică" distanța într-o manieră analoagă: cu cît mai îndepărtată e ținta, cu atît mai puține rotiri are dansul într-un timp dat). Dacă însă dansul are loc pe suprafața verticală a unui fagure — așa cum, de regulă, stau lucrurile în stupul întunecos — atunci „dansatoarea transpune unghiul solar în unghiul gravitațional" (dacă mersul este dirijat în sus, înseamnă că hrana se află în direcția soarelui, dacă este în jos, în partea opusă soarelui, dacă la 60° în stînga verticalei, la 60° în stînga soarelui, și așa mai departe) (Frisch 1967: 230 și urm.). Dacă e implicat un fagure vertical, cu alte cuvinte atunci cînd este folosit un unghi cu raportare la gravitație ca indicație de orientare, semnul încetează a mai fi un index: acum devine predominant aspectul lui simbolic.

Simbolul

Un semn lipsit fie de similaritate, fie de contiguitate, ci numai cu o legătură convențională între semnificantul lui și denotate, și cu o clasă intențională pentru designatul său, se numește simbol. Trăsătura „legătură convențională" — acel „caracter atribuit" al lui Peirce — este introdusă, firește, pentru a distinge simbolul atît de semnul iconic, cît și de index, pe cînd trăsătura „intensiune" e necesară pentru a-l distinge

de nume. Opoziția logică dintre intensiune (numită uneori și „intensiune obiectivă“ și deseori „comprehensiune“) și extensiune a fost schițată într-un număr și o varietate derutantă de modalități — începînd din anul 530 î.Cr. și pînă în prezent (Carnap 1956: 18, Stanosz 1970). Pentru scopurile prezente, o clasă definită intensional este una definită prin utilizarea funcției propoziționale; denotatele designației sînt definite în funcție de proprietățile împărtășite de membrii acelei clase și numai de ei, indiferent dacă proprietățile acestea sînt sau nu cunoscute (Reichenbach 1948: 193). În terminologia lui Lewis (1946: 39) intensiunea se referă la „conjuncția tuturor termenilor, fiecare dintre ei trebuind să fie aplicabil în toate cazurile cînd ar fi aplicabil termenul dat“.

După cum se știe, „simbol“ este termenul cel mai abuziv întrebuințat dintre cei discutați aici. În consecință, tendința a fost fie de a-l supraîncărca în mod grotesc, fie, dimpotrivă, de a-l reduce la tipuri mai generale de fenomene comportamentale sau chiar la o nulitate absurdă. Cîteva scurte exemple ilustrative referitoare la ambele tendințe vor fi de ajuns aici; ele sînt menite pur și simplu să sublinieze nevoia unei mai mari clarificări conceptuale ulterioare.

O generalizare nejustificat de excesivă și o aplicare mult prea largă a conceptului de forme simbolice marchează scrierile multora dintre epigonii lui Ernst Cassirer sau ale celor influențați indirect de filozofia lui (Sebeok 1973a: 189). În antropologia culturală, un caz semnificativ în acest sens este Leslie White (1940: 454), care a scris odată: „Comportamentul uman este un comportament simbolic; comportamentul simbolic este comportamentul uman. Simbolul e universul omenirii ... cheia către această lume și mijloacele de participare la ea sînt însuși simbolul.“ Această hiperbolă a fost reflectată, în esență, în punctul de vedere îmbrățișat de către fondatorul Societății Internaționale pentru Studiul Simbolurilor și propagat astfel de el (Kahn 1969).

Potrivit psihologului Kantor (1936: 63), „termenul de simbol este făcut să suplinească orice e numit de psiholog un stimul". Ne putem pe bună dreptate întreba cît de răspîndită e redundanța printre specialiștii în științe cognitive?

Deși termenul e inclus în altminteri utilul glosar al lui Cherry (1966: 309), el este numaidecît urmat de această ciudată retractare: „În cartea de față evităm pe cît posibil termenul de *simbol*." La drept vorbind, lingviștii, cu cîteva excepții (de ex., Landar 1966, Chao 1968), au manifestat mereu tendința de a evita termenul acesta.

Un număr de importante subspecii de simboluri — a căror însemnătate semiotică a fost rareori analizată corect — au intrat mai mult sau mai puțin în uzul comun, cel puțin în engleza contemporană. Astfel de termeni subordonați, cu sporită intensiune, includ: *alegoria*, *însemnul*, *marca de fabrică*, *deviza* (în heraldică), *emblema*, *insigniile*, *marca* și *stigmatul* (cînd nu e reprezentat ca simptom, ca în expresia „stigmate venoase", sugerînd excesul alcoolic) (Goffman 1963: 1–2).

Să aruncăm o scurtă privire doar asupra unuia dintre aceștia — *emblema*. E limpede, de la bun început, că distribuția lui este cu necesitate mai limitată decît cea a supraordonatului său nemijlocit: astfel, se poate spune că secera și ciocanul sînt fie simbolul, fie emblema partidului comunist, sau turnul Eiffel al Parisului, dar nu se poate spune că H_2O este o *emblemă chimică*.

Urmînd o propunere avansată de David Efron în 1941 (1972), Ekman și Friesen (1969: 59) au reintrodus și reactivat noțiunea de emblemă:

Emblemele se deosebesc de cele mai multe dintre celelalte comportamente non-verbale mai întîi prin uz și îndeosebi prin relația lor cu comportamentul verbal, conștiința și intenționalitatea. Emblemele sînt acele acte non-verbale care au o translație verbală directă sau o definiție de dicționar, constînd de obicei într-un cuvînt sau două sau poate o propoziție. Această definiție sau translație verbală a emblemei

e bine cunoscută de către toți membrii unui grup, ai unei clase sau culturi ... Oamenii sînt aproape totdeauna conștienți de uzul emblemelor, adică știu cînd folosesc o emblemă, o pot repeta dacă li se cere să o facă și își vor asuma răspunderea comunicațională pentru ea.

Ei au în vedere aici doar emblemele non-verbale și, în fapt, o emblemă e de cele mai multe ori concepută ca un simbol înalt formalizat în modalitatea vizuală. Nu e însă necesar ca lucrurile să stea întotdeauna așa. Astfel, Lévi-Strauss a sugerat (într-o comunicare personală) că genealogiile recitate ale indivizilor notabili, să zicem, ale unor șefi strămoși africani, ar putea fi prea bine privite ca fiind emblematice; asemenea acte verbale ar putea fi lesne integrate în sfera formulării precedente, la fel pesemne cum a putut fi și uzul hotărît mai idiosincratic al lui Hollander (1959) în legătură cu metrica.

Ar fi evident, chiar și din aceste paragrafe răzlețe, că *Wortfeld*-ul simbolului este într-adevăr unul foarte complex și că emblema și congenerii săi trebuie să aștepte o clarificare lexicografică pe deplin corectă a termenului nemijlocit dominant, *simbolul*, ca totalitate.

Se afirmă adesea că simbolurile sînt o proprietate exclusivă a ființelor umane, dar capacitatea organismelor de a forma concepte dintr-o clasă intențională există foarte departe în filogeneză (Jacob 1974: 319), iar abilitatea de a construi universale din particulare a fost înzestrată cu o raționalizare matematico-neurologică temeinică de către Pitts și McCulloch (1947, vezi Arbib 1971). Potrivit atît definiției simbolului oferite aici cît și definițiilor aristotelice mai comune întemeiate pe doctrina arbitrarietății care au fost promovate în lingvistică, îndeosebi de către Whitney și Saussure (Engler 1962, Coseriu 1967), animalele au și ele fără doar și poate simboluri. Am discutat anterior despre caracterul arbitrar al mișcărilor cozii la cîini, pisici și cai (Haldane 1955: 387, Sebeok 1973a: 196), un set de exemple care ar putea fi lesne amplificat: astfel, o maimuță rhesus temătoare își poartă coada alungită rigid la spate, pe cînd la paviani, frica este expri-

mată de coada verticală. Dar nici contrarul nu e neapărat adevărat: „mama unui pui [de pavian] își poate ține coada vertical nu de frică, ci ca să-și ajute puiul să i se legene pe spinare, iar coada poate fi ținută vertical și cînd stăpînul ei este curățat în regiunea codală“ (Rowell 1972: 87). Potrivit lui Altmann (1967: 376), cu „doar cîteva excepții, semnalele sociale semantice care au fost studiate pînă în prezent la primate sînt reprezentări arbitrare“; și, mai mult, în genere, potrivit lui Bronowski (1967: 376), „s-ar putea crede că, întrucît numai ființele umane gîndesc cu simboluri arbitrare, oamenii rămîn și singurii care vorbesc cu ajutorul lor. Încă o dată însă, lucrurile nu stau astfel“ (vezi și Malson 1973 și Lurker 1968: 4).

Ca să mai dau un exemplu de simbol în comportamentul animal, mă întorc la insectele din familia carnivoră a *Empipidae*-lor. Într-o specie de diptere din această familie, masculul îi oferă femelei un balon gol înaintea copulației. Originea evoluționară, adică ritualizarea crescîndă (Huxley 1966) a acestei gestici aparent bizare a fost descîlcită pas cu pas de către biologi, dar povestea e irelevantă din perspectivă sincronică: fapt este că dăruirea unui balon gol e un semn totalmente arbitrar, al cărui transfer reduce pur și simplu probabilitatea ca masculul însuși să cadă pradă partenerei sale.

Numele

Semnul care are o clasă extensională pentru designatul său se numește nume. Conform acestei definiții, indivizii denotați printr-un nume propriu ca Veronica nu au nici o proprietate comună atribuită lor în afara faptului că toți răspund la „Veronica“. Definiția extensională a unei clase este cea dată „prin listarea numelor membrilor sau prin indicarea fiecărui membru succesiv“ (Reichenbach 1948: 193); sau, așa cum a spus Kecskemeti (1952: 130), „considerat în termenii intensiunii sale … un nume este doar un spațiu liber, dacă nu există și pînă cînd nu este furnizată o descriere referitoare

la același obiect", să zicem „Veronica cu năframa", Sfînta Veronica etc. (vezi și Sørensen 1963).

Cînd semnificația unui semn permite doar un denotat, se spune că este singular. Semnele singulare, inclusiv numele proprii, aparțin unui mod de semnificare pe care Morris (1971: 76 și urm.) le-a denumit *numori* [eng. *namors*], „care sînt simboluri lingvistice". Numorii sînt membri ai aceleiași familii de semne, numite „identifiori", căreia îi aparțin alte două subcategorii: *indicatorii*, perechea non-lingvistică a numorilor; și *descriptorii*, „indentifiori care descriu o poziție". În terminologia lui Husserl (1970: 341 și urm.), numele unei persoane e de asemenea în mod normal univoc (*eindeutig*), deși se poate întîmpla să fie și plurivoc (*mehrdeutig*). Indivizii umani sînt identificați cu ajutorul numorilor atestabili verbal, să zicem un nume personal sau (în Statele Unite din 1935) un umăr unic de înregistrare pentru asigurări sociale; și cu ajutorul unei mulțimi de indicatori non-verbali, „mijloacele prin care pot fi precis recunoscuți o persoană sau un corp neînsuflețit, chiar și în cazurile cînd persoana încearcă deliberat să inducă în eroare" (Wilder și Wentworth 1918: 5).

Este bine știut că toate animalele emit un flux continuu de „identifiori", adică afișări, identificîndu-le sursa într-una sau mai multe moduri: în ceea ce privește specia, starea reproductivă, poziția în spațiu sau timp, rangul într-o ierarhie socială, dispoziția momentană și altele (Sebeok 1972a: 130). În plus, cele mai bine organizate societăți de vertebrate pot fi deosebite printr-o unică trăsătură atît de predominantă prin consecințele sale, încît celelalte caracteristici par a decurge din ea. Wilson (1971: 402) observă, în vreme ce face o distincție capitală între societățile impersonale alcătuite de insecte, pe de o parte, și societățile „personale" întîlnite la păsări și mamifere, pe de alta: acest atribut este recunoașterea identității individuale, caracteristică cercurilor relativ restrînse cu socializare pe termen lung a tinerilor care presupune jocul

şi îşi are drept corolar un înalt grad de cooperare mutuală în rîndul adulţilor. Fiecare membru al unei atare societăţi „întreţine cîte o relaţie particulară cu fiecare dintre ceilalţi membri" şi prin aceasta ajunge să le fie cunoscut tuturor celorlalţi ca unic. Cuplată cu eforturile de a stabili şi întreţine reţeaua necesară de legături „personale" atît de diverse există dezvoltarea unei forme intime de comunicare, ce include cu necesitate utilizarea semnelor de susţinere adecvate: astfel, noţiunea de „unicitate" implică manifestarea indicatorilor sau, în terminologia lui Goffman (1963: 56), a „plăcuţelor de identificare".

Literatura despre comunicarea vertebratelor ia drept sigur — cel puţin *ex hypothesi* — faptul că indicatorii (adică numele lor) sînt universal încorporaţi în toate mesajele păsărilor şi mamiferelor (Smith 1969a, 1969b). Thorpe (1967) a arătat că atunci cînd partenerul e absent, pasărea rămasă singură va utiliza sunetul rezervat în mod normal pentru partener, cu urmarea că partenerul citat se va întoarce cît mai repede cu putinţă ca şi cînd ar fi strigat pe nume. Exemplele specifice pot fi înmulţite pornind de la numeroase vertebrate, incluzînd canine şi feline, primate (Lawick-Goodall 1968, Rowell 1972) şi mamifere marine. Succesiunile de clicuri la balenele individuale sînt chiar menţionate ca „semnături" (Backus şi Schevill 1966), prin analogie evidentă cu aşa-numite „triluri-signaturi" ale păsărilor.

Despre fiinţa, comportamentul şi devenirea semnelor

Capitolul de faţă a discutat despre o jumătate de duzină de relaţii posibile care, după cum se poate constata empiric, prevalează între componentele semnificante şi semnificate ale semnului, şi despre anumite probleme asociate definiţiilor oferite, mai cu seamă în măsura în care acestea pot juca un rol în clasificarea lor. Discuţia s-a orientat spre *fiinţa* sau structura unui semn, adică spre statutul său durabil în sens sin-

cronic; cercetarea se focalizează în domeniul semnificației. Definiția structurală a semnului este analitică, intrinsecă și statică; ea utilizează tipuri de asociații inerente, în fapt sau virtual, arhitecturii semnului însuși.

Ea trebuie suplimentată însă cu o examinare scrupuloasă a *comportamentului* sau funcției semnului, o perturbare repetitivă de-a lungul unei tendințe seculare. O definiție funcțională a semnului este pragmatică, extrinsecă, dar dinamică; ea e întemeiată pe variațiunile în diferite puncte nodale ale unui model lărgit de proces comunicațional, cum este cel descris, de pildă, de un triunghi al lui Morley (Sebeok 1972a: 14). Wells (1967: 103) a afirmat just că „semiotica are două grupuri de afinități. Ea este interesată, pe de o parte, de comunicare și, pe de alta, de semnificație".

Chestiunea *devenirii* sau a istoriei, reprezentînd modificările cumulative din secțiunea longitudinală de timp, introduce multiple considerații diacronice. Acestea sînt de două feluri oarecum diferite: cele care au de a face cu evoluția semnelor în filogenie, într-un cuvînt cu ritualizarea lor (Huxley 1966); și cele care au de a face cu dezvoltarea lor în ontogenie. Studierea celor dintîi necesită colaborarea etologiei cu semiotica; investigarea celor din urmă ține de domeniul în plin progres al psiholingvisticii.

Pe scurt, deși semiotica e privită în general ca o ramură a disciplinelor comunicaționale, criteriile care trebuie integrate cînd urmărim fie și doar o înțelegere holistică rezonabilă a semnelor derivă din studierea atît a semnificației cît și a comunicării (*noumena* și *phenomena*) și ele trebuie să fie și pe deplin conforme cu descoperirile cercetării din etologie și psihologia dezvoltării.

Aplicarea legii variației inverse

Termenii *semn*, *simbol*, *emblemă* și *insignii* sînt aranjați aici în ordinea subordonării lor, fiecare termen din stînga reprezentînd un gen al subclasei sale din dreapta, iar fiecare ter-

men din dreapta fiind o specie a genului său din stînga. Astfel, denotația acestor termeni descrește: de exemplu, extensiunea „simbolului“ include extensiunea „emblemei“, nu însă și invers. La fel, intensiunea convențională a fiecărui termen crește: intensiunea „emblemei“ include intensiunea „simbolului“. Uneori însă variația în intensiune nu e însoțită de nici o schimbare în extensiune: astfel, în succesiunea „semn“, „simbol“, „piază“, „augur“ și „prevestire“, extensiunea ultimei perechi de termeni este, în universul semiotic al discursului, esențialmente aceeași. Aceasta presupune că, dacă o serie de categorii semiotice este aranjată în ordinea intensiunii lor crescătoare, denotația termenilor va diminua sau va rămîne aceeași.

Un domeniu lexical

Pe lîngă cele șase specii de semne descrise aici, am făcut aluzie și la o mare varietate de alte semne, și anume afișajul, alegoria, descriptorul, deviza, diagrama, efigia, emblema, identifiorul, indicatorul de imagine, insigniile, însemnul, marca, marca de fabrică, metafora, numorul, plăcuța de identitate, semnătura, sindromul și stigmatul.

Desigur, acestea și un mare număr de termeni analogi — îndeosebi cei introduși de către Peirce (2: 254–263) și Morris (1971: 20–23) — ar necesita o tratare separată, în pofida observației făcute de Rezvina (1972: 231) cum că ar fi mai firesc ca definițiile semnelor să fie tratate „ca o încercare de interpretare lexicografică a conceptelor lingvistice corespunzătoare“.

Ubicvitatea semnelor

După cum a arătat zoologul englez R.J. Pumphrey, există două școli de gîndire în privința dezvoltării limbii (vezi Sebeok 1972a: 88). Una susține că vorbirea umană este diferită ca detalii materiale de cea a altor animale, dar că cele două sînt legate prin evoluție (teoria continuității). Cealaltă sus-

ține că vorbirea este un atribut specific uman, o funcție *de novo*, diferită ca tip de orice alt lucru de care sînt capabile animalele (teoria discontinuității). Fără a o susține pe una sau pe cealaltă, trebuie subliniat mai presus de orice un fapt: este esențial să adoptăm o strategie de cercetare care să compare sistemele comunicaționale uman și animal spre a putea arunca o privire semnificativă asupra naturii și ubicvității semiozei.

4
Semnele-simptom

În capitolul anterior s-a arătat că simptomul este un semn rudimentar conectat intrinsec cu procesele somatice. Simptomele au fost primele semne examinate de către medicii practicanți ai lumii antice, iar studiul lor a dus la întemeierea semioticii ca ramură a științei medicale. În capitolul de față, voi examina mai îndeaproape semnele-simptom.

Ullman (1951: 161) a făcut distincția între patru ramuri juxtapuse în studiul cuvîntului: „(1) știința numelor (lexicologia, dacă e sincronică; etimologia, dacă e diacronică); (2) știința semnificațiilor (semantica); știința designațiilor (onomasiologia); (4) știința conceptelor (*Begriffslehre*)." Deși distincția dintre designație și semnificație este departe de a fi făcută consecvent sau limpede, consider că această alteritate depinde de împrejurarea dacă punctul de plecare este *numele*, *lexemul* sau, mai general vorbind, *semnul*; sau dacă acesta e *conceptul* sau, mai general vorbind, *obiectul*, adică constelația de proprietăți și relații pe care o reprezintă semnul. În primul caz, analiza ar trebui să producă o rețea semiotică aptă să răspundă la întrebarea ce anume înseamnă un semn în contrast și în opoziție cu oricare alt semn din cadrul aceluiași sistem de semne? În al doilea caz, analiza ar trebui să reveleze semnul prin care o entitate dată este desemnată în cadrul unui anumit sistem semiotic. Potrivit lui Ullman, a doua investigație reprezintă piatra unghiulară a distincției, eu unul cred însă că cele două chestiuni sînt indisolubil complementare. În orice caz, întreaga întreprindere

se articulează în mod critic pe modul cum analizează cercetătorul antiteza semn/obiect (*aliquid/aliquo*) și ce anume consecințe antrenează, în mintea cercetătorului, copula *stă în locul a* sau *reprezintă.*

Ancheta devine numaidecît mai complicată, dar și mai interesantă totodată, atunci cînd cîmpul lexical (*Bedeutungsfeld*? *Sinnfeld*? *Wortfeld*?) de examinat se întîmplă să fie reflexiv, adică autoinvestigativ. Așa stau lucrurile cu semnele-simptom. Examinarea acestui tip de semne poate începe în regiunea lăuntrică a lexiconului, dacă este privit ca nume, sau în regiunea exterioară a experienței clinice, dacă este privit ca sens.

Semnificația simptomului

Ne putem întreba pe bună dreptate: ce înseamnă oare lexemul *simptom* într-o anumită limbă; sau ce anume desemnează același lexem, adică ce revelează el ca indicație de diagnostic în privința, să zicem, a unei calități reale de „maladitate" (Fabrega 1974: 123) pe care Crookshank (în Ogden și Richards 1923: 343) a descris-o precaut ca pe „o *substantia* misterioasă care are proprietăți biologice și produce simptome? În final, rezultatele unor asemenea investigații dihotomice se amalgamează într-o sinteză dialectică comună. Pentru scopurile prezente, limba aleasă este engleza americană. Aici presupunem însă că cîmpul semantic al „discursului medical", care este într-un mod tipic așezat în seturi mai mari de rame concentrice (Labov și Fanshel 1977: 36 și urm.), este, *mutatis mutandis*, foarte asemănător cu acela din orice altă comunitate lingvistică angajată în paradigma teoriei și practicii medicale „în contextul marii tradiții" (Miller 1978: 184) de gîndire marcate de o continuitate care îi leagă pe marii clinicieni de ideea de insomnie lansată de strălucitul Alcmaion din Crotona în prima jumătate a celui de-al V-lea veac î.Cr. Această moștenire a fost ulterior consolidată de Hipocrate — pe drept cuvînt considerat, în același timp, „părintele medi-

cinei" (Heidel 1941: XIII) și „părintele și maestrul semioticii" (Kleinpaul 1972: 103) — apoi de Platon, Aristotel și medicii alexandrini din secolul al IV-lea î.Cr. Studii la fel de pătrunzătoare despre simptom au apărut, în fapt, atît în literatura semiotică (de ex., Baer 1982), cît și în literatura medicală (de ex., Prodi 1981), întreprinse fiind de savanți care se orientează reciproc în celălalt domeniu la fel de bine ca și în cel propriu (vezi și Staiano 1979). Trebuie să fim însă în continuare mereu atenți la avertismentul lui Mounin (1981) contra unei aplicări mecanice a conceptelor semiotice (în special a acelora lingvistice) în medicină (în special în psihiatrie).

Simptomul apare totdeauna în conjuncție cu *semnul*, dar natura precisă a legăturii e departe de a fi evidentă (ca în MacBryde și Blacklow 1970 sau Chamberlain și Ogilvie 1974). Faptele semiozice de bază au fost descrise cu limpezime de către Ogden și Richards (1923: 21):

> Dacă stăm în vecinătatea unei intersecții și-l observăm pe un pieton atras de o indicație *Spre Grandchester* afișată pe un stîlp, distingem îndeobște trei factori importanți în acea situație. Există, sîntem siguri, (1) un semn care (2) se referă la un loc și (3) care este interpretat de o persoană. Toate situațiile în care avem de-a face cu semne sînt asemănătoare cu aceasta. Despre un doctor care observă că pacientul său are temperatură și așa mai departe spunem că pune bolii lui diagnosticul de gripă. Dacă vorbim astfel nu punem în evidență că și semnele sînt implicate aici. Chiar și cînd vorbim despre simptome, adeseori nu ne gîndim la ele ca fiind strîns corelate cu alte grupuri de semne. Dar dacă spunem că doctorul interpretează temperatura etc. ca pe un semn de gripă, ne situăm oricum pe drumul către o investigație asupra întrebării dacă există ceva în comun între felul pietonului de a trata obiectul de la intersecție și felul cum a tratat doctorul termometrul și fața îmbujorată.

Relația dintre semn și simptom implică fie coordonarea, fie subordonarea. Dacă distincția se face între coordonate, contează nu semnificația lor inerentă, ci simplul fapt al opoziției binare dintre categoriile cuplate. Faptul a fost relevat

cu eleganță în protocolul unei cercetări despre simptomul „oboseală“ de către doi medici, Shands și Finesinger (Shands 1970: 52):

Studierea atentă a ... pacienților ne-a obligat să diferențiem cu grijă între „oboseală“, un sentiment, și „epuizare“, o diminuare observabilă a performanței în urma unui efort prelungit. Distincția se dovedește a fi cea dintre *simptom* și *semn*. Simptomul este simțit, semnul observat de către altă persoană. Acești doi termeni acoperă cîmpul vast al semioticii; ei sînt deseori confundați și termenii sînt folosiți unul în locul celuilalt fără nici un avertisment prealabil.

Acest pasaj pune în evidență cît este de important să separăm „lumea privată“ a introspecției, adusă la cunoștință prin descrierea simptomelor de către pacient, de lumea publică a semnelor adusă la cunoștință prin descrierea comportamentului de către medic. După cum s-a arătat în altă parte: „O caracteristică a simptomelor este că denotatele lor sînt în general diferite la expeditor, adică pacientul („simptome subiective“, incorect numite de numeroase cadre medicale „semne“) și la destinatar, adică medicul examinator („simptome obiective“ sau, simplu spus, „simptome“)“ (Sebeok 1976: 181). De notat că numai un singur observator — și anume cel în cauză — poate relata evenimente simptomatice, în vreme ce un număr indefinit de observatori — inclusiv cel în cauză — pot observa semne. Prin urmare, faptul intimității personale se profilează în acest cadru ca o trăsătură distinctivă criterială care demarchează orice simptom de orice semn (Sebeok 1979). Simptomele pot fi astfel citite ca niște comunicate absconse despre lumea interioară a unui individ, ca o interpretare care uneori dobîndește statutul unei complicate metafore ascunse. De exemplu, anorexia nervoasă cu tulburări de alimentație poate fi decodată în limite rezonabile sub expresia „mor (emoțional) de foame“. Se crede că simptomele ei sînt rezultatul unor relații de familie perturbate și al unor dificultăți interpersonale (Liebman, Minuchin și Baker

1974a, 1974b). Un semn palpabil al acestei maladii este, desigur, fobia greutății, măsurabilă ca o descreștere a masei pacientului.

Distincția crucială dintre oboseală și epuizare este asemănătoare cu aceea dintre anxietate ca simptom resimțit și dezintegrarea comportamentală deseori manifestată în stările de panică. Aceasta din urmă este un semn, nu un simptom (Shands 1970). Deosebirea exemplificată aici e evident corelată cu concepția lui Uexküll (1982: 209), regăsită atît în viață, cît și în științele semice ale „interiorului" și „exteriorului". Consider că implicația cardinală a acesteia este după cum urmează: „Ceva observat (= exteriorul) reprezintă ceva care este (în mod ipotetic) adus la cunoștință de către subiectele supuse observației (= interiorul). Sau ceva din sistemul de observare reprezintă ceva din sistemul observat" (Uexküll 1982: 209). Această relație complementară este obligatorie pentru orice comunicare, fiindcă organismul și *Umwelt*-ul său constituie împreună un sistem. Trecerea de la procesul psihic la semioză este o consecință a faptului că observatorul asumă o postură ipotetică în interiorul sistemului observat (*Bedeutungserteilung–Bedeutungsverwertung*).

Pentru *simptom* există o garnitură de sinonime mai stricte sau mai laxe. Printre cele dintîi, care par a fi mai mult sau mai puțin utilizate, Elstein *et al.* (1978: 279) folosesc exclusiv și extensiv *indicație* (*cue*). Deși ei procedează astfel fără a da o definiție, sensul lor reiese cu deplină claritate din pasaje precum „indicațiile au fost interpretate de către medici ca apte să confirme sau să infirme o ipoteză sau ca inapte de vreo contribuție". Fabrega (1974: 126) pare a prefera *indicator*, dar folosește termenul în mod permutabil atît pentru *simptom*, cît și pentru *semn*; iar cînd face observația că „toți indicatorii pot fi utili în scopul de a emite judecăți despre boală", el se referă cu siguranță la ambele categorii. Cuvîntul *indiciu* (*clue*) este însă un sinonim mai lax pentru *simptom*: în genere, în timp ce *simptom* e utilizat în discursul medical,

indiciu e întîlnit în sfera detectivistică (Sebeok 1981a, Eco și Sebeok 1983).

În cuplarea minimalistă, *semn* și *simptom* sînt echipolente; ambele sînt nemarcate unul față de celălalt (Waugh 1982). Uneori însă *simptom* cuprinde deopotrivă „semnul obiectiv și semnul subiectiv" (Staiano 1982: 332). În altă tradiție, *simptom* este un simplu fenomen „qui précisément n'a encore rien de sémiologique, de sémantique" sau se consideră că intră (de ex., în terminologia glosematicii) în zona articulației conținutului, *la substance du signifiant*, figură desemnată operațional care este înălțată la statutul semiotic deplin doar prin conștiința organizatoare a medicului, realizată prin intermediul limbii (Barthes 1972: 38 și urm.). În literatură pot surveni însă și alte aranjamente radical diferite. În modelul *organon* al lui Bühler (vezi Sebeok 1981b), *simptomul* nu constituie decît unul din cele trei „momente variabile" capabile să se ridice „pe trei căi diferite la rangul de semn". Acestea includ *semnalul*, *simbolul*, precum și *simptomul*. Bühler (1934: 28) specifică mai departe că relația semantică a acestora din urmă funcționează „în temeiul dependenței lor de emițător, a cărei interioritate o exprimă". El subordona clar acest trio lexical unuia și aceluiași *Oberbegriff Zeichen*. Trebuie notat de asemenea că prima mențiune a lui Bühler despre simptom este numaidecît urmată de un set parentetic de sinonime prezumate: *Anzeichen*, *Indicium*. Astfel, confirmînd importanța noțiunii de intimitate personală ca trăsătură nemarcată esențială a *simptomului*, Bühler recunoaște de asemenea că, deși este coordonat cu alți doi termeni, el este și subordonat noțiunii generice (nemarcate) de semn, și anume acelui tip de semn pe care Peirce îl definise, fără ca Bühler să fi avut știință de el, cu mai mare exactitate ca *index*.

Concepția lui Peirce

În pofida vastelor sale cunoștințe de medicină (Sebeok 1981a), Peirce nu a vorbit deseori despre *simptom* (și oricum, nicăieri

într-un mod productiv, despre *sindrom*, *diagnoză*, *prognoză* și altele). Pentru el, *simptomul*, ca să începem cu acesta, era un fel de semn. Într-un foarte interesant pasaj, pe marginea unui articol de dicționar „[a] reprezenta", el dezvoltă: „a ține locul cuiva sau la ceva, adică a fi într-o astfel de relație cu altceva, încît în anumite privințe el este tratat de judecata celorlalți ca și cum ar fi acel altceva. Astfel, un purtător de cuvînt, un adjunct, un avocat, un agent, un vicar, o diagramă, un simptom, o mașină de calculat, o descriere, un concept, o premisă, o mărturie, toți reprezintă altceva, în diferitele lor modalități, pentru mințile care le consideră în acest mod" (Peirce 2: 273).

Pentru Peirce, simptomul nu este însă niciodată o specie distinctă de semn, ci o simplă subspecie, și anume indexul — sau secunditatea de grad originar (în contrast cu un pronume demonstrativ, exemplificînd secunditatea de natură degenerativă — a uneia dintre cele trei categorii canonice ale sale. Dar ce fel de semn este el? Peirce (2: 304) dă un exemplu pe care eu unul aș prefera să-l denumesc *indicație*: „Așa, de pildă, un mulaj cu o gaură de glonț în el este semn al unei împușcături, căci fără o împușcătură nu ar fi existat nici gaura; dar gaura există acolo, indiferent dacă cineva a avut ideea să o atribuie sau nu unei împușcături." Punctul esențial aici este că trăsătura indexicală a semnului nu ar fi eliminată dacă nu ar exista nici un interpretant, ci numai dacă ar fi îndepărtat obiectul ei. Indexul este acel fel de semn care ajunge să fie astfel în virtutea faptului de a fi realmente (adică factual) conectat cu obiectul său: „așa este simptomul unei boli" (Peirce 8:119). Toate „simptomele unei boli", mai mult, „nu au un emițător", așa cum stau lucrurile și cu „semnele meteorologice" (8:185). Avem un index, stabilea Peirce în 1885, cînd există „o relație duală directă între semn și obiectul său independentă de mintea care folosește semnul ... De această natură sînt toate semnele naturale și simptomele fizice" (3:361).

Alt detaliu demn de a fi menționat este că Peirce numește „ocurența simptomului unei boli ... un legisemn, un tip general cu un caracter definit“, dar „ocurența într-un caz particular e un sinsemn“ (8:335), adică un ocurent. O remarcă oarecum criptică întărește cele spuse: „Unui semn care te îndreptățește să crezi că ceva e adevărat, prefer să-i dau numele de *simbol*; deși cuvintele *ocurent* și *simptom* se recomandă și singure“. Staiano (1982: 331) este fără îndoială corect cînd observă că „apariția unui simptom la un individ este astfel un sinsemn indexical, pe cînd simptomul interpretat în afara manifestării sale devine un legisemn indexical“.

Simptomele, în uzul lui Peirce, sînt indexuri involuntare, interpretabile de receptorii lor în absența existenței reale a unui emițător intențional. Jakobson (1971: 703) include și el simptomele în sfera semioticii, dar avertizează că „sîntem obligați să ținem în mod consecvent seama de diferența decisivă dintre comunicarea care implică un emițător real sau presupus și informația a cărei sursă nu poate fi identificată cu un emițător de către interpretul indicațiilor obținute“. Această observație comentează faptul că simptomele sînt sugestii ale corpului care cer insistent o explicație — o construcție, din partea insului, sub forma unui tipar coerent și inteligibil (care, firește, ar putea fi exact sau nu, caz în care vezi Polunin 1977: 91). Durerea cuprinde un astfel de simptom care încorporează un mesaj ce obligă sistemul nervos central să influențeze atît voalat cît și evident comportamentul pentru a căuta semne de durere, în întreaga filogenie, ontogenie *hic et ubique*. Miller (1978: 45–49) dezvoltă oportun:

Din clipa în care cineva își recunoaște simptomele pînă în momentul cînd se plînge în cele din urmă de ele există totdeauna un interval, mai lung sau mai scurt, după caz, cînd se frămîntă în sinea lui dacă merită să și le aducă la cunoștința unui specialist. ... Toți am fost la un moment dat sîcîiți de suferințe și de dureri. Am constatat probabil modificări în greutate, înfățișare și funcții corporale, modificări

ale puterii, aptitudinilor și voinței, variații inexplicabile ale dispoziției psihice. Dar în mare le tratăm ca pe schimbările meteorologice.

După cum s-a arătat în capitolul precedent, Peirce (4:351) a detaliat odată problema urmei de pași găsite de către Robinson Crusoe, ca fiind un index că „că pe insula sa se află o creatură oarecare"; și într-adevăr indexul prezintă todeauna ca semn direcția vectorială a ceea ce este spre trecut sau, așa cum spune Thom (1980: 194), „par réversion de la causalité génératrice", care este inversul cauzalității fizice. Clasa *signa naturali* a lui Augustin, definită — în contrast cu *signa data* — prin relația de dependență dintre semn și lucrurile semnificate (*De doctrina christiana* 2.1.2), pe lîngă sensul ei ortodox (cum ar fi spuzeala ca simptom al pojarului), este ilustrată și de urmele de pași lăsate de un animal dispărut din vedere și pot fi astfel privite ca purtătoare ale unei prevestiri sau, în uzul cel mai general, ale unei evidențe (bunăoară așa cum un vînt de sud-vest poate în egală măsură să însemne și să aducă ploaie, adică să-și genereze significatum-ul). Astfel, în multe privințe, simptomele funcționează ca urmele — urme de pași, urme de dinți, rămășițe de hrană, excremente și urină, cărări și drumeaguri, ramuri frînte, vizuine, resturi de la mese etc. — în întreaga lume animală (Sebeok 1976: 133) și la populațiile de vînători în care oamenii „s-au învățat să adulmece, să observe, să confere sens și context celei mai mărunte urme" (Ginzburg 1983). Urmele, inclusiv și îndeosebi simptomele, acționează ca metonime. Acest trop e implicat și în *pars pro toto*, așa cum este ea analizată pe larg de către Bilz (1940).

Simptomele și originile medicale ale semioticii

Desigur, Hipocrate rămîne figura ancestrală și emblematică a semioticii — adică a semiologiei, în sensul restrîns de simptomatologie —, cu toate că „a luat noțiunea de indicație de la medicii care l-au precedat" (Eco 1980: 277). Baer (1982: 18)

se referă la o „simptomatologie romantică", despre care afirmă că s-ar putea să fie „cea originară", împingînd domeniul înapoi pînă la o „eră a conștiinței mitice". Alcmaion remarca într-unul dintre puținele fragmente păstrate din cartea sa: „Cît despre lucrurile invizibile și lucrurile mortale, zeii au certitudini; dar, în măsura în care oamenii pot deduce, ... ei trebuie să procedeze după indicii" (Eco 1980: 281), și anume să facă „conjecturi provizorii". Și care ar trebui să fie baza unei atare inferențe circumstanțiale ? Evident, conceptul care a fost totdeauna central este *simptomul* (Ginzburg 1983).

Cu toate că Alcmaion este privit îndeobște ca fondatorul psihologiei empirice, Hipocrate, un magistru clinic prin excelență (Temkin 1973), a fost cel care a rupt cu practica medicală arhaică, în care medicul era în mod tipic preocupat de natura bolii, de cauzele și manifestările ei, și s-a concentrat încă o dată nemijlocit asupra persoanei bolnave și asupra relatării suferințelor sale — pe scurt, asupra *simptomelor* bolii (Neuburger 1906: 196).

Pentru Hipocrate și urmașii săi, simptomele erau doar „fenomene semnificative" (Heidel 1941 : 62). Modul lor de a considera simptomele ca semne naturale — avînd capacitatea de a semnifica aceleași lucruri oricînd și oriunde — era cel mai pătrunzător cu putință. O foarte timpurie discuție de acest fel se găsește în *Prognostic* XXV:

Trebuie să înțelegem limpede în privința semnelor sigure și în privința simptomelor în general că în orice an și în orice țară semnele rele indică ceva rău, iar semnele bune ceva favorabil, de vreme ce se dovedește că simptomele descrise mai sus au același înțeles în Libia, în Delos și în Sciția. Astfel încît trebuie să înțelegem că în aceleași regiuni nu este de mirare că am avea dreptate în cele mai multe împrejurări, dacă le învățăm temeinic și știm cum să le prețuim și să le apreciem corect.

Am evocat anterior un exemplu temeinic despre metoda lui, descrierea detaliată a faimoasei *facies hippocratica* (Sebeok

1979: 6 și urm.); alt exemplu poate fi citat din *Epidemii I* (Heidel 1941: 129):

Cele ce urmează au fost împrejurările ce însoțesc bolile și pe temeiul cărora mi-am format judecățile, învățînd din natura obștească a tuturora și din natura particulară a individului, de la boală, de la pacient, de la regimul prescris și de la cel care l-a prescris — să stabilesc pentru acestea un diagnostic mai favorabil sau mai puțin favorabil; din felul vremii și al fiecărei regiuni, atît în întregul lor, cît și privitor la părți; din obiceiurile, modul de viață, ocupațiile și vîrsta fiecărui pacient; din vorbire, maniere, tăcere, gînduri, somn și lipsa de somn, natura și momentul viselor, jupuituri, zgîrieturi, lacrimi; din paroxisme, scaune, urină, spută, vomă, antecedentele și urmările fiecărui element din succesiunea bolilor, și obsesiile unui sfîrșit fatal sau ale unei crize, din transpirație, rigiditate, răceală, tuse, strănuturi, sughițuri, răsuflare, eructații, flatulență, tăcută ori zgomotoasă, hemoragii și hemoroizi. Pe temeiul acestor lucruri trebuie să luăm aminte și care le pot fi urmările.

În *Știința medicinei*, Hipocrate a mai afirmat: „Ceea ce scapă vederii noastre trebuie să sesizăm prin văzul mental, și medicul, fiindu-i deopotrivă cu neputință să vadă natura bolii și să afle prin viu grai cele necesare despre ea, este obligat să recurgă la judecata întemeiată pe simptomele care i se înfățișează.“ Mijloacele prin care poate fi realizată o diagnoză „constau din observații asupra calității vocii, și anume dacă e clară sau răgușită, asupra ritmului respirator, și anume dacă e precipitat sau lent, și asupra compoziției diverselor fluide care se scurg din orificiile corpului, luîndu-le în considerare mirosul și culoarea, precum și fluiditatea sau vîscozitatea lor. Analizînd semnificația acestor semne diverse este posibil să deduci din ce boală au rezultat, ce anume s-a întîmplat în trecut și să faci un pronostic asupra evoluției viitoare a bolii“ (Chadwick și Mann 1950: 87–89).

Galen, al cărui idol unic și exclusiv a fost Hipocrate și a cărui medicină a rămas (în totalitate) hipocratică, a fost însă cel care a încercat să ofere diagnostice, ori de cîte ori a fost

posibil, cu fundamentare științifică, adică să-și bazeze previziunile pe observații reale. A fost în măsură să facă acest lucru deoarece a practicat disecția și experimentul: în timp ce Hipocrate a studiat boala ca un naturalist, Galen „a cutezat să modifice natura ca un om de știință" (Majno 1975: 396). „Metoda empirică a fost formulată pentru prima oară în medicina Antichității", ca expresie sistematică și detaliată în corpusul hipocratic (De Lacy 1941: 121), și a devenit parte a teoriei semnelor pentru epicurieni și sceptici, în opoziție cu poziția raționalistă stoică. Tratatul fragmentar al lui Filodemos (pe la 40 î. Cr.) este de departe cea mai completă discuție dintr-o lucrare metodologică radicală descoperită (în biblioteca herculeană) pînă în prezent. Galen, în ciuda întregii sale formații platoniciene, a fost ulterior „silit de către profesia lui să fie mai empiric" (Phillips 1973: 174), chiar dacă acest cercetător lipsit de prejudecăți, care a continuat să vorbească cu glasul și autoritatea unui om de știință, s-a transformat treptat într-un soi de mistic dogmatic (Sarton 1954: 59). El poate fi considerat, așadar, ca un subtil întemeietor al semioticii clinice propriu-zise (Neuburger 1906: 385). Poate însă fi socotit, la fel de bine, și ca primul semiotician „științific".

Condeiul lui Galen a fost la fel de ocupat ca și scalpelul său. De-a lungul scrierilor sale extrem de voluminoase, el a clasificat semiotica drept una din principalele șase ramuri ale medicinei, ordonare care a avut o importanță aparte datorită „efectului ei asupra istoriei ulterioare a medicinei" (Phillips 1973: 172). Forța galenismului, după cum subliniază și Temkin (1973: 179), „s-a bazat în nu mică măsură pe faptul că a oferit categorii medicale ... pentru a corela individul cu sănătatea și boala", printre care „semiologia (știința semnelor)". Galen a împărțit de asemenea domeniul respectiv în trei părți permanente: în prezent, afirma el, preocuparea acestuia era *inspecția* sau diagnoza, în trecut, *cunoașterea* sau

anamneza (etiologia), iar în viitor *previziunea* sau prognoza. Procedura sa clinică e bine descrisă de către Sarton (1954:6):

Cînd venea să-l consulte un bolnav, Galen ... încerca în primul rînd să-i stabilească istoria medicală și modul de viață; îi punea întrebări despre cazurile de malarie și alte indispoziții. Apoi, pacientul era invitat să-și facă istoricul noilor suferințe, iar medicul îi punea toate întrebările necesare pentru elucidarea lor și-l supunea cîtorva examinări posibile.

Galen privea orice „fapt nefiresc" ce apărea în corp ca pe un simptom, iar o reunire de simptome ca pe un *sindrom*. Era perfect conștient că simptomele și sindroamele se reflectă direct în observația clinică, dar formularea unei diagnoze cerea reflecție cauzală (Siegel 1973). Era un maestru în previzionarea desfășurării bolilor (Neuburger 1906: 383). Deși pronosticurile lui se întemeiau esențial și fidel pe *Corpus Hippocratum*, propriile sale cunoștințe anatomice și exactitatea judecății îl înclinau să-și construiască prognozele pe baza unei fundamentări diagnozice valabile.

Interpretarea simptomelor

Ar părea nerațional să ne așteptăm la o conformare fin acordată între stările interne și „realitate", între un *Innenwelt* și *Umwelt*-ul înconjurător sau, mai strict vorbind, între simptome și interpretările lor ca rezultat apărut în timp sau în adaptarea evolutivă — *prodotto genetico*, în formularea succintă a lui Prodi (1981: 973) — care avantajează un organism sporindu-i „adecvabilitatea". Aceasta nu reflectă însă condiția artei diagnozei. Caracterul probabilistic al simptomelor a fost de mult înțeles, printre alții, de către logicienii de la Port-Royal (Sebeok 1976: 125). Dar tendința lor adeseori vagă și nesigură a fost clar articulată de către Thomas Sydenham, medicul din secolul al XVII-lea deseori numit „Hipocratele englez" (Colby și McGuire 1981: 21). Mult admiratul medic, privit cu atîta deferență de confratele său,

John Locke, a fost cunoscut și ca „părintele medicinei engleze" (Latham 1848: XI). Sydenham s-a remarcat prin recunoașterea scrupuloasă a priorității observației directe. El cerea „perceperea sigură și distinctă a simptomelor particulare", subliniind cu perspicacitate că aceste simptome trimit „nu atît la boală cît la medic". Susținea că „natura, în producerea bolii, este uniformă și consecventă, în asemenea măsură, încît, în cazul aceleiași boli la persoane diferite, simptomele sînt în cea mai mare parte aceleași, și absolut aceleași fenomene pe care le veți observa în boala unui Socrate le veți observa și în boala unui netot" (Latham 1848: 14). Afirmația lui era, desigur, total eronată, deși gluma de student medicinist relatată de Colby și McGuire (1981: 23), potrivit căreia „necazul psihiatriei este că toate sindroamele constau din aceleași semne și simptome", pare a fi la fel de exagerată. Există, desigur, unele dificultăți diagnozice inerente în similaritățile dintre simptomatologia sindroamelor funcționale și cele ale maladiilor organice. Simptomele marginale sau suplimentare ale celor dintîi pot fi asimilate însă potrivit unor criterii specifice, precum cele expuse bunăoară de către Uexküll (1979).

Acest set de obiecții mă duce la examinarea unui aspect al simptomului rareori menționat în literatură, dar pe care l-am găsit deopotrivă fascinant și, în mod cert pentru semiotică, de o mare valoare euristică. Este vorba de *anomalii*, problemă care, într-un context filozofic, l-a preocupat în mod special pe Peirce. Potrivit lui Humphries (1968: 88), o stare de lucruri în mod natural anomală se definește astfel „în raport cu un set de enunțuri care sînt actualmente presupus adevărate" sau, punînd chestiunea într-un mod mai direct, „se poate demonstra că orice fapt sau stare de lucruri care necesită efectiv o explicație are nevoie de explicație pe baza cunoștințelor existente" (1968: 89). Caracterul enigmatic al anomaliilor semiotice poate fi foarte bine ilustrat cu ajutorul exemplelor clinice, unde cîteva modele existente sînt capabile să dea seama despre o multitudine de fapte. Me-

dicina poate fi, într-adevăr, una din puținele discipline lipsite de o teorie globală, deși există fără îndoială paradigme locale, non-liniare și ca atare limitate și arhisimple, cum ar fi „teoria bolilor infecțioase".

Să luăm ca primă abordare a problemei anomaliilor spirochetul *Treponema pallidum*. Acest virus, în faza sa terțiară, se poate manifesta ca aortită („cauză") la individul A, neurosifilis paretic la individul B sau ca nici un fel de boală la individul C. Despre acesta din urmă, pacientul cu sifilis terțiar asimptomatic, se poate spune că are o boală fără a fi bolnav. De menționat că o persoană poate fi nu numai bolnavă fără a fi suferindă, ci, invers, poate fi suferindă fără a avea o boală specifică identificabilă. Ce putem spune, în cazuri precum acesta, despre nexul implicativ care reunește „propoziția", adică virusul, cu consecința lui, exprimată într-un mod tangibil sau, dimpotrivă, ocultată în chip misterios ? A, B și C sînt oare într-o distribuție complementară și, în caz afirmativ, conform cărui principiu — constituția pacientului sau vreun factor extrinsec (geografic, temporal, societal, determinat de vîrstă sau sex etc.) sau o combinație între acestea ? Influența contextului, am fi înclinați să credem, poate fi de maximă importanță. Acesta devine precumpănitor în problema hipertensiunii — nicidecum o boală, ci un *semn* de dezordine cardiovasculară (Paine și Sherman 1970: 272) — care este pusă în evidență într-un cadru unic și limitat: în cel al interacțiunii pacient/medic, presupunînd și contribuția anumitor accesorii, precum un tensiometru. Semioza este, așa zicînd, pusă în mișcare exclusiv în circumstanțele menționate, altminteri nu există simptome (hipertensiunea asimptomatică, adică așa-numita hipertensiune tăcută, durează în medie cincisprezece ani) — nu există semne și, prin urmare, nu există nici un obiect definit — adică diagnosticabil.

Studiile au arătat că majoritatea oamenilor care au calculi biliari trec prin viață fără probleme palpabile. Prezența acestor pietricele de colesterol care se formează într-un săculeț

ce acumulează suc digestiv pot fi clar văzute la radiografie: umbrele sînt „semne obiective", dar cele mai multe dintre ele nu provoacă niciodată durere sau vreun alt simptom. Ele rămîn mute. Sînt diagnosticate, cu alte cuvinte, doar în cursul unor controale detaliate și ca atare nu necesită intervenție chirurgicală.

Uneori, experiențele senzoriale duc la paradoxuri semiozice, cum ar fi următoarea transgresiune clasică. O carie dintr-un dinte al meu care mi se pare uriașă cînd îmi vîr în ea limba reprezintă un simptom subiectiv ce mă poate face să mă duc la dentist. Dentistul îmi îngăduie să o văd într-o oglindă și rămîn surprins ce derizoriu de mică este cavitatea — semnul obiectiv —. Întrebarea este: care interpretare e „adevărată", cea obținută prin modalitatea tactilă sau cea furnizată de percepția optică? Imaginea simțită și forma pe care o văd nu se acordă. Dentistul nu e, firește, preocupat de dimensiunile găurii mele cînd umple cavitatea pe care a observat-o.

Faptul că simptomul (din rațiuni care țin în ultimă analiză de planul evolutiv al sistemului nervos central uman) se referă la altă parte a corpului decît cea unde e situată efectiv leziunea este o experiență destul de obișnuită. „Durerea produsă de boala coronariană, de exemplu, e resimțită în partea anterioară a toracelui, în umeri, brațe și deseori în ceafă și maxilar. Ea nu e resimțită acolo unde se află cordul — ușor în partea stîngă" (Miller 1978: 22). O asemenea relatare incorectă este nebiologică, în sensul că o interpretare profană ar putea fi fatală. Un simptom și mai straniu este cel al cărui referent nu se află absolut nicăieri, ilustrat în chip dramatic de un membru fantomă după amputare. Miller (1978: 20) scrie:

Membrul fantomă poate părea că se mișcă — el își poate îndoi degetele, dacă e vorba de un picior, poate să apuce lucruri sau să simtă că unghiile fantomă i se înfig în palma fantomă. Partea din braț poate să dispară, lăsînd ca o bucată exasperantă de mînă să-i atîrne invizibil

de restul umărului real; mîna se poate supradimensiona, ajungînd să devoreze restul membrului.

E implicat aici un caz de durere subiectivă — în opoziție cu cea obiectivă —, distincție introdusă de Friedrich J. K. Henle, ilustrul anatomist și fiziologist german din secolul al XIX-lea, și perpetuată în genere de atunci încoace în toate clasificările durerilor (de ex., Behan 1926). Durerea subiectivă este descrisă ca „neavînd nici o cauză fizică spre a exista", adică nu există nici o bază organică pentru prezența ei (întru totul adevărat dacă e vorba de un membru nearticulat, nici măcar un organ): ea rezultă din „impresii acumulate în centrii memoriei, care sînt evocate prin provocarea asociațiilor adecvate" (Behan 1926: 74), ceea ce înseamnă că durerea rămîne legată de un cadru de semnificație dependent de cunoaștere retrospectivă. Durerea invocată și durerea proiectivă sînt strîns legate; cea din urmă este un termen atribuit durerii simțite ca fiind prezentă fie într-un membru care nu mai are nici o senzație (ca în *ataraxia locomotoare*), fie într-unul care nu mai există din cauza amputării.

Anumite simptome — durerea, greața, foamea, setea și altele — sînt experiențe private, situate nu în vreun amplasament identificabil, ci într-o anexă izolată pe care oamenii o numesc în genere „sinele". Simptome ca acestea tind să fie semnificate prin mijloace parafonetice, ca gemetele sau semnele verbale, care pot fi sau nu însoțite de gesturi, variind în intensitate de la încruntări pînă la contorsiuni. O problemă extrem de încîlcită, care nu poate fi decît fugitiv menționată aici, se ivește din multiplele sensuri ale „sinelui" și din modul cum acestea se corelează cu chestiunea simptomatologiei. Definiția biologică depinde de faptul că sistemul imunitar nu reacționează în mod evident la propriii săi auto-antigeni; există markeri specifici care modulează sistemul generator al liniilor de celule antigen-specifice și idiotip-specifice — pe scurt, activează procesul de auto-toleranță. Dincolo de sinele

imunologic, există și un „sine semiotic", despre care am discutat altundeva (Sebeok 1979: 263–267).

Altă categorie distinctă de simptome merită măcar o mențiune fugară. Pe acestea un lingvist ar putea fi tentat să le denumească „minus-trăsături" sau simptome de abstracție. Din ea fac parte toate varietățile de *asemasia* (Sebeok 1976: 57, 1979: 58) — agnozia, agrafia, alexia, amnezia, amuzia, afazia, apraxia etc., precum și „deficiențe" ca vederea neclară, dificultățile de auz, amorțirea — pe scurt, simptome care indică un deficit în raport cu un standard ideal de „normalitate".

În orice discuție despre simptome, e de notat că pînă și un sindrom sau o constelație de simptome — să zicem de tip gastronomic (anorexie, indigestie și hemoroizi) — s-ar putea să nu corespundă nici unui caz de manual în nomenclatura sau terminologia bolilor. Tratamentul ulterior poate fi, în mod corespunzător, denumit „simptomatic", însoțit fiind de avizul suplimentar ca pacientul să rămînă sub supraveghere continuă. În unele circumstanțe, „sindromul ar putea fi atribuit etiologiei psihologice " (Cheraskin și Ringsdorf 1973: 37). Semnificația acestor constatări este că interpretarea simptomelor este adesea o chestiune ce implică, suplimentar, un întreg spectru de gradații uneori abia perceptibile, atrăgînd după sine un număr tot mai mare de alte simptome. E util de asemenea să remarcăm că, temporar sau în scopuri predictive, simptomele în genere precedă semnele, ceea ce înseamnă că desfășurarea ordonată a evidenței poate fi numită *prognostic*.

Nimeni nu știe, actualmente, cum capătă semnificație activitatea neuronală aferentă, dincolo de intensa bănuială că ceea ce numim în mod obișnuit „lumea exterioară", incluzînd obiectele și evenimentele postulate ca fiind conținute în ea, este structura formală a creierului (*logos*). În toate interpretările practice, nu știm absolut nimic despre modul în care sistemul nervos păstrează indiferent ce structură și-i

atribuie o semnificație, despre felul cum se corelează acest proces cu percepția și cum induce o reacție. Implicit în acest set de semne de întrebare există un model strict liniar: de exemplu, acela că frica sau bucuria „provoacă" un ritm cardiac intensificat. Nu numai că un asemenea model mi se pare mult prea simplist, dar nu există nici măcar o urmă de evidență a existenței lui ca atare.

Viitorul simptomatologiei va depinde în mod evident de dezvoltarea unor programe care utilizează tehnici de calculator derivate din studii asupra inteligenței artificiale. Acestea sînt destinate să mimeze și să suplimenteze, dacă nu să înlocuiască, procesele semiozice umane, ca judecata bazată pe intuiție (într-un cuvînt, abducția). Astfel de consilieri diagnozici sînt deja operaționali, ca de pildă programul denumit *Caduceus* (McKean 1982). Acest program

examinează un pacient cu febră, sînge în urină, spută sîngerie din plămîni și icter. Programul consemnează numere care arată în ce măsură fiecare simptom este corelat cu patru diagnoze posibile — ciroză hepatică, hepatită, pneumonie și nefrită — și izolează pneumonia în calitate de candidat favorit. Cîștigător la scor este hepatita. Dar din cauză că hepatita are un simptom necomun cu pneumonia (sînge în urină), *Caduceus* alege ciroza ca primă alternativă. Acest proces, numit partiționare, focalizează atenția calculatorului asupra grupurilor de boli asociate. (McKean 1982: 64)

Arta de a interpreta simptomele are o semnificație ce depășește cu mult gestionarea cotidiană de către medic a maladiei. După cum anticipase și Hipocrate, succesul ei derivă din capacitatea psihologică a medicului, iar aceasta depinde hotărîtor de abilitatea practicantului/practicantei de a-și pune amprenta competenței atît asupra pacientului, cît și asupra mediului reunit (asistența strînsă în cabinetul lui/ei, care poate consta din familia și prietenii pacientului, ca și din colegii și echipa medicului). Dr. Joseph Bell, de la Royal Infirmary din Edinburgh, a acceptat cu strălucire provocarea, impu-

nîndu-se în romanul detectivistic, pe urmele realizării ficționale a dr. Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes (Sebeok 1981, Ginzburg 1983). Potrivit gîndirii medicale recente, preocuparea contemporană pentru diagnoză — și anume ideea că misiunea recunoscută sau acțiunea centrală a medicului este de a explica semnificația condiției pacientului — depinde în ultimă analiză de rolul autoatribuit al medicului ca factor autorizat de expunere și explicare a valorilor societății contemporane. Boala e înălțată astfel la statutul de categorie morală și trierea simptomelor ar trebui privită, așadar, cel mai bine ca un sistem de taxonomie semiotică — sau, în limbajul semiotic rusesc, „un sistem de modelare secundar“.

Dictonul Lordului Horder — „cel mai important lucru în medicină este diagnoza, al doilea lucru cel mai important este diagnoza și al treilea lucru cel mai important este diagnoza“ (Lawrence 1982) — trebuie neapărat să fie adevărat, deoarece știința medicală s-a ridicat la statutul unui mijloc de control social. Simptomatologia s-a dovedit a fi acea ramură a semioticii ce ne învață modalitățile în care funcționează medicii în mediul lor cultural.

5
Semnele indexicale

Poetul Joseph Brodsky (1989: 44) a remarcat de curînd că studiile genealogice „aduc în mod normal fie mîndrie, fie incertitudine cu privire la ascendența proprie". Într-adevăr, majoritatea lucrătorilor contemporani în domeniul semioticii își revendică sau încearcă să-și revendice cu mîndrie obîrșia în Peirce, pe care Max Fisch (1980: 7) l-a caracterizat cîndva cu justețe ca pe „cel mai original și mai multilateral intelect pe care l-au produs pînă acum Americile". Spunînd acestea, el s-a făcut pesemne ecoul unui student și o vreme chiar colaborator al lui Peirce, de pe la începutul anilor 1880, Joseph Jastrow (1930: 135), care îl numea pe profesorul său „una dintre cele mai excepționale minți pe care le-a produs America" și „un matematician de prim rang".

Firește, prefigurări ale semioticii occidentale — uneori sub acel *nom de guerre* clar indexical de „sem(e)iotică" — și care, într-un anume sens, au culminat cu Peirce, au încolțit treptat din negura mileniilor de dinaintea lui. Și „doctrina" semnelor, căreia Peirce i-a imprimat un avînt atît de decisiv, continuă evident să înflorească astăzi mai pretutindeni. Reflecția lui (8:41) potrivit căreia „cercetările umane — raționamentul uman și observația umană — tind către aplanarea disputelor și către o înțelegere finală sub formă de concluzii ferme independente de punctele de vedere particulare de la care e posibil să fi pornit diverșii cercetători" este valabilă cu siguranță deopotrivă pentru semiotică și pentru alte domenii de studiu și investigație cărora li se aplică.

În acest capitol, voi examina mai îndeaproape una din cele mai mari contribuții ale lui Peirce la studiul semiozei — noțiunea lui de „indexicalitate". Ar trebui să fie de la sine înțeles că această categorie peirceană, ca și toate celelalte, nu poate fi bine înțeleasă fragmentar, fără a lua în considerare, neapărat simultan, veritabila cascadă de alte structuri triadice relaționale și ireductibile care alcătuiesc armătura semioticii lui Peirce — în fapt, fără a-i accepta filozofia în integralitatea ei. Această procedură ideală ar fi obligatorie doar dacă aș fi mai preocupat de exegeză decît angajat — și luînd ideile lui Peirce ca pe un soi de baliză — în căutarea propriilor mele idei. Aș da cu toate acestea cel puțin un exemplu despre dilema selectivității atrăgînd atenția asupra modului în care Peirce și-a conexat noțiunile de deducție și indexicalitate (2:96):

Un argument obsistent sau o *deducție* este un argument ce reprezintă fapte din premisă, așa încît, atunci cînd ajungem să le reprezentăm într-o diagramă, ne vedem obligați să reprezentăm faptul enunțat în concluzie; astfel încît concluzia este silită a recunoaște că, absolut independent de împrejurarea de a fi recunoscută sau nu, faptele enunțate în premise sînt astfel, încît nu ar putea exista dacă faptul enunțat în concluzie nu ar figura acolo; cu alte cuvinte, concluzia este trasă în semn de recunoaștere că faptele din premise constituie un index al faptului pe care ea este obligată astfel să-l recunoască.

Indexicalitatea

Rulon Wells (1967: 104) a fost cel care, într-un articol ce-l satisface și astăzi pe oricine îl studiază îndeaproape datorită extraordinarei sale fecundități, a avansat următoarele trei susțineri:

1. că noțiunea de icon a lui Peirce e la fel de veche ca și cea a lui Platon (altfel spus, că semnul *imită* semnificatul);

2. că noțiunea de simbol a lui Peirce este originală, dar neproductivă;

3. că abia „cu noţiunea sa de index Peirce devine inedit şi totodată productiv".

Voi discuta unele implicaţii ale celei dintîi dintre aceste susţineri în capitolul următor. Nu e aici locul să o dezbatem pe cea de-a doua. A treia aserţiune este — sînt entuziast de aceeaşi părere cu Wells — fără nici o îndoială adevărată. Vederile lui Peirce despre index şi-ar putea avea la drept vorbind originea în interesul său faţă de realismul lui Scotus; „*hic et nunc*", a observat el cîndva, „este expresia perpetuu prezentă în gura lui Duns Scotus" (1:458). „Indexul", a dezvoltat el ulterior, „are fiinţa experienţei prezente" (4:447). Oricare ar fi fost izvoarele atestate ale ideilor sale despre acest subiect, aportul său inovator cu privire la index este, după cum observa Wells (1967: 104), datorat faptului că Peirce a văzut, ca nimeni altul înaintea sa, „că indicaţia (arătarea, ostensiunea, deixis) este un mod de semnificare pe cît de indispensabil, pe atît de ireductibil".

Peirce a susţinut că nici un subiect nu poate fi enunţat fără utilizarea vreunui semn care serveşte drept index, din cauză că *designatorii* alcătuiesc una din principalele clase de indexuri. El a considerat designaţiile ca „absolut indispensabile atît comunicării, cît şi gîndirii. Nici o aserţiune nu are semnificaţie decît dacă există o designaţie anume care arată dacă se face referire la universul realităţii sau la unul din universurile de ficţiune" (8:368). Deicticile de diverse feluri, inclusiv timpurile verbale, constituie poate cele mai clare exemple de designaţii. Peirce a identificat cuantificatorii universali şi existenţiali cu pronumele selective, pe care le-a clasificat tot ca designaţii (2: 289).

Cealaltă clasă principală de indexuri şi-a numit-o *reagenţi*. De vreme ce reagenţii pot fi utilizaţi pentru a stabili fapte, nu e de mirare că ei au devenit materia de elecţie a ficţiunii detectivistice, după cum s-a demonstrat strălucit prin faimosul duet Sherlock şi Mycroft Holmes din *The Greek Inter-*

preter și repus în scenă ulterior de nenumăratele șapirografieri după Conan Doyle.

Spațiul ne permite doar o singură exemplificare citată ceva mai amănunțit despre modul cum lucrează această metodă detectivistă de abducție (alias „deducție") (vezi Eco și Sebeok 1983). *Rei signum* ales de mine (Quintilian 8.6.22) implică, după cum se vede, o iapă murgă sau chiar alt cal, un animal care, din pricini obscure, a fost favorizat în acest context, de zeci de romancieri, de la episodul din 1747 cu calul regelui din *Zadig*-ul lui Voltaire, pînă la cronicile despre calul de curse al lui Silver Blaze și John Straker, la numeroșii cai de curse de după aceea și, în sfîrșit, pînă la incidentul din Baskerville, cu calul abatelui, de Eco. Variațiunea mea parodică provine din romanul *Have His Carcase* de Dorothy Sayers (1932: 209–210).

În capitolul 16, Harriet Vane îi înmînează Lordului Peter Wimsey o potcoavă pe care tocmai o găsise pe plajă. Purcede apoi la reconstrucția — *ex alio aliud etiam intellegitur* (Quintilian 8.6.22) — unui cal din această sinecdocă:

Își plimbă degetele cu delicatețe de jur-împrejurul piesei cvasicirculare de metal, îndepărtînd de pe ea nisipul.

— E o potcoavă nouă — și nu se află aici de multă vreme. Poate de o săptămînă, poate de ceva mai mult timp. Aparține unui căluț frumos, înalt de vreo 14 palme [aprox. 1,42 m – *n.t.*]. Un cal micuț de toată frumusețea, de rasă pură, cam nărăvit să-și lepede potcoavele, zvîrlă nițel cu piciorul drept dinainte.

— Holmes, minunat! Cum faci?

— Cum nu se poate mai simplu, dragă Watson. Potcoava n-a fost subțiată de prea mult tropăit la drum, prin urmare e destul de nouă. A ruginit nițel de stat în apă, dar nu e deloc lustruită de nisip și pietre și deloc corodată, ceea ce sugerează că n-a stat mult timp aici. Mărimea potcoavei indică mărimea mînzului, iar forma ei sugerează o potcoavă mică și rotundă, ca a unui cal de rasă. Deși destul de nouă, potcoava n-a ieșit chiar acum din foc și e uzată un pic pe muchea interioară din față, ceea ce dovedește că purtătorul ei era dispus să zvîrle puțin din picior, în timp ce modul de așezare și de prindere a caielelor arată că

potcovarul a vrut să fixeze cît mai bine potcoava — motiv pentru care am afirmat că în cazul căluțului cu pricina pierderea unei potcoave este un accident destul de obișnuit. Nu trebuie să o sau să îl învinuim prea mult. Cu toate pietrele astea de pe-aici, o poticnire sau o izbitură i-ar putea smulge lesne o potcoavă.

— Să o sau să îl... Nu poți face și mai mult și să ghicești și sexul și culoarea, dacă tot ești pe-aproape?

— Mi-e teamă că am și eu limitele mele, dragă Watson. ...

— Oricum, e o frumoasă mostră de deducție.

Peirce (2:289) arăta că „un strigăt de ajutor nu este menit numai să impună minții informația că e necesar ajutorul, ci și să silească voința să-l acorde". După cum s-a discutat în capitolul precedent, poate cel mai bine cunoscut exemplu de reagent — deși unul deconcertant, deoarece pare a face excepție de la regula generală că un index își pierde caracterul de semn dacă nu are și un interpretant (Ayer 1968: 153) — privea „o piesă de mulaj cu o gaură de glonț în ea ca semn al unei împușcături, căci fără o împușcătură acolo n-ar fi existat gaura; dar gaura există acolo indiferent dacă cineva s-a gîndit sau nu să o atribuie unei împușcături" (2:304). De această categorie țin și semnele-motrice care, în genere, servesc pentru a indica starea de spirit a enunțătorului; dacă însă un gest servește doar pentru a atrage atenția asupra enunțătorului său, el nu este decît o designație.

Indexul, după cum preciza Peirce mai departe, „este un semn care trimite la obiectul pe care îl denotează în virtutea faptului de a fi realmente afectat de către acel obiect" (2:248) — unde cuvîntul „realmente" se face ecoul doctrinei lui Scotus despre *realitas et realitas*, postulînd o lume reală în care universalele există și principiile generale se manifestă sub forma cosmosului pe care se străduiesc a-l descifra oamenii de știință.

Peirce arăta că, „în măsura în care indexul este afectat de către obiect, el are neapărat în comun cu obiectul o anumită calitate și tocmai în raport cu acestea trimite la obiect"

(2:305). A făcut de asemenea observația că el este un „semn sau o reprezentare, care trimite la obiectul său nu atît datorită unei similarități sau analogii cu el, nici din cauză că este asociat cu caracterele generale pe care întîmplător le posedă obiectul, cît din cauză că se află într-o conexiune dinamică (inclusiv spațială) atît cu obiectul individual, pe de o parte, cît și cu simțurile sau memoria persoanei căreia îi slujește drept semn, pe de altă parte". Să reamintim că toate obiectele, pe de o parte, și memoria, ca rezervor de interpretanți, pe de altă parte, sînt și ele un fel de semne sau sisteme de semne.

Astfel, indexicalitatea depinde de asociația prin contiguitate, termen tehnic care, pe bună dreptate, nu-i plăcea lui Peirce (3:419), iar nu, așa cum stau lucrurile cu iconicitatea, de cea prin asemănare, și nici nu se bazează, ca simbolul, pe „operații intelectuale". Indexurile, „a căror relație cu obiectele lor constă într-o corespondență în fapt ... dirijează atenția asupra obiectelor lor prin compulsivitate oarbă" (1:558).

Un exemplu sinistru de asociație prin contiguitate este brațul drept (abia de curînd redat odihnei) al generalului mexican Álvaro Obregón. Retezat de la umăr în cursul unei bătălii din 1915, membrul respectiv, păstrat într-un recipient cu formol, fusese expus, pînă în vara anului 1989, într-un mare monument de marmură din Ciudad de México, unde a dobîndit calități talismanice prin raportare la barbarul ex-președinte. Sugerînd (Rother 1989) ca „[apendicele în descompunere] să fie pur și simplu înlocuit cu alt braț", romancierul Gabriel García Márquez pleda efectiv pentru transfigurarea membrului dintr-un index cu aură mistică într-un simbol cu semnificație istorică.

Trăsături ale indexicalității

Iconicitatea și indexicalitatea au fost deseori polarizate — deși Peirce nu a făcut-o niciodată — cu aceleași etichete comparabile în cele mai variate domenii, ca și cum cele două categorii

ar fi mai degrabă antagonice decît complementare (Sebeok 1985: 77). Astfel, de exemplu:

- James G. Frazer a pus în contrast magia homeopatică cu cea prin contact, „simpatia magică ce se presupune că ar exista între un om și orice porțiune desprinsă din persoana sa";

- psihologul gestaltist Max Wertheimer a izolat un „factor de similaritate" dintr-un „factor de proximitate";

- neuropsihologul Alexander Luria a făcut distincția între tulburările de similaritate și tulburările de contiguitate la pacienții afazici;

- lingviștii de tradiție saussuriană au diferențiat axa paradigmatică de axa sintagmatică, opoziția de contrast etc.

Contiguitatea este realizată în retorică, printre alte procedee, prin tropul metonimiei: înlocuirea unei entități cu unul din indexurile sale. Relația de posesie dintre o entitate și indexul ei este adesea realizată în gramatică prin cazul genitiv (Thom 1943: 95–98), ca în cupletul lui Shakespeare „Eye of newt, and toe of frog / Wool of bat, and tongue of dog" („Ochi de guşter, de brotac / deget, păr de liliac /și de cîine limbă iar") (*Macbeth*), cu utilizarea prepoziției; și versul său „O tiger's heart wrapp'd in a woman's hide" („O, inimă de tigru în piele de femeie") (*King Henry VI*), fără prepoziție. Raportul *pars pro toto* stă și la baza categoriei semiotice antropologice și, în particular, psiho-sexuale cunoscute sub numele de „fetiș", care va fi discutată în capitolul 7 (vezi și Sebeok 1989). În poetică, s-a susținut uneori că lirica este impregnată cu iconicitate; în contrast, epica este caracterizată ca fiind impregnată cu indexicalitate.

Noțiunea strîns înrudită de ostensiune, lansată de Russell în 1948, și dezvoltată ulterior de Quine, în sensul de definiție

ostensivă, trebuie menționată aici măcar în treacăt. Semioticianul teatral ceh Ivo Osolsobe (1979) a analizat pe larg acest concept în contextul oarecum diferit al „comunicării ostensive". Aceasta este numită uneori și „prezentare" sau „demonstrație". Osolsobe vrea să distingă net ostensiunea de indexicalitate, deixis, semne naturale, comunicare prin obiecte și altele. Mi se pare însă că aserțiunea sa potrivit căreia „ostensiunea este utilizarea cognitivă a non-semnelor" este paradoxală, iar elaborarea de către el a unei teorii a ostensiunii ca teorie a non-semnelor haotică și năucitoare.

Succesiunea temporală, relațiile dintre o cauză și efectul ei sau dintre un efect și cauza lui sau, în altă ordine, legătura spațiu/timp dintre un index și obiectul său dinamic, așa cum o descoperiseră deja Berkley și Hume, dar pe care Peirce a dezvoltat-o mergînd mult mai departe, vizează chiar miezul indexicalității. Epidemiologii, în sarcina cărora cade investigarea izbucnirii unei boli (adică un efect) ce lovește un mare număr de oameni într-o anumită localitate, caută un vehicul de sursă (adică un agent cauzativ), pe care îl numesc, în accepția radicală a jargonului lor profesional, un „caz-index", ce a fost expus, în exclusivitate, să zicem, unei acumulări virale necunoscute. Tocmai în sensul acesta, un steward al unei companii aviatice canadiene, Gaëtan Dugas, cunoscut și ca nefericitul „pacient zero", a fost identificat prin supoziție drept cazul-index pentru infecția SIDA din America de Nord.

Un obiect dat poate, în funcție de circumstanța căreia îi este expus, să funcționeze momentan, într-o anumită măsură, ca semn iconic, ca index sau ca simbol. Dovadă drapelul S.U.A.:

- Iconicitatea trece în prim-plan atunci cînd atenția interpretului se fixează asupra celor șapte dungi roșii orizontale ale steagului alternînd cu altele șase albe (identice laolaltă cu numărul coloniilor fondatoare) sau asupra numărului stelelor albe grupate într-un cîmp albastru

unic (în totalitate, identice cu numărul statelor actuale din Uniune).

- Într-o șarjă de cavalerie, să zicem, steagul era de obicei folosit pentru a îndruma imperativ, într-o manieră indexicală, către o țintă.

- Dezbaterile ulterioare deciziei recente a Curții Supreme asupra cazurilor de ardere a steagului prezintă drapelul S.U.A. ca pe o problemă supraîncărcată emoțional, el fiind o subspecie de simbol.

Peirce a afirmat cîndva într-o manieră neobișnuit de laxă că semnul „este fie un *semn iconic*, fie un *index*, fie un *simbol*" (2:304). Dar e limpede că lucrurile nu pot sta astfel. O dată ce Peirce și-a dat seama că utilitatea trihotomiei sale este mult intensificată cînd, pentru a ține seama de diferențele de grad, sînt clasificate nu semnele, ci mai degrabă *aspecte* ale semnelor, el și-a corectat enunțul astfel: „ar fi dificil, dacă nu chiar imposibil, să citām un index absolut pur sau să găsim un semn, oricare ar fi el, absolut lipsit de calitate indexicală" (2:306), deși a admis că pronumele demonstrative și relative sînt „indici aproape puri", pe motiv că ele denotează lucrurile, dar nu le descriu (3:361). Ransdell (1986: 341) a subliniat pe bună dreptate că unul și același semn poate — și, aș insista eu, trebuie — „să funcționeze în același timp ca semn iconic și simbol, precum și ca index"; cu alte cuvinte că toate semnele au partea lor de „secunditate", deși acest aspect este simțitor potențat numai în anumite contexte.

Peirce, care a recunoscut pe deplin că nu e cîtuși de puțin necesar ca enunțătorul și interpretul unui semn să fie persoane, nu ar fi fost defel șocat să afle că semioza, în relația indexicală de secunditate — împreună cu surorile sale, mai vîrstnică și mai mică, primitatea și terțitatea —, a apărut în evoluția terestră acum aproximativ $3,6 \times 10^9$ ani. De asemenea,

în ontogeneza umană, secunditatea este o universală a comportamentului comunicațional preverbal al nou-născuților (Trevarthen 1990). Motivul este că implicația reciprocă primară dintre *ego*, producător distinct de semne, și *alter*, interpret identificabil de semne — nici unul dintre aceștia, repet, netrebuind să fie un organism complet —, este înnăscută în însăși structura minții emergente, intersubiective și dialogice (Braten 1988).

Semnele, cuprinzînd și indexurile, apar în stadiul lor cel mai primitiv la nivel unicelular, ca entități fizice sau chimice, externe sau interne în raport cu organismul încastrant ca ramă de referință, pe care îl pot „arăta", citi, analiza microsemiotic — pe scurt, îi pot emite instrucțiuni de funcționare în maniera unui index. Un atare index, care ar putea fi tot atît de simplu ca o schimbare de magnitudine, o simplă formă, o schimbare geometrică în configurația suprafeței sau o anumită singularitate, poate fi semnificativ pentru o celulă din cauză că evocă memorii, adică expune stocuri mascate de informație anterioară.

Următorul exemplu frapant, din viața omniprezentei bacterii procariote *E. coli*, a fost furnizat de către Berg (1976). Această creatură unicelulară are multiple flagele pe care le poate roti atît în sensul, cît și contrar sensului acelor de ceasornic. Cînd flagelele i se mișcă în sensul acelor de ceasornic, ele se mișcă dezordonat, provocînd răsturnarea organismului. Cînd se rotesc contrar acelor de ceasornic, ele sînt antrenate solidar sub forma unui fascicul care acționează ca o elice și produce o mișcare natatorie lină și direcționată. Hoinărind prin intestin, bacteria explorează un cîmp chimic în căutarea substanțelor nutritive prin alternări — ca operator servindu-i contextul — între răsturnări și înotul direcționat, pînă cînd găsește o concentrație optim adecvată de atractant chimic, ca zahărul sau un aminoacid, în vederea reproducerii sale. Procedînd astfel, ea se bizuie pe o memorie cu durata de aproximativ patru secunde, care-i permite să compare deictic, în

timpi și distanțe scurte, unde *a fost* și unde *este* acum. Pe această bază, se „decide“, aparent cu intenționalitate, dacă să se răstoarne, să stea locului sau să înoate și să caute altundeva alt corespondent indexical.

Ar fi nimerit să notăm că, în raport de mișcările lor ritmice, *hic et nunc*-ul pe care îl percepem noi oamenii are o durată de trei secunde. Poeții și compozitorii par a fi intuitiv conștienți de acest fapt atunci cînd oferă „pauze“ adecvate în textele lor. Cercetări etologice recente în societăți din întreaga lume asupra unor mișcări ostensive și altor posturi corporale cu caracter indexical revelează că nu există diferențe culturale în durata acestor tipuri de comportamente și că intervalele de timp durează în medie 2 secunde în cazul gesturilor repetate și 2,9 secunde în cazul gesturilor nerepetate. Potrivit cercetătorilor „fereastra temporală“ de 3 secunde pare a fi integral consumată în aceste circumstanțe.

Manifestări ale indexicalității

Strălucitul biolog teoretic și experimental de orientare neokantiană Jakob von Uexküll (1864–1944), lucrînd la Hamburg într-o tradiție științifică foarte diferită și utilizînd un jargon tehnic deosebit, dar lesne adaptabil, punea temeliile biosemioticii și expunea principiile fitosemioticii și zoosemioticii cam în aceeași perioadă în care Peirce elabora semiotica generală în singurătatea de la Milford. Din nefericire, nu au știut unul de celălalt.

I-a revenit unui semiotician german contemporan, Martin Krampen, în colaborare cu fiul cel mare al lui Uexküll, Thure, să arate amănunțit de ce și cum anume se aplică distincțiile peirciene la plante. Krampen (1981: 195–196) a scris printre altele:

Dacă dorim să extindem această trihotomie la plante pe de o parte, la animale și oameni pe de alta, absența ciclului funcțional [care, la animale, conectează organele receptoare printr-un sistem nervos cu orga-

nele efectoare] ar sugera că, la plante, indexicalitatea predomină cert față de iconicitate ... Indexicalitatea, la nivelul vegetativ, se exprimă prin detectarea și reglarea, într-un ciclu cu feedback, a stimulării semnificative nemijlocit contigue cu forma plantei.

La urma urmelor, după cum reflecta cîndva Peirce (3:205), „chiar și plantele își duc viața ... emițînd semne".

Comportamentul indexical se găsește din abundență și la animale. După cum s-a discutat în capitolul anterior, pasărea numită vizionar *Indicator indicator* de către taxonomistul ei ornitolog este cunoscută în engleză mai degrabă sub numele de „black-throated honey-guide" [„indicatorul de miere cu gîtul negru" – *n.t.*]. Neobișnuitul obicei al indicatorului de miere de a chema prin semne și de a călăuzi diverse mamifere mari, inclusiv oameni, către cuiburile de albine sălbatice a fost observat pentru prima oară în sud-vestul Mozambicului în 1569. Cînd descoperă un știubei, pasărea poate pleca în căutarea unui partener uman, pe care îl pilotează apoi către știubei prin intermediul unei complicate etalări audiovizuale.

Etalarea se produce *grosso modo* astfel. Indicatorul de miere, de obicei discret, începe să cheme, emițînd o secvență continuă de note gungurite. Apoi zboară, în etape, pînă la cel mai apropiat copac, zăbovind nemișcat pe o creangă lesne observabilă pînă cînd reîncepe urmărirea. Cînd se lansează într-un zbor, care poate dura între două și douăzeci de minute și se desfășoară pe o distanță de la 20 pînă la 750 de metri, pasărea se înalță în văzduh după un plonjon inițial, cu penele codale albe larg deschise. Comportamentul ei ostensiv și agitat continuă pînă cînd se ajunge în vecinătatea obiectivului, un cuib de albine. Escortele aviane și urmăritorii lor umani sînt capabili și să-și inverseze rolurile în acest *pas de deux* indexical: oamenii pot convoca un indicator de miere prin imitarea sunetului de copac doborît, declanșînd astfel secvența comportamentală descrisă.

Cuvinte precum *symptom*, *cue*, *clue*, *track*, *trail* (simptom, indicație, indiciu, urmă, dîră) etc. se numără printre nume-

roasele cvasi-sinonime englezești ale lui *index*. Revin din nou la exemplul grăitor de secunditate oferit de către Peirce — urma de pași găsită de Robinson Crusoe în nisip, „care a fost întipărită în granitul faimei“ și care „era pentru el un index că pe insula lui se afla un om“ (4:531). Faptul acesta ilustrează un atribut cheie al indexicalității, și anume: operația de *renvoi*, sau trimitere, care-l îndrumă pe Robinson Crusoe către o anumită zi, probabil anterioară zilei de vineri, din trecut. Indexul, așa zicînd, inversează cauzalitatea. În cazul lui Vineri, vectorul indexului indică spre o zi trecută în care un *signans*, întipărirea unei tălpi în nisip, ricoșează temporar într-un *signatum*, prezența foarte probabilă a unei ființe umane pe insulă. Thom (1980) a analizat unele ramificații fascinante de paralele sau lipsa lor dintre transferurile semiotice de acest tip și cauzalitatea fizică și geneza simbolurilor — urma de pas care, observa Peirce, în același timp „ca simbol, evoca ideea de om“.

Istoricul Carlo Ginzburg (1983) a prezentat trăsături comune între istoricii de artă care studiază caracteristicile picturilor cu ajutorul așa-numitei „metode Morelli“, diagnosticienii medicali sau psihanaliștii înclinați să scoată la iveală simptome, și detectivii care caută indicii. Ginzburg invocă un trio canonic de medici — dr. Morelli, dr. Freud și dr. Conan Doyle — pentru a proba printr-un caz foarte convingător dependența paralelă a lor și a colegilor lor de semnele indexicale. El demonstrează că proveniența lor istorică, trăsăturile, simptomele, indicațiile și celelalte se bazează, toate, pe aceeași paradigmă semiotică din Antichitate: cea medicală. (După cum s-a spus în capitolul precedent, acel model era desigur implicit în scrierile hipocratice și a fost explicitat de către Galen.)

Indexurile includeau pentru Peirce „toate semnele naturale și simptomele fizice ... un deget care arată fiind tipul clasei“ (3:361). „Semnele care devin astfel în virtutea faptului de a fi realmente conectate cu obiectele lor“ cuprindeau

pentru el „literele atașate unor porțiuni dintr-o diagramă" ca și „un simptom al unei boli" (8:119). Într-o scrisoare către Lady Welby, Peirce punea în contrast „ocurența unui simptom al unei boli ... un legisemn, un tip general cu caracteristică definită", și „ocurența sa într-un caz particular [care este] un sinsemn" (8:335).

Ginzburg (1983: 88–89) a identificat cu abilitate originile modelului medical bazat pe descifrarea și interpretarea indiciilor, clinice sau de alt fel, în două surse cuplate: (1) practicile timpurii de vînătoare, cînd proto-oamenii retrogresau de la efecte, urmele unui animal și alte rămășițe — amprente în solul moale, ramuri rupte, excremente, păr sau pene căzute, mirosuri, urme de noroi, dîre de salivă —, către cauza lor reală, un vînat încă nezărit; și (2) tehnicile divinatorii mesopotamiene, progresînd magic de la o cauză prezentă reală către un efect viitor prognosticat — viscere de animale, picături de ulei în apă, stele, mișcări involuntare.

Subtilele demonstrații ale lui Ginzburg, care au utilizat cu erudiție comparația atotcuprinzătoare, medievală și modernă, dintre lume — metaforic vorbind, Cartea Naturii — și carte, presupunîndu-se că ambele sînt deschise și gata de a fi citite o dată ce știi cum să interpretezi semnele indexicale, se adapă comprehensiv din izvoarele Lumii Vechi. Dar tot atît de bine ar fi putut cita ficțiunea americană din secolul al XIX-lea, precum saga lui Ciorap-de-Piele, de James Fenimore Cooper, și alte relatări mitice despre „nobilii sălbatici", pentru a ilustra dependența de secvențele de indicații indexicale, la îndemîna percepției nemijlocite, care făceau posibilă arta citirii urmelor prin pustietăți. Numai așa Uncas, ultimul mohican, e capabil să citească o limbă, și anume Cartea Naturii, „care s-ar dovedi prea grea pînă și pentru cel mai înțelept" dintre oamenii albi, Ochi-de-Șoim; tot așa, descoperirea crucială de către Uncas a unei urme de pași, într-unul din romanele lui Cooper, îi permite lui Ochi-de-Șoim să afirme încrezător, „acum pot să o citesc în întregime" (Sebeok 1990).

Tot așa și Robert Baden-Powell, în manualul său militar *Reconnaissance and Scouting* (1884), a adaptat tehnica „deducției", folosită de Sherlock Holmes, adică posibilitatea de a infera concluzii importante din indicații nesemnificative, învățîndu-și tinerii cavaleriști cum să interpreteze amplasamentele și intențiile inamice prin studierea semnelor topografice indexicale, inclusiv a urmelor de pași.

Pentru fermieri, pădurari și grădinarii profesioniști este esențial, fie și numai din rațiuni de economie, să fie capabili a distinge urmele de animale (Bang și Dahlstrom 1972). Știm din relatările naturaliștilor de teren că natura furnizează continuu o înregistrare a activităților din noaptea anterioară imprimate în sol pentru cine își dă osteneala să le urmeze. Astfel, Tinbergen (Ennion și Tinbergen 1967) obișnuia să consacre ceasuri întregi detectării ținutului rural, citind istoriile scrise în codul urmelor de pași, petrecînd sub jocurile de lumină și umbră în liniștea dimineții.

Corpul oricărui vertebrat, inclusiv al oamenilor, este alcătuit dintr-un veritabil arsenal de marcatori indexicali mai mult sau mai puțin palpabili, cu personalitate inconfundabilă. Anumite practici mantice ca haruspicația după așezarea unor paraziți ai ficatului și chiromanția, dar și unele pseudoștiințe pline de autosuficiență — grafologia în zilele noastre (Furnham 1988), frenologia în trecut — depind crucial de secunditate; potrivit relatării teribile a lui Keyles (1985: 6), șeful Institutului de Frenologie din Londra i-a spus lui Francis Galton, care avea să devină el însuși un biometrician nu lipsit de reputație, că oamenii cu tipul lui de cap — craniul lui măsura 22 de țoli [55,88 cm – *n.t.*] în circumferință — „posedă un temperament sanguin, cu remarcabilă tenacitate, respect pentru sine și un procent deloc neglijabil de obstinație" și că „o asemenea minte e înzestrată cu o mare putere de rezistență — suficientă pentru a-l califica pe cineva să și-o șlefuiască în colonii".

Unele forme de distracție, precum spectacolele de prestidigitație și numerele de dresură de animale la circ, se bizuie decisiv pe manipularea semnelor indexicale. La fel și unele abilități, precum autentificarea scrisului de mînă și, desigur, identificarea, criminalistică sau cu alte scopuri, pe baza amprentelor digitale (Moenssens 1971) — menționată nu mai puțin de șapte ori de către Sherlock Holmes — în conformitate cu un sistem fenotipic conceput de Galton în anii 1890. În 1894, Pudd'nhead Wilson, personajul fictional al lui Mark Twain, a devenit primul avocat din lume care a folosit amprentele digitale într-un caz penal, devansînd Scotland Yard-ul cu opt ani. Aceste indexuri sînt denumite în branșă „semne profesionale". Erving Goffman (1963: 56), distinsul sociolog, le-a numit „mărci pozitive" sau „plăcuțe de identitate". În plus, Preziosi (1989: 94–95) pune în legătură metodele lui Morelli, Zadig al lui Voltaire, Sherlock Holmes și Freud cu *les petits faits* ale lui Hippolyte Taine sau cu sistemul său de indexuri culturale și artistice, și cu Peirce.

Toate aceste demersuri depind și ele în foarte largă măsură de secunditate, după cum s-a și evidențiat în lucrări proto-semiotice ca acelea ale lui Alphonse Bertillon, *Service de signalements* (1888) și *Instructions signalétiques* (1893). El și-a denumit sistemul de măsurători ale corpului „antropometrie". Pe plan genotipic, așa-numita „amprentă ADN" poate identifica, după cum se pretinde, cu o precizie mult superioară oricăror metode disponibile pînă acum în medicina legală — în fapt, cu certitudine absolută, dacă este utilizată corect — orice individ, cu excepția unui geamăn monozigotic, chiar și după rădăcina unui singur fir de păr pe o mică suprafață de film pe care i se afișează secvența unică de molecule indexicale de ADN.

Studiul indexicalității

Științele naturii în genere lucrează în mod empiric prin decodificarea indexurilor și interpretarea lor ulterioară. Cristalo-

graful Alan Mackay (1984) în special a arătat că domeniul lui împărtășește cu divinația „o încredințare că natura poate fi făcută să ne vorbească despre sine într-un soi de metalimbaj, o convingere că natura este înscrisă într-un fel de cod“ și că, așa cum prezicătorii decodifică mesajele indexicale ale naturii prin magie, oamenii de știință fac același lucru prin logică. Cristalografii sînt puternic și conștient influențați de tehnicile de decriptare și au făcut împrumuturi masive din vocabularul semiotic al criptografilor: de exemplu, ei vorbesc despre fotografiile prin difracție la raze Roentgen ca despre niște texte-mesaj.

Funcția feromonică distinctivă a signaturilor chimice umane (Toller și Dodd 1989), studiată în prezent sub rubrica științifică recent denumită a „semiochimiei“, a fost comparată în fapt cu amprentele digitale individuale. Patrick Süskind și-a bazat în întregime ingenios construitul său roman *Das Parfüm* pe aspectele indexicale ale semiochimiei umane și repercusiunile ei devastatoare. Domeniul cuprinde studiul mirosurilor, despre care Peirce (1 : 313) scria într-un pasaj uimitor de liric, dar mult prea rar amintit, că „sînt semne în mai multe sensuri“ și „au o remarcabilă tendință de a se *prezenta* ... și anume prin asociație de contiguitate, în care mirosurile sînt cu deosebire apte să acționeze ca semne“. Și continua în maniera sa personală:

Parfumul favorit al unei doamne mi se pare conform oarecum cu cel al ființei ei spirituale. Dacă nu folosește nici unul, natura ei va fi lipsită de parfum. Dacă folosește parfum de violete, ea însăși va avea aceeași finețe delicată. Dintre cele două despre care știam că folosesc parfum de trandafir, una era o fată bătrînă cu suflet de artist, o *grande dame*; cealaltă o tînără matroană gălăgioasă și foarte ignorantă, amîndouă semănînd însă ciudat de mult între ele. Cît despre cele care folosesc heliotrop, frangipani etc., le știu cum nu se poate mai bine. Cu siguranță trebuie să existe o anume asemănare subtilă între miros și impresia pe care mi-o fac despre natura unei femei sau alteia.

Sistemul nostru imunitar utilizează celule dispersate în tot corpul nostru într-un număr aproximativ la fel de mare ca și numărul celulelor care alcătuiesc un creier uman. Aceste agregate endosimbiotice — sau, cum aș prefera eu să le numesc, endo*semiotice* — de fragmente spirochetice, funcționînd — după cum a arătat laureatul premiului Nobel Niels Jerne (1985) — în maniera deschisă a unei gramatici generative fin acordate, constituie un repertoriu extrem de sensibil și de sofisticat de semne indexicale, circumscriindu-ne, în condiții normale, identitatea bilogică unică. Din păcate, secunditatea devine inexactă în condiții patologice, cînd, de pildă, cineva este atins de anumite tipuri de carcinoame sau de o boală autoimună sau, în ultimă instanță, chiar cînd se administrează imunosupresori după un transplant de organ.

Majoritatea imensei literaturi despre indexicalitate a evoluat fie în arena verbală, fie în cea vizuală (Sonesson 1989: 38–65). Peirce avea dreptate, ca de obicei, pledînd pentru predominanța indexicalității față de iconicitate, în raport cu modul de producere, în fotografii: „ele fac parte din cea de-a doua clasă de semne, cele prin conexiune fizică“ (2:281). Faptul a fost documentat acum în remarcabilul studiu al lui Philippe Dubois, *L'acte photographique* (1988). Și este de mult evident că metonimia — îndeosebi metoda indexicală *pars pro toto* — prevalează considerabil asupra utilizărilor metaforei în filme.

În domeniul verbal, indexicalitatea i-a preocupat mai cu seamă, deși cu accente oarecum diferite, pe filozofii limbii și pe lingviștii profesioniști. Conspectul lui Bar-Hillel (1970) este util în această privință. Bar-Hillel știa, firește, că cel care a lansat termenii „semn indexical“ și „index“ a fost Peirce. El le reamintește apoi cititorilor că Russell a folosit în locul lor „detalii egocentrice“ („ego-centric particulars“), fără a lămuri însă dacă Russell a redescoperit indexicalitatea independent de Peirce sau doar i-a dat altă denumire. Reamintește apoi că Nelson Goodman a creat termenul de „indicator“, iar

Reichenbach pe cel de „token-reflexive word" („cuvînt ocurento-reflexiv").

Interesul general al lingviștilor și filozofilor pentru expresiile indexicale este legat, după cît înțeleg, de căutarea unei limbi ideale, constînd dintr-un set de propoziții fără context, utilizabile ca instrument de sondare a universului *sub specie aeternitatis*. În formularea lui Ayer (1968: 167), chestiunea în litigiu a fost „dacă limba poate fi total eliberată de sub dependența de context". Ayer nu a fost în măsură să decidă de unul singur și eu însumi cred că problema rămîne larg deschisă. Dacă însă această indecizie are sau nu anumite consecințe serioase asupra indexicalității în genere sau asupra concepției lui Peirce în această chestiune specifică mi se pare cu totul îndoielnic. Căci, așa cum gîndea și Ayer, „deși referința la un context în cadrul limbii s-ar putea să nu fie necesară pentru necesitățile comunicării, se vor găsi cu toate acestea, în practică, împrejurări cînd va trebui să ne bizuim pe indicii oferite nouă de circumstanțele reale în care se produc comunicările".

Peirce a insistat la un moment dat asupra faptului că indexul este absolut esențial pentru vorbire (4: 58). Prin urmare ce înțeleg lingviștii prin index? Pentru mulți, acest termen, simplu și în linii mari, se referă la caracteristicile de identificare a apartenenței la un grup, ca de pildă marcatorii regionali, sociali sau ocupaționali; pentru alții, în sens mai restrîns, la acele trăsături fiziologice, psihologice sau sociale din vorbire sau scriere care revelează caracteristici personale, precum calitatea vocii sau scrisul de mînă la o sursă producătoare. Indexicalele de aceste soiuri, numite uneori trăsături expresive, au fost analizate în cazul multor limbi și într-o gamă largă de contribuții teoretice.

În plus, există o vastă literatură specializată, de regulă nesubsumată de către lingviști indexicalității, consacrată diferitelor tipuri de deixis. Prin aceasta lingviștii trimit la o întreagă gamă de roluri de obicei gramaticalizate din compor-

tamentul de limbaj cotidian, adică la modalitățile în care interlocutorii își ancorează enunțurile vorbite de contextul spațio-temporal al enunțului lor. Deixisul personal, deixisul social, deixisul locului, deixisul temporal și deixisul discursului sînt tipurile majore prezente în literatură (Levelt 1989: 44–58). Karl Bühler numea contextul relevant al enunțului *Zeigfeld* sau cîmp indexical, iar punctul de ancorare al acestui cîmp *hic et nunc*, *Origo* sau originea lui (vezi și Jarvella și Klein 1982).

Deictica poate varia considerabil de la o limbă la alta și poate fi adesea — ca, de exemplu, în wolof (Wills 1990) — foarte complicată ca structură. O examinare a caracteristicilor tipologice și universale ale pronumelor personale în genere, pe un eșantion de șaptezeci și una de limbi naturale, susținea existența unor sisteme de la patru la cincisprezece persoane (Ingram 1978). În acest cortegiu, sistemul englez cu cinci persoane pare puternic atipic și, dacă așa ar sta lucrurile, s-ar putea ridica semne de întrebare fundamentale cu privire la tripartiția aparent naturală „I-it-Thou“ [„eu-3^0 neutru-tu“] propusă de Peirce și de alți filozofi.

Numai un vorbitor nativ de limbă maghiară poate aprecia, dacă nu și articula totdeauna, setul bogat diferențiat al termenilor de adresare pe care vorbitorii trebuie să-i stăpînească pentru a produce enunțuri adecvate unor roluri variate și altor variabile contextuale. De pildă, simplificînd, dar nu prea mult: doi universitari de același sex și cam de același rang și vîrstă sînt incapabili să converseze nestingherit în maghiară fără a cunoaște data exactă de naștere a celuilalt, deoarece vîrsta mai mare, fie și doar cu o zi, determină în mod strict termenii de adresare ce urmează a fi utilizați în dialog (vezi și Lyons 1977).

Otto Jespersen (1922) a inventat întîmplător termenul de „shifter“ pentru a trimite la unitățile gramaticale care nu pot fi definite fără referire la mesaj. În 1957 Jakobson a realocat shifter-ii categoriei sincretice peirceiene de simboluri indexi-

cale, care sînt, în fapt, termeni sincategorematici complecși la nivelul cărora codul și mesajul se intersectează (1971: 132).

Într-un remarcabil studiu despre o propoziție de patru cuvinte constînd dintr-un auxiliar modal, un pronume deictic-personal, un verb și complementul verbului, Fillmore (1973) a atras atenția asupra incredibilei complexități pretinse unei teorii lingvistice dacă aceasta își propune să surprindă bogăția conceptuală fie și a celor mai simple propoziții. O asemenea teorie trebuie să încorporeze principii necesare pentru a obține cel puțin descrierea sintactică, semantică și pragmatică completă a unei propoziții, o teorie a actelor de vorbire, o teorie a discursului și o teorie a logicii naturale. Deși asupra tuturor acestora se concentrează în prezent un considerabil volum de cercetare, nu cunosc nici o teorie globală care să îndeplinească toate aceste exigențe presante.

Barwise și Perry (1983: 32–39) au creat expresia „eficiență de limbă" („efficiency of language") pentru locuțiuni — chiar dacă acestea păstrează aceeași semnificație lingvistică — pe care vorbitori diferiți le utilizează în amplasamente spațio-temporale diferite și cu ancorări diferite în ambianțele lor, și care sînt susceptibile de interpretări diferite. Altfel zis, productivitatea limbii depinde în mod decisiv de indexicalitate, care e, așadar, „extrem de importantă pentru capacitatea purtătoare de informație a limbii". Acești autori demonstrează convingător că preocuparea filozofică obsesivă pentru eliberarea de context, adică pentru matematică și natura eternă a propozițiilor sale, „a fost o gafă de proporții, deoarece eficiența stă în însuși miezul semnificației". Oricum, lingviștii nu au actualmente nici cea mai mică bănuială, necum o teorie cuprinzătoare, despre felul cum se realizează această banală și atotprezentă întreprindere umană.

Pesemne tot ce putem face mai mult e să urmăm sugestia lui Jacob von Uexküll (vezi Thure von Uexküll 1989) că realitatea se revelează în *Umwelten* sau în acele părți ale mediului pe care fiecare organism și le selectează cu organele

sale de simț specio-specifice, fiecare conform propriilor necesități biologice. Totul în această lume fenomenală sau individualizată (*self-world*) este prevăzut cu indicații perceptuale de subiecți și indicații de efectori, care operează printr-o buclă cu feedback pe care Uexküll a numit-o ciclul funcțional. Natura (lumea, universul, cosmosul, realitatea adevărată etc.) se dezvăluie prin procese semice sau semioze. Acestea sînt de trei tipuri distincte:

- semioze de informație, emanînd din ambianța inanimată;

- semioze de simptomatizare, unde sursa e vie (fapt echivalent cu „gesturile neinteligente" ale lui George Herbert Mead);

- semioze de comunicare („gesturile inteligente" ale lui Mead).

Primul și al doilea tip alcătuiesc pași indispensabili și complementari în fiecare biosemioză. Observatorul reconstruiește procesele semice exterioare ale observatului din fluxul perceput de indexuri, dar niciodată structurile lor interioare, care rămîn cu necesitate private. Transmutarea unor atare procese semice în semne verbale reprezintă meta-interpretări care constituie structurile conectante obiective ce rămîn în afara lumii subiective a entității vii observate; acestea sînt „implicate în procesele ei semice doar ca un mijloc inductiv pentru semnul ei perceptual și ca o verigă de conectare cu semnul ei operațional" (Uexküll 1989: 151).

Cum este gestionată referința — circuitul acționat de indexuri dintre semiosferă (Lotman 1984) și biosferă — de către utilizatorii de semne și de către interpreții de semne rămîne, în pofida celor mai bune eforturi ale lui Peirce și ale numeroșilor săi urmași, o profundă enigmă. Teoriile despre transpunere și modelare nu au progresat dincolo de speculația

disciplinară. În ciuda acestei situații, eu unul rămîn intuitiv atras de concepția lui Wheeler (1988) despre bucla închisă a lumii văzute ca un sistem autosintetizator al existențelor. Profesorul lui, Niels Bohr, considera, pe bună dreptate după opinia mea, că asemenea întrebări despre modul în care conceptele sînt legate de realitate sînt prin excelență sterile. Bohr a replicat odată chiar la o întrebare de acest fel: „Sîntem astfel suspendați în limbă, încît nu pot spune ce este sus și ce este jos. Cuvîntul *realitate* e tot un cuvînt, un cuvînt pe care trebuie să învățăm a-l folosi corect“ (French și Kennedy 1985: 302).

6
Semnele iconice

Dacă indexicalitatea constituie o formă fundamentală de semnalizare, după ea urmează iconicitatea, a doua din cele trei categorii de bază ale lui Peirce. În multe privințe, iconicitatea e o formă de semioză mult mai importantă decît indexicalitatea. În capitolul de față voi examina caracteristicile esențiale și manifestările multiple ale acestui fenomen.

Iconicitatea

După cum a arătat în mod judicios Wells (1967), „noțiunea de icon a lui Peirce e la fel de veche ca și cea a lui Platon (semnul *imită* semnificatul)". Într-adevăr, Platon a fost cel care a lăsat moștenire conceptul de *mimesis* (Lausberg 1960: 554) teoreticienilor literaturii de la Aristotel la Wimsatt (1954), căruia i se datorează reintroducerea deliberată a termenului de *icon* în vocabularul critic de la jumătatea secolului al XX-lea, folosindu-l ca termen cheie în titlul uneia dintre importantele sale culegeri de eseuri. Iconul și-a dobîndit însă întreaga perspectivă inedită ca urmare a juxtapunerii operate de către Peirce în contextul foarte particular al celei de-a doua trihotomii a semnelor — cea pe care a numit-o „cea mai importantă" (2:275) diviziune a sa și cea care a și devenit cea mai influentă — mai întîi cu indexul, iar apoi ambele din primul cuplu împreună cu simbolul. Iconul și indexul întrupează relații semice care țin de modul natural — de asemănare și, respectiv, de conexiune existențială — spre deosebire de simbol, care ține de modul convențional sau reflexiv al unei

relații caracterizate de „o calitate atribuită", ca să cităm expresia lui Peirce, inegalabil de precisă (1:588).

Iconul lui Peirce cu greu poate fi înțeles dacă e rupt de contextul total al semioticii lui. Și totuși iconicitatea a dat naștere unei literaturi pletorice. De ce oare a devenit iconicitatea — și reversul ei complementar *aniconismul* (prohibiția religioasă a imaginilor) — focarul unei preocupări pătimașe din partea multora? Wallis (1975: 157), printre alții, s-a referit la puterea sugestivă a semnelor iconice și la implicațiile acestei forțe pentru istoria culturii. Eficacitatea magică a acelui soi de icon numit *efigie* a fost de mult recunoscută în experiența rituală, indiferent dacă într-o predică a lui Donne, cînd proclama, în 1661, că „în cei care sînt osîndiți înaintea noastră, sîntem și noi osîndiți în efigie", sau, într-o expunere de păpuși din fața clădirii unei frății studențești din practic orice campus american, într-o ceremonie de asigurare a victoriei pentru echipa de fotbal favorită. Sistemul ritual al anumitor culturi e construit din semne iconice: astfel, printre rotinezi, o premisă majoră a ritualurilor e bazată pe egalizarea oamenilor și plantelor și definită prin semne iconice turnate într-un idiom botanic de potențare a vieții (Fox 1975: 113).

Ce vrea să însemne cînd se spune că un semn iconic se bazează pe „similaritate", noțiune pe care Peirce a introdus-o ocazional în *definiens*-ul său? Ideea a fost criticată de către Eco (1976: 192–200) ca o concepție naivă, din cauză că semnele iconice sînt cultural codificate, altfel spus, „într-un sens mai flexibil", convențional. Știm, desigur, că Peirce a susținut el însuși această opinie atunci cînd a afirmat că orice imagine materială „este în mare măsură convențională în modul ei de reprezentare", deși „ar putea fi numită *hypoicon*" (2:276), și cînd a distins „semne iconice în care asemănarea este asistată de reguli convenționale" (2:279). Oricum însă, utilitatea similarității, îndeosebi prin juxtapunerea ei clasică cu contiguitatea, după cum s-a arătat de mai multe ori în capitolele

precedente, derivă din atotprezența cuplului în numeroase domenii ale efortului intelectual de pe tot parcursul istoriei occidentale. Astfel, dacă salut analiza imaginativă și iscoditoare a lui Eco, sînt totuși în favoarea păstrării terminologiei care pe el îl neliniștește: „similaritatea" și celelalte constituie, în viziunea mea, un set de puncte de plecare consfințite de timp, a căror utilitate într-o gamă largă de științe umane a fost amplu dovedită, dar a căror pertinență pentru discursul semiotic devine pe deplin manifestă numai dacă sînt aplicate corect. Noțiunea de icon este extrem de mult sărăcită cînd e privită, cum se și întîmplă adesea, izolat, și nu în contextul total al unei științe a semnelor pe deplin configurate.

Incidența iconicității

Există nenumărate cazuri de iconicitate în discursul zoosemiotic, implicînd virtualmente toate canalele cunoscute — adică toate formele de propagare a energiei fizice — care se află la dispoziția animalelor în scopul transmiterii mesajelor. Bateson (în Sebeok 1968: 614–628) a încercat chiar să explice de ce sistemele de control genotipice au evoluat deseori pentru a determina semnalarea iconică și a demonstrat strălucit că o înțelegere a visării la om „ar putea face lumină atît asupra felului cum funcționează comunicarea iconică la animale, cît și asupra misteriosului pas evolutiv de la iconic la verbal". Aceeași idee surprinzătoare cu privire la caracterul evoluționist nemijlocit al visării la oameni care are în vedere un anumit grad de conștiință în timpul perioadelor de somn și, în consecință, o anumită discontinuitate a distincției subiect/obiect prezente în codificarea iconică, pare a-i fi venit independent și lui Thom (1975: 72 și urm.).

Vor fi de ajuns aici doar cîteva exemplificări despre utilizarea semnelor iconice în lumea animală. Funcția iconică a unui semn chimic poate fi măsurată cu precizie după fluctuațiile în intensitatea pistelor olfactice ale insectelor lăsate de furajorii încununați de succes, bunăoară la diverse specii de

furnici. Cantitatea efectivă de feromon emis depinde direct de mărimea și calitatea sursei de hrană: „pe măsură ce stocul de alimente și intensitatea olfactică a pistei către el scad, sînt atrași tot mai puțini furajori“ (Butler 1970: 45); cu alte cuvinte, feromonul acționează ca un vehicul de semn iconic în măsura în care stabilește în mod analog o legătură cu intensificarea sau diminuarea urmelor de ghidaj olfactic (deși o insectă tîrîtoare ar putea folosi canale suplimentare — redundant sau conform unor reguli stricte de comutare a codurilor — precum văzul, tactul, reacția la poziția soarelui și orientarea după lumina polarizată în cazul unui cer senin, dar totdeauna, în atare condiții, tot într-o manieră iconică). Iconicitatea programată genetic joacă un rol central în derutarea prin miros și gust, culoare și formă, sunet și, firește, comportament, după cum a fost descrisă grafic de Hinton (1973). Uneori un animal își modifică pînă și ambientul pentru a și-l adapta la propria imagine, confecționînd un număr de autocopii simulate spre a-și îndepărta prădătorii de corpul său, adică de macheta vie, dirijîndu-i către una dintre numeroasele replici false pe care și le construiește anume în acest scop. Și acesta e numai unul dintre dispozitivele antipradă imaginate de diferite specii ale unui foarte interesant gen de păianjeni cunoscuți sub numele de *Argyropidae* sau păianjeni cu rețea în formă de roată (Wickler 1968: 56 și urm., Hinton 1973: 125 și urm.). Teoria mimetismului, care își găsește numeroase aplicații atît în rîndul plantelor, cît și al animalelor, după cum a arătat Wickler (1968), privește o gamă largă de fenomene naturale implicînd originea tuturor speciilor și toate adaptările. Dar asociațiile care constau din modele și imitațiile lor nu constituie decît un grup special de evenimente biologice făcînd legătura dintre semne și lucrurile semnificate „printr-o simplă relație rațională“ (Peirce: 1:372), în care caz semnul este un icon, astfel încît cel dintîi trebuie să fie integrat, *in toto*, în teoria cu mult mai generală și mai profundă a iconicității.

Nu pot rezista ispitei de a relata un exemplu deosebit de elegant (măcar că uneori controversat) despre o fază complexă de comportament la nevertebrate, care a evoluat, așa zicînd, și a ajuns să funcționeze ca un semn iconic în manieră vizuală sau tactilă. Explicat de Kloft (1959), el vizează o anumită specie de afide asociate cu furnicile. Aceste insecte mici, cu corpul moale, foarte vulnerabile la atacul prădătorilor, sînt protejate și acompaniate de furnicile cu care comunică printr-un feromon de alarmă care funcționează spre a le stabiliza asocierea. Relația lor mai este consolidată și de faptul că furnicile „mulg" afidele vibrîndu-și antenele pe partea lor posterioară; afidele secretă atunci picături de miere extraflorală care sînt consumate de furnici. Kloft și-a dat seama că această relație congenială se întemeiază pe o „neînțelegere" și a propus, ca ipoteză de lucru, ideea că extremitatea posterioară a abdomenului unei afide, împreună cu mișcările picioarelor ei dindărăt, constituie, pentru o furnică lucrătoare, un vehicul semic complex, semnificînd, din perspectiva ei, capul altei furnici și mișcarea ei antenală. Cu alte cuvinte, furnica, într-un act de pervertire a trofalaxei normale ce survine între surori, identifică replica (extremitatea posterioară a afidei) cu modelul (extremitatea frontală a furnicii) și își formulează solicitarea pe baza acestei informații eronate, tratînd un set de declanșatori biologici vitali în afara contextului, adică în maniera unei efigii. Asemănările multiple dintre model și replică sînt atît de uimitoare, subtile și precis eficiente, încît nu prea pot fi expediate ca simplă coincidență evolutivă (Wilson 1975: 422).

Trăsăturile iconicității

Am citat deja în capitolele precedente diviziunea generală făcută de Peirce în cazul semnelor iconice în imagini, diagrame și metafore (2:227) și am menționat aparenta lui lipsă de interes față de cea de-a treia secțiune. Semnele iconice continuă să fie prea des identificate în mod simplist cu niște simple

imagini, asemenea egalizări dînd naştere unor teorii superficiale şi needificatoare, îndeosebi în artă. Neglijarea diagramelor e mai greu de înţeles dacă ţinem seama de faptul că ele stau pe primul plan în propria cercetare semiotică a lui Peirce şi că au fost trecute în revistă, destul de amănunţit, de cel puţin trei oameni de ştiinţă scrupuloşi (Zeman 1964, Roberts 1973, Thibaud 1975).

Peirce (2:282) a arătat explicit că „numeroase diagrame nu seamănă nicidecum cu obiectele lor în aspectul exterior; asemănarea dintre ele constă numai în relaţiile dintre părţile lor". Altundeva, el a spus apăsat că „o diagramă trebuie să fie ori auditivă, ori vizuală, părţile fiind separate în primul caz în timp, în celălalt caz în spaţiu (3:419). Urmează un pasaj crucial (3:419) pe care toţi lingviştii ar trebui să-l citească pînă la capăt. Peirce stabileşte acolo, printre altele, că „limba nu este decît un soi de algebră" sau o metodă de formare a unei diagrame. Apoi continuă: „Semnificaţiile cuvintelor depind în genere de tendinţele noastre de a îmbina calităţi şi aptitudinile noastre de a vedea asemănări sau, ca să folosim expresia acceptată, de asociaţiile prin *similaritate*; pe cînd experienţa e coagulată şi recognoscibilă doar cu ajutorul forţelor care acţionează asupra noastră sau, ca să folosim un termen tehnic şi mai prost ales, prin intermediul asociaţiilor prin *contiguitate*". El insistă (7:467) asupra „influenţei vii exercitate asupra noastră de o *diagramă* sau de un *icon*, cu ale căror părţi multiple sînt legate în gîndire un număr egal de sentimente sau idei ... Iconul nu este însă totdeauna clar sesizat. Se poate întîmpla să nu ştim deloc ce anume este sau se poate să-l fi aflat din observarea naturii". Exprimîndu-mă succint, sînt de părere că nici o critică a iconicităţii care ignoră grafurile existenţiale ale lui Peirce în multiplele lor implicaţii nu poate fi luată în serios sau privită ca fiind cît de cît viabilă.

Un solecism surprinzător de răspîndit presupune că iconii, adică imaginile, sînt neapărat limitaţi la modalitatea vi-

zuală. Uneori o strangulare semantică de acest gen e impusă printr-o opțiune deliberată. „Există o înțelegere de fond", conform unui remarcabil experimentator care caută locul de stocare vizuală pe termen scurt, numit și memorie iconică, „potrivit căreia termenii de icon, imagine vizuală și persistență a senzației pot fi utilizați interschimbabil" (Sakitt 1975: 1319). Dar o reflecție fie și numai de o clipă la componentele iconice ale limbii naturale vorbite ar fi de ajuns ca să anuleze această limitare terminologică contraproductivă. Ar trebui de asemenea, în această ordine de idei, să fim atenți la numeroasele reprezentări iconice multisenzoriale care invadează existența umană și a altor animale în viața cotidiană. O atare sferă pătrunsă de iconicitate este, în mare, cea a ecologiei de grup mic, ilustrată de pildă prin comportamentul de ședere (Lott și Sommer 1967) ca tip de poziționare spațială: la o reuniune de familie, ne așteptăm să-l găsim pe „capul" casei în „capul" mesei etc. Așa cum au și arătat foarte limpede studiile despre diverse aloprimate , „poziția relativă și distanța dintre ei a diverșilor membri ai unui grup reflectă natura relațiilor sociale dintre ei" (Hall și DeVore 1965: 70). Mai mult, Kummer (1971: 233) a trecut în revistă cu finețe conexiunea în esență iconică a relațiilor sociale și dispunerilor spațiale la animale în genere, conchizînd plauzibil cu sugestia că „tendințele teritoriale ... pot ieși din nou la iveală în manipularea informației". Cu alte cuvinte, există o corespondență diagramatică între *signans*, dispoziția spațială, și *signatum*, organizarea socială, într-un mod analog cu relația izomorfică dintre o zonă geografică și orice hartă despre care se susține că o reprezintă.

Contemplarea iconului tinde mai devreme sau mai tîrziu să treacă de la preocupări legitim semiotice, în sensul tehnic, la probleme filozofice insolubile, cu adevărat rebarbative, de identitate, analogie, asemănare și contrast (Ayer 1968: 151), similaritate și disimilaritate, arbitrarietate și motivație, geometrie și topologie, natură și cultură, spațiu și timp, viață și

moarte. Experiența este ca intrarea într-o baracă de bîlci mobilată cu reflexii speculare și oglinzi deformante, dubluri și replici, stimuli țipători și machete superoptimizate sau cu o partidă de călărie în clar-obscur pe unul din călușeii cu pedigree ai lui Gombrich (1951). Eco (1976: 212), cu obișnuitul său spirit elegant, și-a înarmat cititorii cu unii stîlpi indicatori în această junglă de echivocuri, fără a ignora ambiguitatea finală și posibil fatală ca „orice să semene cu orice altceva". Pentru a răspunde criticilor sale la adresa iconului, să ne reamintim exemplul dat de mine în capitolul 3 cu privire la problema regresiei (reprezentarea *Giocondei*).

Trăsăturile esențiale ale iconicității pot fi rezumate după cum urmează (vezi și Bouissac *et al.* 1986):

- Noțiunea de icon — împreună cu conceptele înrudite — a fost supusă unei discuții continue și, în unele perioade, chiar foarte intense de-a lungul secolelor dintre Platon și Peirce. Tendința ideilor de a se asocia între ele datorită similarității a devenit un principiu de forță în explicarea multor operații mentale și, ca atare, un capitol important în istoria ideilor, unde povestea a fost și este încă renarată cu infinite variațiuni.

- „Asociația-prin-asemănare" a lui Peirce (1: 313, 383, 502), din care s-a cristalizat cu siguranță iconul său, își trage uimitoarea noutate din faptul de a fi încastrată într-o matrice semiotică tot mai complexă, mai profundă și mai productivă, care, în plus, e concepută în egală măsură ca teorie a comunicației și teorie a semnificației. Deși clasificarea semnelor făcută de Peirce a devenit singura stea călăuzitoare constantă în dezbaterile despre iconicitate începînd din 1867, nivelul discuției e substanțial coborît atunci cînd iconul este, cum deseori a și fost, pus în carantină față de contextul total al unicității de marcă a „doctrinei" semnelor sau atunci cînd intricațiile

semioticii sale sînt insuficient sesizate (fiind poate spicuite din surse de mîna a doua sau și mai rău).

- Nu există semne iconice pure; în fapt, „nici un semn real nu este un icon“ (Ayer 1968: 140). Transformarea deiconizării e frecventă; procesul contrar de iconizare mai rar întîlnit. E plauzibil să admitem că ar putea exista o tendință diacronică spre un echilibru în sisteme mixte de semne (ca limbajele-gestuale utilizate în unele comunități de surzi).

- Iconicitatea joacă un rol decisiv în formarea vieții cotidiene în toate culturile. Semnele iconice inundă codurile de comunicare ale omenirii, pe cele verbale și nu mai puțin pe cele non-verbale.

- Semnele iconice se găsesc în întreaga serie filogenetică, în toate modalitățile așa cum sînt ele circumscrise de către organele de simț prin care membrii unei specii date sînt capabili să se informeze despre mediul lor. Contrafacerea semnalelor (adică fenomenul mimetismului), în fapt toate manevrele de iluzionare întreprinse de plante, animale ca și de oameni depind adeseori în mod crucial de iconicitate.

- Enigmele nerezolvate cu privire la modul atotprezent de producere, stocare și transmitere a ocurenților ca semne iconice abundă. Unele dintre ele țin de logică, unele de psiho-fiziologie, altele de etologie. Soluționarea lor așteaptă apariția unor noi instrumente analitice, dintre care de departe cele mai promițătoare — întrucît arată felul cum procesul de copiere acționează pretutindeni la nivel molecular, guvernează percepția, impregnează sistemele comunicaționale ale animalelor ca și ale oamenilor și constituie un principiu fundamental al sociobiologiei,

este, pe scurt, capabil să integreze global probleme vast cuprinzătoare implicînd relații dinamice mutuale între semnificant și semnificat (Thom 1974: 245) — par a veni din teoria catastrofelor (de ex., Stewart 1975), care le vor face susceptibile de analiză topologică.

Studiul iconicității

Pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, lucrînd cu totul în afara marilor curente filozofice care au culminat în semiotica lui Peirce, contemporanul acestuia, Ferdinand de Saussure, a contribuit la progresul domeniului cu o lansare mult mai modestă, deopotrivă abătîndu-se de la fundamentarea strict lingvistică și raportîndu-se la norme lingvistice deja existente, dar cu privirea ațintită exclusiv către viitor. Deși nu a utilizat niciodată termenul, Saussure a oferit, ca exemplu pasager de semn iconic, balanța justiției (Saussure 1967 [1916]) ce reprezintă echilibrul dintre culpă și pedeapsă. Proveniența reală a ideilor sale despre tipologia semnelor rămîne însă un mister chinuitor. El pare a nu fi manifestat un interes special pentru iconicitate și, cu toate că urmașul său franco-elvețian, Bally (1939) a făcut-o într-o oarecare măsură, capitalul nostru comun de cunoștințe despre teoria semnelor nu a fost sporit de tradiția saussuriană. Și totuși avansul senzațional în domeniu și-a avut pînă la urmă originea tot în Franța, și anume în incursiunea strălucită întreprinsă de Thom (1973) în acest aspect al semioticii. Nu trebuie să ne surprindă că ideile lui Peirce, îndeosebi cele despre icon, și-au găsit un ecou atît de favorabil în opera acestui distins creator de modele topologice, căci Peirce spera ca grafurile sale existențiale să contribuie în mod explicit și la o înțelegere a legilor topologice (4:428 și urm.); într-adevăr, „sistemul său este în întregime topologic" (Gardner 1968: 56).

Thom (1975: 72 și urm.) pornește de la ipoteza că rolul principal al sistemului nervos central la animale este de a face ca regiuni localizate să simuleze poziția organismului în pro-

priul său mediu, ca și de a reprezenta obiecte, cum ar fi prada și prădătorul, care sînt biologic și/sau social cruciale în ceea ce privește supraviețuirea sau bunăstarea lui. Aceasta înseamnă că un animal este constant informat și activat de vehicule purtătoare de semnificație concepute pentru a declanșa reflexele motrice pertinente (IRMs [„Innate Releasing Mechanisms“, mecanisme de declanșare înnăscute]), ca abordarea/apropierea (să zicem de o pradă) sau retragerea (să zicem din fața unui răpitor) sau reacții verbale substitutive la om, ca într-o propoziție tranzitivă subiect-verb-obiect, model sintactic ce poate fi privit ca o transcripție temporală a unui eveniment biologic în spațiu-timp, prădarea, ca paradigma lui arhetipală. Printre specialiștii în comportamentul animal, Schneirla (1965: 2) a demonstrat convingător, în susținerea teoriei sale bifazice, că „operațiile care măresc sau micșorează adecvat distanța dintre organisme și sursele-stimul trebuie să fi fost cruciale pentru supraviețuirea tuturor tipurilor animale“ în evoluția comportamentului. Thom (1975: 73) a extins acest tip de raționament și la oameni, care, spune el, prin actul numirii au înlocuit reprezentările iconice ale interacțiunilor spațio-temporale cu simboluri.

Geneza semnelor iconice a fost schițată, mult prea succint, de către Thom (1973). În nenumărate cazuri, imaginile apar în mod natural, dar copiile de acest fel sînt în genere lipsite de valoare semiotică — umbra unui ins aruncată pe sol, o formă reflectată în apă, o urmă de pas imprimată în nisip. Astfel de imagini spațiale cotidiene sînt neapărat înzestrate cu anumite proprietăți fizice și geometrice, dar statutul semiotic și-l dobîndesc numai în circumstanțe speciale. Pentru ca o umbră să poată fi aruncată, ca în primul exemplu, modelul trebuie să fie iluminat de o sursă luminoasă, lumina care cade asupra corpului, definindu-i astfel umbra. În cel de-al doilea exemplu, o imagine specială e formată în mod asemănător pe suprafața reflectantă. În nici unul dintre aceste exemple imaginea rezultantă nu e permanentă: ea e sor-

tită să dispară o dată cu dispariția modelului (sau sursei luminoase). Al treilea exemplu ilustrează însă un nou fenomen pe care Thom îl numește „plasticitatea“ sistemului receptor. Urma de pas nu dispare neapărat după retragerea piciorului (sau după apusul soarelui): stimulul formativ modifică echilibrul sistemului receptor atunci cînd imprimă forma modelului; aici imaginea devine o urmă mnemonică (Sakitt 1975). Thom denumește starea dinamică implicată într-o atare tranzacție „competență“, subînțelegînd posibilitatea interacțiunii temporale ireversibile. O modificare în primul exemplu subliniază deosebirea: dacă umbra unei persoane este aruncată asupra unei plăci fotografice și nu pe solul nesensibil, imaginea acelei persoane poate să fie fixată pentru totdeauna grație competenței sistemului receptor. Folosind conceptele propuse, putem avea în vedere formarea unor imagini echistabile cu modelele lor sau chiar mai mult, așa cum construcțiile mușuroaielor de termite se arată în mod fidel ca produse, așa zicînd, „înghețate“ sau fosilizate, ale comportamentului social al acestor mari entomoarhitecți, devenind accesibile în vederea unui studiu al evoluției lor comportamentale la mult timp după extincția coloniei propriu-zise (Emerson 1938).

În acest stadiu se poate pretinde că s-a ajuns la viață. O ființă vie L produce, la un anumit interval de timp, altă ființă vie L', izomorfă cu L. Thom susține că această caracteristică a plasticității activează codul genetic, dînd naștere unui sistem molecular autoreplicativ și mutabil și care e de asemenea sensibil la mediu. Procesul implicat este prefigurat de acel soi de explozie anorganică locală care are loc în emulsionarea fotografică. El devine deosebit de evident în dezvoltarea embriologică, care se poate număra printre cele mai dramatice forme de iconizare: este proiectul naturii de a dezvălui creșterea și diferențierea unei structuri izomorfe cu autorul în virtutea unei operații de translare spațio-temporală. La nivel molecular, exact același mecanism e realizat atunci cînd dubla spirală helicoidală de ADN este replicată pentru a ge-

nera două spirale helicoidale, fiecare conținînd o catenă preexistentă și alta recent produsă.

La celălalt capăt al scării ontogenetice a vieții, Thom ne invită să luăm în considerare fenomenul percepției: acesta poate fi privit ca o modificare a competenței dinamice prin impactul senzoric al realității exterioare, într-un mod foarte asemănător cu felul în care l-a instruit Socrate pe Theaitetos. Orice sistem competent, de exemplu, componentele mecanice și hidrodinamice ale compartimentului cochlear și ale cortexului acustic sau ale retinei și cortexului vizual etc., își recuperează rapid virginitatea perceptivă, indispensabilă pentru competența totală și permanentă, în timp ce facultatea sa plastică garantează faptul că impresiile senzoriale rămîn stocate în memorie.

În conspectul panoramic al lui Thom, formarea semnelor iconice apare pretutindeni pe întreaga scară a naturii ca o manifestare a unei dinamici universale cu caracter ireversibil: un model se ramifică într-o replică izomorfă cu el. Adesea însă acest proces folosește o interacțiune reversibilă, datorită oscilației perene a termodinamicii între un punct de vedere hamiltonian conservator (exprimat în primul principiu) și punctul de vedere heraclitian, „săgeata timpului“ (exprimat în al doilea principiu). În toate interacțiunile dintre cele două jumătăți indispensabile ale semnului, relația dintre semnificat și semnificant trebuie să se supună acestui flux universal: semnificatul generează semnificantul într-un veșnic proces de bifurcare. Dar semnificantul re-generează semnificatul ori de cîte ori interpretăm semnul. În termeni biologici, asta înseamnă că descendentul ca semnificant poate deveni autor ca semnificat, prin trecerea unei generații.

Thom are mult mai multe de spus, deși într-un spațiu limitat, despre imaginea legată de deiconizare, stilizare, descompunere, îmbătrînire și moarte, făcînd o distincție cu bătaie lungă între capacitatea fizică a unui icon de a rezista la factorul zgomot inerent în orice schimb comunicațional și

capacitatea lui biologică de a evoca alte forme biologic sau sociologic importante sau „interesante“.

Făcînd cauză comună cu Peirce, Thom sondează miezul semnificației. Calitatea eminentă a amîndurora este o imaginație puternic ascensională. Instrumentul lor științific comun pentru inventarea și descoperirea unor noi adevăruri, ca și dispozitivul lor folosit în reordonarea celor vechi este o ramură a matematicii capabilă să trateze fenomene discontinue și divergente, o parte specială a teoriei singularităților. Aceste două figuri de o profunzime harismatică deschid și închid un secol de divagații mai mult sau mai puțin pedestre despre semn, ca și unele extensii și aplicații ocazional inspirate ale noțiunilor semiotice asupra majorității părților ce alcătuiesc domeniile verbale și non-verbale.

Codul genetic, codul metabolic (tranzacțiile intercelulare mediate hormonal), codurile comunicaționale non-verbale utilizate într-un foarte mare număr de organisme, inclusiv la oameni, codul nostru verbal unic și participarea lui diferențiată la tot felul de funcții artistice, fie ele literare, muzicale, picturale, arhitecturale, coregrafice, teatrale, filmice sau de diverse formații hibride și, finalmente, comparații între oricare dintre cele mai sus menționate — toate acestea continuă să figureze în agenda științei semiotice contemporane. Peirce și Thom exercită o fascinație biunică absolut captivantă și ar fi instructiv să aprofundăm uneori sursa acestei fascinații. Teoria catastrofelor dezvoltată de către Thom în anii 1960 viza la început embriologia, unde putea, în principiu, să explice fiecare punct de bifurcare pe măsură ce dezvoltarea unei celule deviază de la aceea a vecinilor ei nemijlociți. Mai tîrziu, Thom și-a extins teoria la evoluție în general, la reproducere, la gîndire și, în ultimul rînd, dar nu cel mai neînsemnat, la generarea și transmiterea semnelor verbale și non-verbale. S-a întîmplat ca imaginile să fie o caracteristică majoră a teoriei sale; el a dovedit că, în ciuda numărului aproape nelimitat de fenomene discontinue care pot exista, avem

de a face doar cu un anumit număr de imagini diferite care pot apărea efectiv. Le-a numit „catastrofe elementare“ și a arătat că, într-un spațiu cu nu mai mult de patru dimensiuni (cum e lumea noastră „reală“), sînt exact șapte asemenea transformări.

7
Semnele-fetiș

După cum oricine poate constata consultînd *Oxford English Dictionary*, cuvîntul englezesc *fetish* (rom. „fetiș") a fost adoptat direct din substantivul portughez *feitiço*, „farmec, vrăjitorie" (spaniolă *hechizo*; ambele din latinescul *facticius*, „făcut", însemnînd „artificial, simulat"). Inițial, termenul a fost aplicat oricărui obiect utilizat de oamenii de pe coasta Guineei și din regiunile învecinate ca talismane, amulete sau alte mijloace de fermecare „sau privite de ei cu teamă superstițioasă". Se pare că marinarii portughezi au făurit această vocabulă în secolul al XV-lea, cînd au observat venerația nutrită de către africanii de pe Coasta de vest pentru astfel de obiecte pe care le purtau asupra lor (vezi și Herskovits 1947: 368). Cea mai timpurie atestare engleză, după cum se consemnează în *OED*, datează dintr-o lucrare de la 1613 a lui Purchas, *Pilgrimage* (6.15.651): „Acolo erau puse multe inele de paie numite *fatissos* sau *Zei*."

Autorii din domeniul antropologiei, pe urmele lui de Brosses (1760), au început să utilizeze *fetiș* în sensul mai larg de obiect neînsuflețit adorat de „sălbatici" pe temeiul presupuselor sale puteri magice inerente sau al însuflețirii lui de către un spirit. Într-o manieră și mai generală, *fetiș* se referea la ceva venerat irațional. În 1869, McLennan, care a făcut din totemism un subiect teoretic, a inventat și formula bine cunoscută: totemismul este fetișism plus exogamie și descendență matrilinară (dar vezi Lévi-Strauss 1962: 18). Van

Wing a scris apoi (1938: 131) o dezvoltare deseori citată despre fetiș ca opoziție metaforă/metonimie.

Scopul acestui capitol e de a privi fetișul ca pe un exemplu de semioză care acoperă mai multe categorii de semne. Deși fetișismul este comun printre mamifere, el constituie un exemplu foarte bun despre fecunditatea semiozei umane implicînd simultan corpul, mintea și cultura.

Originea fetișismului ca „deviație"

Un mod productiv de a clasifica religiile este acela de a întreba în cazul fiecăreia: unde este căutat și situat inițial sacrul (obiectul reacțiilor religioase) și ce fel de reacții sînt declanșate inițial față de el? Potrivit acestui principiu de diviziune, religiile pot fi împărțite în trei grupuri majore: sacramentale, profetice și mistice. Detaliile corespunzătoare au fost precizate de Alston (1967b), pe urmele unei sugestii a lui William James; dar Auguste Comte și Charles de Brosses au interpretat în mod specific fetișul ca bază pentru teoriile lor despre originea religiei.

Sacrul în religia sacramentală ar fi de căutat îndeosebi în lucruri, despre care se crede că sînt capabile să capteze forțe naturale — lucruri neînsuflețite, precum bucăți de lemn, moaște de sfinți, statui, cruci sau mîncare și băutură, precum pîine și vin sau apă baptismală; sau lucruri vii, precum animalul totemic al grupului, vaca sacră, copacul sacru; sau procese, precum mișcările dansului sacru. În formele foarte primitive de religii sacramentale, cînd față de obiectul însuși, posedînd poate existență animată în și de la sine, se reacționează ca față de sacru, acel obiect, în practica antropologică timpurie, a fost denumit fetiș. Un atare fetiș poate fi conceput pentru a exercita efecte pozitive — ca vindecarea sau tratarea bolilor — și chiar pentru a induce o dispoziție erotică, adică pentru a influența și modifica relațiile sociale „naturale".

Evident, atribuirea acestei din urmă capacități a fost cea care a dus în cele din urmă la adoptarea termenului în dis-

cursul clinic şi, de aici, în cel juridic pentru a descrie potențarea activității sexuale în prezența unui tip de obiect care este, pentru alții deloc sau doar în slabă măsură, înzestrat cu o conotație compulsiv sexuală (parafiliacă). Gebhard (1969: 72) privește foarte corect „întreaga problemă a fetișismului ca pe un fenomen gradual. La una din extremitățile intervalului se găsește preferința slabă; urmează preferința puternică; apoi urmează punctul în care obiectul fetiș reprezintă o necesitate pentru activitatea sexuală; și la extremitatea finală a intervalului, obiectul fetiș ia locul unui partener sexual viu". Într-adevăr, ordonarea pe grade e singurul procedeu ce are sens cînd problema este examinată din punct de vedere semiotic.

Noțiunea de „fetișism al mărfurilor" (Erckenbrecht 1976) a devenit unul din conceptele și sloganurile cardinale ale tradiției marxiste, fiind aplicat în analiza relației dintre oameni și produse sau între valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb. Geras (1971: 71) vede originile acestui concept în distincția cu mult mai importantă dintre „esență" (adică relațiile sociale „reale") și „aparență" (manifestarea exterioară a acestor relații). El scrie: „Tocmai pentru că în interiorul societății capitaliste există un soi de ruptură internă între relațiile sociale care acumulează și modul în care acestea sînt resimțite, cercetătorul societății este confruntat cu necesitatea de a construi realitatea în opoziție cu aparențele. Astfel, această necesitate nu mai poate fi privită drept un import arbitrar în instrumentarul teoretic propriu al lui Marx sau drept ceva extras pur și simplu de el din alte științe preexistente ... Se consideră că ea duce, pe un drum scurt, în miezul noțiunii de fetișism."

Pe scurt, a învesti o marfă cu puteri care nu sînt prezente în ea sau inerente ei înseamnă a o ridica la statutul de fetiș; exact în felul acesta ajung banii, sau capitalul în genere, să fie „fetișizați". Jhally (1987: 29) — a cărui preocupare este fetișismul la televiziune și în publicitatea din reviste — a reformulat recent acest proces într-un limbaj cvasi-semiotic

atunci cînd a arătat că „fetișismul constă în a vedea semnificația lucrurilor ca o parte inerentă existenței lor fizice, cînd de fapt acea semnificație este creată prin integrarea lor într-un sistem de semnificații". Înaintea lui, Baudrillard (1981: 92) a susținut o idee asemănătoare cînd a observat că sanctificarea sistemului ca atare, „marfa ca sistem", e ceea ce consolidează „fascinația fetișistă".

Fetișul în psihologie și sexologie

Psychopathia sexualis (1886), a psihiatrului legist Richard von Krafft-Ebing, a cuprins prima culegere sistematică de date referitoare la fetișismul „patologic". Acest text, în care sexul e văzut ca un ce pervers și dezgustător, a ajuns să exercite o mare influență, funestă și aparent perpetuă. El a scris pe larg despre crimele sexuale și despre variațiile sau deviațiile sexuale, pe care le considera bazate pe defecte genetice.

Atîta cît am putut urmări în trecut, Krafft-Ebing a fost primul care s-a referit la fetiș ca la o „perversiune", adică ceva care antrenează rușine și sancțiuni sociale pentru a fi ținut sub control. Potrivit descrierii lui, un fetiș este un obiect non-uman — o parte a corpului sau ceva contiguu acestuia, cum ar fi hainele — care servește ca stimulent sexual avînd ca scop excitația sexuală și orgasmul. În fapt, medicul teuton considera că orice act în afara coitului marital în scopul procreației și toate substitutele contactului penis/vagin — de pildă voyeurismul, exhibiționismul, transvestitismul, sadomasochismul — reprezintă „perversiuni" care trebuie să fie condamnate.

„Metoda" lui Krafft-Ebing este ilustrată de relatarea lui despre un caz (nr. 101) de fetișism al părului: îl citez din Kunzle (1982: 53), care — după monografia medicului legist francez Paul Garnier (1896: 70) — îl folosește pentru a ilustra „gradul de vindicativitate" demonstrat de autorități și încuviințat de Krafft-Ebing. Potrivit acestei întîmplări repovestite, un băiat de șaptesprezece ani urmărea un spectacol

în grădinile Tuileries și în același timp se împingea într-o fată „căreia îi mîngîia părul între degete atît de liniștit, de pasional, încît ea nici nu observase. Brusc, doi polițiști în haine civile au sărit asupra lui. Unul a apucat cu mîna prin pantaloni penisul erect al băiatului și a strigat « În sfîrșit te-am prins ... de cînd te tot pîndim! »“ Băiatul a fost condamnat la trei luni de închisoare.

Un cuprinzător manual curent de psihiatrie elaborat de Freedman, Kaplan și Sadock (1972) definește utilizarea fetișurilor (într-un context explicit sexual) tot în termeni metonimici: „Metoda de a obține excitația și satisfacția sexuală prin înlocuirea obiectului erotic uman cu un obiect neînsuflețit, ca de pildă un pantof, un articol de lenjerie intimă sau altă piesă de îmbrăcăminte.“ Această definiție este reluată în esență la rubrica „Alte deviații sexuale“ [*sic*] unde, în enumerarea fetișurilor sexuale obișnuite, se adaugă numai „un picior sau o buclă din păr“. (Un recent caz evident de fetișism al piciorului ni se arată în filmul de scurt metraj al lui Martin Scorsese *Life Lessons*; acesta e realizat prin insistența obsesivă a camerei de luat vederi — a lui sau a pictorului — asupra piciorului Rosannei Arquette.) În realitate, este foarte obișnuit ca în literatura psihiatrică să se găsească referiri la atracția posibilă a unui pacient pentru un obiect neînsuflețit ca fiind „dereglată“ sau „patologică“.

Un dialog preluat (6 martie 1987) din „The Kinsey Report“, rubrică distribuită presei și alcătuită de colega mea June Reinisch, rezumă punctul de vedere științific curent despre acest subiect:

> Q. — Sînt un bărbat de circa douăzeci și cinci de ani. De la vîrsta de nouă ani, m-am simțit puternic atras de picioarele, pantofii și ciorapii femeilor. Reușesc să mă excit sexual gîndindu-mă la mirosul de picioare și uneori am chiar erecții în locuri publice de pe urma unor asemenea fantazări. Mă simt extrem de vinovat și cred că multă lume

își poate închipui că sînt pervers. Credeți că sînt bolnav? Am oare nevoie de asistență medicală? Ce se întîmplă cu mine?

A. — Cred că ar trebui să consultați un psihoterapeut cu experiență în abordarea problemelor sexuale. El sau ea vă poate ajuta să precizați ce rol exact joacă în viața dumneavoastră aceste dorințe, după care amîndoi veți decide (dacă e cazul) ce fel de terapie vă este necesară pentru a vă crea relații apropiate de durată. Fetișismul este un comportament în care excitația sexuală depinde de un obiect neînsuflețit, de o anumită parte a corpului sau ceva asemănător — pe scurt de altceva decît persoana în întregul ei. Domeniul acesta nu a fost pe deplin cercetat din punct de vedere științific. Se știe foarte puțin despre cauzele comportamentului fetișist, în afara considerației că își face apariția în timpul dezvoltării psihosociale timpurii. Oamenii de știință nu știu nici cît de mulți oameni au fetișuri sexuale, dar e limpede că acest comportament este mult mai răspîndit la bărbați decît la femei. În cazurile consemnate de fetișism individual au fost menționate o mare diversitate de părți ale corpului, articole de îmbrăcăminte și mirosuri.

Este clar în primul rînd că ambele părți aflate în dialog văd comportamentul fetișist relatat ca pe o „problemă" sexuală, poate chiar ca pe o formă „perversă" de comportament sau cel puțin ca pe una care ar necesita pesemne intervenția psihoterapeutică. Lucrurile așa stau în ciuda concesiei lui Reinisch că se știe foarte puțin despre cauzele și ontogenia tipului de comportament descris.

Reinisch se face de asemenea ecoul unei opinii comune printre clinicieni — și anume că fetișismul este mult mai răspîndit la bărbați decît la femei. Această prezumție a fost susținută atît de Freud (1927; vezi Vigener 1989) cît și de Kinsey

(1953: 679) și colaboratorii săi care considerau că fetișismul este „un fenomen aproape exclusiv masculin". Freud și epigonii săi susțin că fetișismul este însăși perversiunea masculină prin excelență. Schor (1985: 303) a spus-o în cîteva cuvinte: „În retorica psihanalizei, fetișismul feminin e un oximoron."

Pentru subiectul lui Schor, George Sand, fetișul feminin este întîmplător o rană; dar rănile, afirmă Schor (1985: 304), „nu sînt în genere fetișizate de bărbați" — iată o susținere discutabilă. Atracția fetișistă pentru estropiați — sau, în sens mai larg, pentru indivizi „tarați" care poartă stigmate în accepția lui Goffman (1963), ca și pentru femei cu un singur picior sau chiar fetișismul cîrjelor (Schindler 1953) — abundă în literatură. De pildă, Morris (1969: 170) relatează următorul caz: un adolescent „stătea aplecat la o fereastră în momentul cînd a avut prima ejaculare. Întîmplător, a văzut trecînd pe stradă o persoană care mergea în cîrje. După ce s-a căsătorit nu putea face dragoste cu soția sa decît dacă aceasta avea cîrje în pat".

Reinisch subscrie implicit la concepția potrivit căreia fetișul ca semn în esență indexical — în special ca semn sinecdocțial („altceva decît întreaga persoană") — deși, firește, limbajul ei nu este unul semiotic. Într-adevăr, ca în cazul de față, fetișul este privit în genere ca o fixare asupra unei *pars pro toto*.

Cel mai extins studiu recent despre fetiș în sexologie poate fi găsit în lucrarea lui John Money, *Lovemaps* (1986). El oferă încă o dată o definiție convențională: „Obiect sau farmec înzestrat cu putere magică sau supranaturală; obiect sau parte a corpului încărcate, în cazul unei anumite persoane, cu putere sexo-erotică specială." În enunțul lui despre „fetișism" se întrevede însă și o concepție mai largă (la care voi reveni) atunci cînd Money (1986: 265) evidențiază că „nu există un termen tehnic pentru condiția parafiliacă reciprocă

în care fetișul, de exemplu o uniformă, trebuie să-i aparțină persoanei în cauză".

În principal, ceea ce găsim în cartea lui Money este un catalog de rutină al acelorași obiecte deja identificate de numeroși clinicieni ca fetișuri tipice. Pornografii confecționează și pun în vînzare obiecte — inclusiv afișaje plastice și scrise — dispuse conform unor categorii similare și concepute astfel încît să satisfacă orice gust fetișist imaginabil.

Money include în clasificare (1986: 65 și urm.) obiectele tangibile — sau, tehnic vorbind, imagistica — pe lîngă cele care prezintă atracție pentru ochi, ca haptice sau olfactive, accesibile prin percepție nemijlocită sau în fantezie. Primele țin de senzațiile de presiune, frecare sau atingere, care pot fi generate intern (bunăoară printr-o clismă sau alt artefact introdus) sau extern (prin aplicare de țesături, blană, păr etc.). Un ocurent tactil poate fi și o făptură vie care se zvîrcolește și/sau este îmblănită; astfel, într-unul din cazurile relatate, o femeie își așeza de obicei un cîine în regiunea perineală, „ca adjuvant în masturbare și orgasm", dar ulterior a folosit în locul lui un copilaș în aceeași poziție (1986: 64).

Fetișurile de piele (de ex., pantofii) și cauciuc sau plastic (de ex., pantalonii de trening) unifică distanța dintre palpație și miros, ca în cazul fetișului lui James Joyce pentru chiloții murdari (Wilson 1989). Fetișurile olfactive poartă în mod specific mirosul unei anumite porțiuni din corpul omenesc, îndeosebi al acelor articole vestimentare care acoperă organele genitale (mirosul fecal sau urinar, mirosul de transpirație, mirosul de lactație). Aceste articole de vestimentație sînt uneori și supte sau mestecate.

Deși Money nu insistă asupra ei, utilizarea fetișurilor de către femei pare mult mai importantă decît s-a recunoscut explicit în literatură pînă acum. Judecata lui Freud era evident dictată de preocuparea sa teoretică pentru complexul de castrare, conform căruia la baza deviațiilor stau fixarea sau regresia la stadii de dezvoltare psiho-sexuale anterioare, astfel

încît angoasa de castrare constituie componenta centrală a fetișismului.

Opinia tradițională de bază a lui Kinsey se poate datora unei simple erori fatale de eșantionare. De exemplu, furtul compulsiv de obiecte lipsite de valoare intrinsecă pentru hoț, dar care au semnificație semiotică obsesivă — tratat în sexologie sub denumirea de „cleptofilie“ — are o ocurență aparent mai mare la femei decît la bărbați, dar conexiunea nu e totdeauna explicit recunoscută (vezi Zavitzianos 1971, care pune în legătură fetișismul feminin cu exhibiționismul și cleptomania).

În plus, relatările de felul celei de mai jos nu sînt neobișnuite: „O tînără fată și-a trăit primul orgasm în timp ce se masturba și făcea ghem în mînă o bucată de catifea neagră. O dată adultă, catifeaua i-a devenit esențială din punct de vedere sexual. Întreaga casă îi era decorată cu catifeaua preferată și nu s-a măritat decît pentru a face rost de bani ca să cumpere și mai multă catifea“ (Morris 1969: 169). În mod asemănător, fixația Imeldei Marcos asupra celor 500 de furouri-sutien și celor 2 700 de perechi de pantofi ai săi pare a fi un caz bine mediatizat care presupune însă ceva mai mult decît banalul fetișism feminin.

Copiii de ambele sexe se agață deseori de cîte un obiect — ca Linus și celebrul său pled. Un atare obiect poate fi corelat prin contiguitate cu un părinte sau cu ambientul material timpuriu al copilului mic. Potrivit unor psihiatri (Freedman și alții 1972: 637), aceasta este „o operație de securizare ce nu trebuie confundată cu fetișismul, în cazul căruia obiectul sexual normal e înlocuit cu altul“. Se afirmă mai departe în aceeași sursă că fetișismul de acest ultim tip „nu apare, după cît se cunoaște, în copilărie“. Dar această opinie se poate datora cramponării psihiatrilor de prejudecata că un fetiș, pentru a fi definit ca atare, trebuie neapărat să producă satisfacție sexuală genitală (socotită de obicei și ea ca „deviantă“) și că utilizarea obiectelor spre a produce un efect fetișist se ivește

neapărat relativ tîrziu în adolescență. Cu toate acestea, unele obiecte pasagere din ambientul nemijlocit al copilului de la o dată mai timpurie pot fi, în cele din urmă, ridicate la statutul de fetiș veritabil, astfel încît acesta pare încă o dată doar o chestiune de gradație (Sperling 1963, Roiphe 1973, Bemporad și alții 1976).

În treacăt, se cuvine să menționăm aici un sindrom numit uneori „pigmalionism" și care se referă la un fetiș sub forma unei statui de femeie sau a unei păpuși de cauciuc de dimensiuni umane. Din punct de vedere semiotic, un asemenea obiect ar constitui un index puternic colorat cu iconicitate. (Într-un grad mai redus, cazurile mai rare de fetișism al tatuajelor, după relatarea lui Weimann 1962, pot implica și indexuri iconice.)

Alte fetișuri — ca de pildă inelele de logodnă cu diamant, banderolele pentru nunta de aur și inelele sau insignele școlare schimbate de către adolescenți ca ocurenți ai unor legături stabile (Money 1968: 63) — pot fi luate ca indexuri mascate, într-un sistem de referință erotic, cu o semnificație simbolică atotprezentă și larg percepută în cadrul unei culturi. Banii înșiși sau, într-o accepție mai largă, proprietatea se transformă, după cum se spune, în obiecte-fetiș capitaliste (Becker și Schorsch 1975 și Stratton 1987).

Fetișul în semiotică

Revin acum la o examinare mai atentă a fetișului ca problemă semiotică. După cum se poate spicui chiar din discuția de pînă acum, este limpede că un fetiș este

- un semn, și anume
- un semn predominant indexical; și, mai mult, el este
- un semn indexical din specia metonimică, de obicei o sinecdocă *pars pro toto*; și că

- acest semn indexical este, de regulă, amestecat cu elemente deopotrivă iconice și simbolice în diverse proporții, în funcție de contextul utilizării sale.

În ceea ce privește ultimul punct, o consecință importantă a modelului semiotic al fetișului este că nu e necesar ca obiectul reprezentat să fie pe deplin prezent organismului înainte ca informația despre el să poată influența semioza internă („gîndirea") și induce ceea ce Peirce (7: 372) numea acțiune „gratificantă" (*gratific action*).

În altă terminologie, fetișul poate fi privit ca un model (*aliquid*), dar în asemenea măsură, încît acest simulacru e deseori mai puternic decît obiectul (*aliquo*) căruia îi ține locul (*stat pro*). Trimiterea lui (*renvoi*) amintește oarecum, ca eficacitate, pe cea a unei caricaturi în raport cu subiectul pe care îl reprezintă. Aceasta concordă cu ideea lui Morris (1969: 209) potrivit căreia arta caricaturii este pe de-a-ntregul absorbită de procesul exacerbării stimulilor. Trăsăturile exagerate din caricaturi sînt, de regulă, echivalenți supranormali ai trăsăturilor juvenile normale sau ai părților sexuale, ca sînii sau fesele femeii.

După cum am văzut, termenul de „fetiș" a fost folosit pînă acum mai cu seamă în domeniile antropologiei și psihiatriei (inclusiv, cu insistență specială, în cel al psihiatriei) și, într-o accepție mai restrînsă, mai focalizată — deși foarte extensiv — în studiile despre comportamentul sexual la oameni. Noțiunea de „fetiș" are de a face, în toate aceste concepții, cu o întreținere obsesivă a autoimaginii.

După știința mea, pînă acum doar Christian Metz (1985) a reflectat asupra fetișului în termeni preponderent semiotici, dar chiar și el a făcut-o numai într-un mediu tehnic strict circumscris, și anume în raport cu fotografia. Metz crede că, din cauza a două trăsături — dimensiunile relativ mici și posibilitatea unei contemplări vizuale care se poate prelungi —, fotografia, în contrast cu lexicul cinematic, este mai potrivită

sau are mai mari șanse să opereze ca un fetiș, cu alte cuvinte ca un element care semnifică deopotrivă pierderea („castrarea simbolică“ freudiană, care este metaforică) și protecția împotriva pierderii (care este metonimică). Voi lăsa totuși la o parte problema fotografiei-ca-fetiș, pe care Metz o corelează ingenios cu moartea (sau frica de moarte) și conversația (concretizată ca privire, ochire, examinare vizuală atentă). Aș prefera în schimb să trec în revistă pe scurt și să reflectez asupra implicațiilor problemei etologice mai importante tratate în mod divers sub titluri ca „semnal/stimul supranormal“ sau „semn supraoptim“.

Precizarea pe care doresc să o fac despre aceste semne a fost elegant surprinsă în celebrul aforism al lui Oscar Wilde (din *A Woman of No Importance*, actul al III-lea), „Nimic nu reușește ca excesul“, anticipat și el de versurile lui Shakespeare: „Să sufli aurul, să faci alb crinul, / Să torni mireasmă peste viorea ... / Risipă este și trufie goală“ (*Regele Ioan*, 4.2.11 și urm. [trad. de Dan Botta – *n.t.*]).

Pe scurt, un semn este apreciat ca „supranormal“ cînd depășește un semn „normal“ prin eficiența sa ca declanșator (adică activarea comportamentului adecvat). Potrivit excelentei relatări a lui Guthrie (1976: 19) despre anatomia organelor și comportamentului social, așa-numitele semne supranormale „apar sub forma unor organe sociale neobișnuit de mari, adică intensificînd puterea semnalizantă prin intensificarea amplitudinii semnalului“. Astfel, la anumite specii de animale, cornițele și coarnele sînt folosite ca o apreciere a rangului; ele, așadar, fie „cresc pînă la dimensiuni gigantice la masculii bătrîni, fie dezvoltă modificări specializate, precum umplerea spațiului dintre vîrfuri pentru a forma pale, sporind astfel efectul vizual de la distanță“.

În special organele anale și genitale — tocmai acelea în jurul cărora omenirea acumulează atîtea tabuuri — tind să se modifice sub formă de organe semiotice din mai multe pricini: parțial, pentru că mamiferele, avînd, în genere, un aparat

olfactiv bine dezvoltat, au tendinţa de a-şi folosi fecalele şi urina ca parte a comportamentului lor de semnalizare („cine a fost, unde şi cînd ?“); şi parţial, din cauza supratonalităţilor sexuale pe care le posedă căile urinare ale diferitelor mamifere. Organele genitale au căpătat adesea o mare importanţă semiotică şi s-au ritualizat într-un set de semne care vehiculează opoziţii ca masculinitate/feminitate sau agresiune/supunere, fiind totodată şi elaborate sub forma unei ornamentaţii sociale specializate care este corelată rezidual cu rolul lor copulator ancestral.

Fenomenul obiectului-stimul supranormal a fost deseori demonstrat în studiile despre comportamentul animal, îndeosebi într-o exemplară lucrare a lui Tinbergen şi Perdeck (1950). Pe scurt, aceşti doi cercetători (printre alte realizări interesante) au descoperit că îţi poţi imagina un obiect-stimul supranormal constînd dintr-un model artificial în care unele aspecte semice sînt exagerate în raport cu obiectul natural. Un astfel de stimul supranormal a fost oferit de o andrea roşie şi lungă cu trei inele albe în vîrf. În speţă, aceasta a fost mai eficientă decît capul şi ciocul, naturalist contrafăcute, ale unui pescăruş adult, pentru a provoca o reacţie de deschidere a ciocurilor din partea puilor flămînzi.

Trebuie remarcat de asemenea că, în experimente de felul acesta, forţa reacţiei la situaţia-stimul variază de la un context la altul, inclusiv cel al stării interne a animalelor care reacţionează. În faimosul experiment conceput pentru identificarea caracterelor-stimul importante în cazul ghidrinului sau peştelui-cu-ghimpi cu trei radii spinoase, eficienţa maximă a expunerii unui abdomen roşu depinde de stadiul ciclului de creştere al respondentului şi de împrejurarea dacă se află pe teritoriul său.

Scriind despre pisicile domestice, etologul Leyhausen (1967) a observat că „obiectele de substituţie“ pot deveni obiecte supranormale, ca atunci cînd o pisică sătulă se distrează cu un ghem de hîrtie într-un joc intens de-a prinselea,

în timp ce șoareci perfect „adecvați" ca pradă i se perindă zadarnic pe la nas. Într-adevăr, atașamentele fetișiste constituie un loc comun printre vertebrate — mai ales la mamifere, precum și la numeroase păsări.

Aș susține că fetișul este tocmai un semn supranormal, o „reacție prost plasată" (Lorenz 1971: 160), reprezentînd, dacă vreți — și, în fapt amplificînd printr-un proces de ritualizare —, un anumit obiect natural, asupra căruia un individ s-a fixat preferențial în locul obiectului propriu-zis. (Pentru un mecanism mai verosimil, vezi Leyhausen 1967.) Această definiție necesită însă o considerabilă lărgire a conceptelor de fetiș și fetișism pentru a cuprinde estetismul erotic în genere, ca și atașamentele pozitive care doar prin extensie interpretativă pot, eventual, să fie considerate erotice (de ex., moaștele de sfinți sau vraja cu o labă de iepure).

Asemenea atașamente apar în mod firesc între copil și mamă și, iarăși, cînd copilul crește și se îndrăgostește de altă ființă umană. Atașamentul de un obiect-erotic sau un partener sexual, avînd ca rezultat o relație pe care cercetătorii comportamentului animal o numesc legătură-de-cuplu (*pair-bonding*), presupune în fapt un fetiș viu: obiectul-erotic este o *pars pro toto* în sensul că, să zicem, partenerul feminin ajunge să reprezinte pe toate ființele feminine nubile. „Reacțiile estetice puternic sexuale la « trăsături frumoase » specifice ale corpului masculin și feminin impun o atenție deosebită", deoarece acestea sînt provocate de caractere „care sînt indicatori nemijlociți ai funcțiilor sexuale hormonale" (Lorenz 1971: 159). Lorenz dă în continuare numeroase exemple din artă și din modul de producere a unor atare „simulacre supraoptimale", subliniind caracterele ce sînt exagerate în acest scop; alte cazuri sînt enumerate și discutate de Morris (1969).

În această perspectivă, ceea ce în literatura eroticii și a sexologiei se numește atașament fetișist poate fi privit ca o formă de malamprentă. După cum scrie Morris (1969: 169): „Cei mai mulți dintre noi dezvoltă o legătură-de-cuplu pri-

mară cu un membru al sexului opus ..., dar fetișistul, puternic marcat de obiectul său sexual neobișnuit, tinde să păstreze tăcerea asupra ciudatului său atașament ... Fetișistul ... este izolat pînă la urmă de propria sa formă, înalt specializată, de amprentă sexuală."

8
Semnele limbii

Relația mutuală dintre semiotică și lingvistică trebuie concepută fie ca egalitară, fie ca ierarhică. Dacă relația este ierarhică, sînt două posibilități: fie lingvistica e supraordonată, adică ea își subsumează semiotica; fie semiotica e supraordonată, adică își subsumează lingvistica. Fiecare dintre aceste trei conjuncții a fost divers prezentată, dar numai cea de-a treia s-a bucurat de un sprijin consecvent. Primele două pot fi combătute pe scurt astfel.

Ideea că semiotica și lingvistica sînt coegale este susținută din rațiuni mai degrabă utilitare decît abstracte. Așa cum, de pildă, a formulat mustrător Metz (1974: 60): „În teorie, lingvistica este doar o ramură a semioticii, dar în fapt semiotica a fost creată din lingvistică ... În cea mai mare parte, semiotica rămîne abia să se constituie, în timp ce lingvistica este deja foarte avansată. Există însă un ușor reviriment. Post-saussurienii ... au luat semiotica pe care a prefigurat-o Saussure și o transformă acum decis într-o disciplină translingvistică. Și e foarte bine că o fac, deoarece fratele mai mare trebuie să-l ajute pe cel mai mic, nu invers." Din nefericire, argumentația lui Metz este plină de erori, cea mai gravă dintre ele fiind cea istorică: semiotica nu a fost cîtuși de puțin creată pornind de la lingvistică, ci, cel mai probabil, pornind de la medicină, așa cum s-a arătat pe larg în capitolele anterioare, mai putîndu-se spune de asemenea că rădăcinile ei pătrund de fapt și mai adînc în analele umanității. Uneori însă metafora fraternă se bucură și de o consfințire adminis-

trativă: astfel, Rice University, în 1982, a înființat un Departament de Lingvistică și Semiotică (Copeland 1984: X).

S-ar putea ca Roland Barthes (1967: 11) să fie avocatul fără egal în apărarea poziției radicale potrivit căreia semiologia (*alias* semiotica) este doar „o parte a lingvisticii: mai precis ea este acea parte care acoperă *marile unități semnificante* ale discursului. Prin această răsturnare [a celebrei afirmații saussuriene, asupra căreia vom reveni mai jos], ne-am putea aștepta să fie adusă la lumină unitatea muncii de cercetare întreprinse actualmente în antropologie, sociologie, psihanaliză și stilistică în jurul conceptului de semnificație." Unul din comentatorii lui Barthes făcea următoarea observație în legătură cu acest pasaj: „Chiar dacă limba ar fi singura evidență de care ar dispune semiologii, aceasta nu ar însemna că semiologia este o parte a lingvisticii, după cum nici împrejurarea că istoricii se bizuie pe documente scrise nu face din istorie o parte a lingvisticii. Dar semiologii nu se pot bizui numai pe limbă; ei nu pot porni de la presupunerea că orice e numit este semnificativ și orice e nenumit este nesemnificativ" (Culler 1983: 73–74). Părerea lui Prieto (1975: 133) — „malgré l'attrait que peut exercer ce point de vue [adică cel al lui Barthes], je considère qu'il est insoutenable" — este împărtășită de majoritatea semioticienilor și de alții. Astfel, în acest capitol, voi încerca să văd cum privesc semioticienii și non-lingviștii semioza verbală și pe cea non-verbală.

Studiul semnului verbal

După cum se spune adeseori, subiectul semioticii este „comunicarea oricărui fel de mesaje" (Jakobson 1974: 32) sau „schimbul oricărui fel de mesaje și sistemul de semne care stă la baza lor" (Sebeok 1985: 1). Preocupările ei includ considerații despre modul cum sînt, succesiv, generate, codate, transmise, decodate și interpretate mesajele și felul cum toată această tranzacție (semioză) are loc în funcție de context. Alte întrebări gravitează în jurul problemelor de codare, filoge-

neză și istorie, ontogeneză, pierdere a capacității semiozice („asemasie"; vezi Sebeok 1979: 71), și altele. Un mesaj este echivalent cu un șir de semne. Iar semnele, după cum am văzut pe larg în cartea de față, sînt clasificabile după multe criterii (adesea parțial superpozabile): opozițiile comune pot cuprinde semne subiective sau simptome *versus* semne obiective; semne „dorite" sau semnale *versus* semne „nedorite" sau zgomote; semne *versus* simboluri (Maritain 1943, Cassirer 1944: 31, Alston 1967a); iconi *versus* indexuri și ambele opuse simbolurilor etc. Distincția cea mai nemijlocit adecvată aici este însă cea dintre semne non-verbale (categoria nemarcată) *versus* semne verbale (categoria marcată). Această diferențiere — care plasează semiotica într-o poziție supraordonată deopotrivă în raport cu lingvistica și cu disciplina prezumtivă lipsită pînă acum de o denumire globală universal acceptată și care studiază semnele non-verbale — se bucură de o tradiție foarte respectabilă atît printre filozofi cît și printre lingviști.

Dezvoltarea timpurie a noțiunii de „semn verbal" de la începuturile sale stoice a fost urmărită competent de Telegdi (1976: 267–305), dar pentru continuarea poveștii începînd din secolul al XVII-lea trebuie să o luăm de la capăt cu Locke. În capitolul concluziv de două pagini din *Eseul* său (1690: 720–721 [1961: II 330—331]), Locke a introdus în mod abrupt termenul *semiotică* (cu o neînsemnată variantă de pronunție), definind-o pe scurt ca „învățătură a semnelor" și explicînd că rolul ei „este să cerceteze natura semnelor de care se servește mintea pentru înțelegerea lucrurilor sau pentru a transmite cunoștințele sale altora". Ceva mai departe în același paragraf, Locke continuă cu observația că „mai sînt necesare semne ale *ideilor* noastre pentru a ni le putea comunica unii altora și pentru a ni le reaminti în folosul nostru. Oamenii au găsit că sunetele articulate sînt cele mai potrivite și de aceea se folosesc de ele în mod obișnuit. Deci cercetarea ideilor și a cuvintelor nu este un lucru de disprețuit

de către acela care ar vrea să privească cunoașterea umană în întreaga sa întindere." Această clasificare epistemologică a lui Locke se întemeiază, după cum arată corect Armstrong (1965: 380), „pe teoria specială a relațiilor dintre *lucru*, *idee* și *cuvînt*". Și, cum spune Deely (1985: 309–310), acești termeni cheie, „cuvinte și idei", sînt utilizați aici de către Locke în mod sinecdocțial; adică, prin cel dintîi, el înțelege semne verbale, în sensul obișnuit de oricare și toate unitățile de limbă, iar pe ultimele le egalizează cu obiectele (1690: 47). În orice caz, în aceste scurte pasaje, Locke stabilește două puncte: întîi, că „cuvintele" sau semnele verbale nu constituie decît o clasă de semne; dar că, în al doilea rînd, pentru oameni tocmai această clasă e cea privilegiată.

Filozoful alsacian Lambert, puternic influențat de către Locke, și-a publicat bine conceputa *Semiotik* (1764) cu vreo trei sferturi de veac mai tîrziu, consacrînd primul dintre cele zece capitole ale ei unor tipuri de semne diferite de cele verbale, deși restul monografiei sale se ocupă de limbă.

Însemnătatea pe care o acorda Peirce propriei sale doctrine despre semne este pregnant ilustrată de un faimos citat dintr-o scrisoare către lady Welby, la 23 decembrie 1908: „Află că din ziua în care, pe la vîrsta de doisprezece sau treisprezece ani, am luat în mînă, în camera fratelui meu mai mare, un exemplar din *Logica* lui Whately și l-am întrebat ce este logica și, după ce mi-a dat un răspuns simplu, m-am întins pe jos și m-am cufundat în ea, nu am mai fost capabil să studiez nimic — matematică, etică, metafizică, gravitație, termodinamică, optică, chimie, anatomie comparată, psihologie, fonetică, economie, istoria științelor, whist, bărbați, femei, vin, metrologie, altfel decît ca un studiu de semiotică" (Hardwick 1977: 85–86). Putem introduce cu toată încrederea și „fonetica" în acest catalog ca o *pars pro toto* pentru ceea ce, altundeva (1: 271), Peirce atesta ca „vasta și splendid dezvoltata știință a lingvisticii".

Printre filozofi, Charles Morris (1946: 220–223, 1964: 60–62) pare a fi fost cel mai circumspect în privința legăturilor dintre semiotică și lingvistică. Sugestia pe care a făcut-o în 1946 (Morris 1946: 221) și pe care mi-o amintesc bine de la seminariile lui, pe care le frecventasem cu șase ani mai devreme, era că semiotica trebuie să furnizeze „metalimbajul pentru lingvistică“ și că, astfel, ar fi de dorit ca terminologia lingvisticii să fie definită în termeni semiotici. „Realizarea acestui program în mod consecvent și amănunțit ar însemna apariția unei științe a lingvisticii fundamentate semiotic.“ Destul de ciudat, dorința lui Morris s-a înfăptuit oarecum la patru ani după moartea lui, cînd Shapiro (1983: IX) a făcut o serioasă „încercare de a întemeia o lingvistică peirceiană ... după direcțiile sugerate de semeiotica lui Peirce în contextul întregii sale filozofii“. Se pare însă că încercarea aceasta a dat greș, căci ea a fost fie ignorată de cercetători importanți activi în lingvistica contemporană, fie condamnată de alți specialiști în Peirce (Walther 1984: 117). Garver (1986: 74) a apreciat varianta de semiotică a lui Shapiro drept „eronată, chiar și dintr-un punct de vedere peirceian“. (În realitate, abordarea lui Shapiro a fost anticipată de alți cîțiva lingviști, printre care mai cu seamă Uriel Weinreich și Raimo Antilla, dar aceste tratări ale datelor lingvistice într-un cadru puternic semiotic, după cum ne reamintește, pe un ton atenuant caracteristic, Rauch [1987, *passim*], „nu au revoluționat nici măcar metodologia lingvistică.“)

Lingvistica, preciza Carnap (1942: 13), „este partea empirică și descriptivă a semioticii (limbilor vorbite sau scrise)“. Morris a dezvoltat propoziția lui Carnap introducînd noțiunea foarte generală de *lansign-system* („sistem-limbsemn“), aplicabilă nu numai limbilor vorbite sau scrise, ci și matematicii și logicii simbolice „și poate și artelor“ (Morris 1964: 60), observînd că se admite în genere (dar îi menționează numai pe Hjelmslev, Bloomfield și Greenberg) „că lingvistica este o parte a semioticii“ (1946: 62). Propunerea lui de a în-

locui cuvîntul „limbă“ cu „sistem-limbsemn“ (1946: 36) împreună cu alte inovații terminologice asociate, s-a dovedit născută moartă; a avut însă dreptate cînd a remarcat că majoritatea lingviștilor care au reflectat cît de cît asupra subiectului își privesc disciplina ca pe o parte a semioticii. Printre lingviștii care împărtășesc această convingere, cel dintîi discutat e de obicei Saussure.

Saussure, care folosea cuvîntul *semiologie* mai curînd decît *semiotică* — și uneori sinonimul francez, mai adecvat, dar niciodată consacrat, *signologie* —, pare a fi consacrat foarte puțin timp în cursurile sale acestei situări a lingvisticii. Un pasaj compact, dar respectat și influent, sună după cum urmează:

Limba este o instituție socială; ea se deosebește însă prin mai multe trăsături de alte instituții politice, juridice etc. Pentru a-i înțelege natura specială, trebuie să luăm în considerare un nou ordin de fapte.

Limba este un sistem de semne [cf. Locke!] care exprimă idei și, prin aceasta, comparabil cu scrisul, cu alfabetul surdo-muților, cu riturile simbolice, cu formele de politețe, cu semnalele militare etc. etc. Ea nu este decît cel mai important dintre aceste sisteme.

Se poate concepe, așadar, *o știință care studiază viața semnelor în sînul vieții sociale*; ea ar constitui o parte a psihologiei sociale și, prin urmare, a psihologiei generale; o vom numi semiologie (de la grecescul *semēīon*, „semn“). Ea ne-ar învăța în ce constau semnele, ce legi le guvernează. De vreme ce ea încă nu există, nu putem spune ce anume va fi; dar ea are dreptul la existență, locul ei este dinainte hotărît. Lingvistica nu e decît o parte a acestei științe generale, legile pe care le va descoperi semiologia îi vor fi aplicabile lingvisticii, iar aceasta va fi anexată unui domeniu bine definit în ansamblul faptelor omenești.

S-au făcut după aceea mai multe tentative de a pune în practică implicațiile programului lui Saussure, primul dintre ele fiind judicioasa — și prea îndelung neglijata — încercare a lui Buyssens (1943: 31), care a considerat ca de la sine înțeles că „seul le point de vue sémiologique permet de déterminer scientifiquement l'objet de la linguistique“. Principiului

formulat aici și potrivit căruia problemele lingvistice „sînt înainte de toate semiologice“ și „vom simți nevoia de a le grupa în semiologie și de a le explica prin legile acestei științe“ (Saussure 1967: 16–17), mai trebuie să-i alăturăm încă unul, și anume că lingvistica, în viziunea lui Saussure, era menită să servească drept model („le patron général“) pentru semiologie (sau semiotică). Această formulă, fiindcă veni vorba, s-a dovedit a fi fost total greșit înțeleasă și a dus în mod fatal pe căi greșite eforturile de cercetare, bunăoară, în domenii adiacente precum „kinesica“.

Sapir (1929: 211) a văzut și el faptele lingvistice ca „forme specializate ale comportamentului simbolic“ și a menționat printre „procesele comunicative primare ale societății ... limba: gestul în cel mai larg sens al său; imitația comportamentului public; și un mare și insuficient definit grup de procese implicite care se dezvoltă din comportamentul public și la care ne-am putea referi în mod vag ca la « sugestia socială »“. Adăuga apoi că „limba este procesul comunicațional prin excelență în oricare dintre societățile cunoscute“ (Sapir 1931: 78–79). Nu a folosit însă, după știința mea, nici un termen din familia „semioticii“.

Gardiner (1932: 85) observă că „cercetătorul teoriei lingvistice ... tratează enunțurile doar ca instrumente de comunicație, ca semne semnificante. Interesul său îl constituie, în fapt, ceea ce a fost în mod divers numit semasiologie, significă sau semnatică. Este un cîmp larg și, cînd este corect înțeles, el îmbrățișează întreg domeniul gramaticii și al lexicologiei deopotrivă.“ Aici ar trebui menționată, de asemenea, aserțiunea lui Bloomfield (1939: 225) că „lingvistica este principalul colaborator al semioticii“; și cea a lui Weinreich (1968: 164) că „cercetarea specializată a limbii naturale umane [*sic*] — fenomenul semiotic prin excelență — constituie lingvistica“. Spre a rotunji asemenea sentințe aforistice, am putea cita în încheiere interpretarea lui Greimas și Courtes despre ceea ce este lingvistica: aceasta, susțin ei, „ar putea fi

definită precum studiul științific al limbii ca sistem semiotic" (vezi mai departe Mounin 1970).

Se cuvin remarcate contribuțiile a două figuri majore din lingvistica secolului al XX-lea: cea a lui Hjelmslev (Trabant 1981) — care a fost puternic influențat de Saussure — și cea a lui Jakobson — care a fost de asemenea saturat de Saussure, dar în mult mai mare măsură determinat de Peirce. Greimas și Courtes (1982: 288), ignorînd total istoria, au proclamat că Hjelmslev „a fost primul care a propus o teorie semiotică coerentă", exagerare nechibzuită prin care au vrut pesemne să spună doar că el a considerat semiotica drept „o ierarhie ... înzestrată cu un dublu mod de existență, paradigmatică și sintagmatică ... și a dotat-o cu cel puțin două planuri de articulare — expresia și conținutul". Apoi, sistemele semiotice naturale, în concepția lui Hjelmslev, cuprind limbile naturale. După cum spune Eco (1984: 14), definiția lui Hjelmslev poate fi luată într-adevăr „drept o dezvoltare mai riguroasă a conceptului saussurian", e însă la fel de adevărat că programul său pentru semiotică „anunțat cu atîta convingere nu a fost niciodată pus în practică cu succes în nici un domeniu al științei" (Sebeok 1985: 13). Chiar și Trabant (1981: 149) recunoaște că teoria lui Hjelmslev nu are virtual nici un impact, chiar dacă încearcă să-i demonstreze originalitatea în dezvoltarea lingvisticii moderne prin singura sa inițiativă parțial reușită de a o fi combinat cu semiotica generală.

Contribuția lui Jakobson la doctrina semnelor a fost în toate privințele la fel de penetrantă ca și cea a lui Hjelmslev, chiar dacă este mai puțin direct indentificabilă (ea e prezentată convingător și detaliat în Eco 1977). Jakobson (1974: 32) a fost de aceeași părere cu alți lingviști că „dintre aceste două științe despre om", și anume semiotica și lingvistica, „cea din urmă are o sferă mai redusă", limitîndu-se la comunicarea mesajelor verbale, „și totuși, pe de altă parte, orice comunicare umană de mesaje non-verbale presupune un circuit de mesaje verbale, fără implicația contrară". Punctul cel mai re-

levant pentru materia discutată aici este că el a desfășurat o ierarhie mult mai cuprinzătoare și multistratificată a „disciplinelor comunicării". (În acest sens, el perfecționa de fapt o schemă avansată inițial de Lévi-Strauss 1958: 95.) Potrivit acestei concepții mai largi, în orice societate (umană) comunicarea acționează pe trei niveluri: „schimb de mesaje, schimb de utilități (și anume bunuri și servicii) și schimb de femei (sau, poate, într-o formulare mai generalizantă, schimb de parteneri). Prin urmare, lingvistica (împreună cu alte discipline semiotice), economia și, în sfîrșit, studiile despre rudenie și căsătorie « abordează aceleași tipuri de probleme pe diferite niveluri strategice și aparțin cu adevărat aceluiași domeniu » ... Toate aceste niveluri de comunicare atribuie limbii un rol fundamental."

După mine, ceea ce viciază acest proiect este faptul că el nu e destul de universal; în speță, uită să ia în considerare mai multe diviziuni fundamentale ce țin de biosemiotică sau biocomunicație (Tembrock 1971), cum ar fi endosemiotica (T. von Uexküll, ed., 1980: 291), zoosemiotica (Sebeok 1963), fitosemiotica (Krampen 1981) etc., în nici una dintre acestea limba — o propensiune genospecifică a lui *Homo* — nu joacă nici un fel de rol. Pe scurt, chiar dacă tratează elegant compartimentele din „semiotica culturii", această schemă nu izbutește să facă loc și celor ce țin de domeniile mult mai ample ale „semioticii naturii" în interiorul căreia sînt înglobate și toate cele precedente. Dacă semiotica vrea într-adevăr să rămînă „știința sistemelor semice comunicaționale", semiotica nu face față imensei responsabilități de a face sinteza dintre lingvistică și „cercetarea asupra comportamentului animal, și îndeosebi sistemele de semnalizare și multe altele" (Lekomcev 1977: 39).

În general vorbind, gramaticienii generativi nu au dat nici o atenție semioticii, deși Chomsky (1980: 253) face totuși aluzie la o „știință a semiologiei" în cadrul căreia, spune el, „e tentant să stabilim o analogie ... cu regulile gramaticale,

care leagă între ele diverse niveluri ale reprezentării lingvistice". O atare știință, adaugă el, „nu se poate afla mult dincolo de orizonturile investigației curente", notînd „unele încercări de sinteză generală". Compatibilitatea dintre teoria lui Chomsky și concepțiile semiotice despre funcția simbolică rămîne de explorat, dar ea își va găsi probabil explicația atunci cînd ambele vor putea fi integrate în structura unei științe cognitive mai cuprinzătoare.

Producția de semne verbale și non-verbale

Considerațiile lui Jakob von Uexküll (1982: 4–6) despre relația dintre procesele semice ale naturii și ale limbii oferă un cadru fertil pentru examinarea producției de semne verbale și non-verbale. Distincția dintre cod și mesaj sau, în sens mai restrîns, dintre *langue* și *parole*, corespunde distincției făcute de către von Uexküll între „planul activ" și „experiența concretă de viață". Despre plan, el scria: „Mintea noastră posedă un plan interior care se revelează doar în momentul cînd începe să fie activ. Așadar, trebuie să observăm mintea în perioada în care primește și prelucrează impresii conform activității sale." Sau: „Forma nu e niciodată altceva decît produsul unui plan întipărit în materia indiferentă care ar fi putut lua tot atît de bine și altă formă." Să nu uităm că acest mare inovator în biologia teoretică nu auzise niciodată de contemporanii săi mai vîrstnici, Peirce și Saussure.

Studiul cuprinzător al semnelor și sistemelor de semne, fie ele verbale sau non-verbale, pretinde deopotrivă abordări sincronice (structurale și funcționale) și aplicarea perspectivelor diacronice (de dezvoltare sau ontogenetice și evolutive sau filogenetice — Sebeok 1979: 27–34, 57–60; și 1985: 26–45). Cît despre ontogenia semiozei la specia noastră, e absolut limpede că sistemele multiple de semne non-verbale sînt „gata montate" în comportamentul oricărui nou-născut normal; această înzestrare semiozică inițială le dă copiilor

posibilitatea de a supraviețui și totodată de a dobîndi și a-și compune o cunoaștere operativă a lumii lor (*Umwelt*) înainte de a dobîndi semnele verbale (vezi, de exemplu, Bullowa 1979 în Bruner 1983). Ceea ce nu trebuie să pierdem din vedere este că sistemele semice non-verbale nu se atrofiază nicidecum (deși, firește, pot fi alterate) în trecerea către vîrsta adultă și bătrînețe. Cu alte cuvinte, cele două repertorii — cel cronologic anterior și cel mult, mult mai tînăr — devin și rămîn profund întrețesute, completîndu-se și suplimentîndu-se reciproc de-a lungul fiecărei vieți umane individuale. Această întemeiere pe două moduri semiotice independente, dar subtil întrețesute — calificate uneori ca zoosemiotic și antroposemiotic — reprezintă elementul distinctiv hominoid mai degrabă decît simpla propensiune lingvistică ce ne caracterizează specia.

Cînd ajungem la chestiuni de filogenie, eu unul am afirmat întotdeauna că apariția vieții pe pămînt, acum vreo 3,5 miliarde de ani, coincide cu nașterea semiozei. Știința vieții și știința semnelor se implică astfel mutual una pe cealaltă. Am susținut de asemenea că derivarea limbii din orice sistem animal de comunicare este un exercițiu absolut inutil, deoarece limba nu s-a dezvoltat pentru a sluji exigențele comunicaționale. Ea s-a dezvoltat, după cum vom vedea în capitolul următor, ca un dispozitiv de modelare extrem de sofisticat, în sensul conceptului de *Umweltlehre* al lui von Uexküll, așa cum a fost prezentat, de exemplu, în 1982 (vezi și Lotman 1977), cu certitudine prezent — adică limba-ca-sistem-de-modelare, nu vorbirea-ca-instrument-de-comunicare — la *Homo habilis*. Acest membru ancestral al genului nostru a apărut, oarecum brusc, acum doar vreo două milioane de ani. Limba, care a fost o adaptare evolutivă în cadrul genului, a fost în cele din urmă „exaptată“ (Gould și Vrba 1982) la specia *Homo sapiens* acum abia trei sute de mii de ani sub forma vorbirii. De atît de mult timp au avut nevoie abilitățile de codificare ale lui *Homo sapiens* spre a fi acordate

fin cu abilitățile de decodificare corespunzătoare ale speciei noastre. De notat că semioza verbală, ca și în ontogenia umană, nu a înlocuit nicidecum străvechile și felurite manifestări non-verbale, din motive care au fost precizate și elucidate de către Bateson (în Sebeok 1968: 614):

[Decăderea] organelor și abilităților sub presiunea substituției evolutive reprezintă un fenomen sistemic necesar și inevitabil. Dacă, așadar, limbajul verbal ar fi în orice caz o substituție evolutivă a comunicării prin mijloace [non-verbale] ..., ar fi fost de așteptat ca vechile ... sisteme să fi suferit o decădere învederată. E limpede că nu au suferit-o. Ci mai degrabă [utilizările semnelor non-verbale] ale oamenilor au devenit mai bogate și mai complexe, iar [comunicarea] non-verbală a înflorit o dată cu evoluția limbajului verbal.

Pe scurt, o mare parte a opiniei specializate susține că lingvistica e o ramură structural mai degrabă decît funcțional autonomă a semioticii, restul acesteia cuprinzînd o largă varietate de sisteme non-verbale de semnificare și comunicație care, la oameni, înfloresc simultan cu cea dintîi, corelate reciproc. În secțiunea temporală longitudinală, atît în viața organismelor, cît și în viețile bărbaților și femeilor, semioza non-verbală se bucură de o prioritate substanțială. Studiile despre felul anume cum se combină și se modifică reciproc în comunitățile noastre lingvistice multiforme semnele verbale și cele non-verbale trebuie să fie în continuare întreprinse prin colaborarea dintre lingviști și alți semioticieni.

Toate ființele vii interacționează prin intermediul schimburilor de mesaje non-verbale. Oamenii adulți normali interacționează *deopotrivă* prin schimburi de mesaje non-verbale *și* verbale. Deși acestea din urmă, și anume limba, constituie o structură semiautonomă, ea se află înglobată într-o matrice labirintică de alte varietăți de tipare semiotice utilizate printre noi și moștenite în chip variat de la strămoșii noștri animali. „De vreme ce", așa cum sublinia Jakobson (1974: 39), „mesajele verbale analizate de lingviști sînt în legătură

cu comunicarea mesajelor non-verbale" și deoarece, după cum sublinia Benveniste (1971: 14), „limba este și ea umană; ea e punctul de interacțiune dintre viața mentală și culturală la om", învățarea eficientă a limbii trebuie privită ca o strădanie în direcția numită de Morris (1946: 353–354) „semiotica aplicată [care] utilizează cunoștințele despre semne în vederea atingerii unor scopuri felurite". Întrebarea pe care aș dori să o pun din nou aici (ridicată în Sebeok 1985: 179) este următoarea: „Dacă, așa cum se și întîmplă, cheltuim volume incalculabile de energie, timp și bani ca să le inculcăm copiilor și adulților o gamă întreagă de competențe în materie de limbi străine, de ce oare abilitățile gesticulatorii străine indisolubil paralele sînt total și universal neglijate, mai cu seamă cînd ne gîndim că și lingviștii sînt pe deplin conștienți de faptul că ceea ce s-a numit pachetul comunicațional total, « comparabil cel mai bine cu un cablu coaxial care vehiculează mai multe mesaje în același timp », este un simil deloc exagerat?"

Cînd am pus pentru prima dată această întrebare, mai precis în 1975, existau foarte puține materiale pentru predarea abilităților gesticulatorii străine; cele disponibile se limitau la franceză și spaniolă (iberică și columbiană). Astăzi situația s-a ameliorat, nu însă foarte mult. Impactul comportamentului non-verbal asupra predării limbilor străine a fost examinat de Ward și von Raffler-Engel (1980: 287–304), dar încercarea lor descria rezultatele unui experiment extrem de modest. Începînd de la finele deceniului 1970, Centrul de cercetări pentru Studii Lingvistice și Semiotice de la Indiana University a început să acorde acestei evidente penurii de materiale o anumită atenție preliminară (proiectul a fost descris la Johnson 1979 și la Wintsch 1979). Johnson a alcătuit și un manual de comunicare non-verbală pentru profesorii de japoneză, însoțit de un film de o jumătate de oră, larg utilizat, în care japonezi nativi execută gesturi specifice și interacțiuni situaționale (vezi și Tsuda 1984). Johnson a întocmit și un manual corespunzător pentru profesorii de

arabă din zona Golfului Persic. Harrison (1983) a publicat un manual paralel care compară comportamentul social brazilian și cel nord-american, iar Rector și Trinta (1985) au dat un manual ilustrat despre comunicarea non-verbală, adică gesticulație, și în Brazilia. Toate acestea nu pot fi socotite însă decît ca un simplu început într-o acțiune care trebuie universal realizată, mai cu seamă prin editarea unor mijloace auxiliare vizuale indispensabile.

9
Limba ca sistem de modelare primar ?

Expresia „sistem de modelare primar“ — cuplată, de regulă, cu conceptul complementar „sistem de modelare secundar“, care îi accentuează caracterul derivat în raport cu limba naturală — este centrală în semiotica rusă a școlii de la Moscova-Tartu încă din 1962, cînd a fost propus de Zalizniak, Ivanov și Toporov (vezi Lucid 1977: 47–58 și Rudy 1986). În 1974 am interpretat conceptul inferat — după ce îmi verificasem nivelul provizoriu de înțelegere, cu prilejul unei conferințe la Universitatea din Tartu în august 1970, cu profesorul Ivanov — după cum urmează: „Noțiunea de sistem de modelare secundar, în sens larg, se referă la un model ideologic al lumii în care mediul se află în relație mutuală cu alt sistem, cum ar fi un organism individual, o colectivitate, un calculator etc., și unde reflecția sa funcționează ca un control pentru modul total de comunicare al acestui sistem. Un model al lumii constituie astfel un program pentru comportamentul individului, al colectivității, al mașinii etc., de vreme ce el își definește atît alegerea operațiilor, cît și regulile și motivațiile subiacente. Modelul lumii poate fi actualizat în diverse forme ale comportamentului uman și ale produselor sale, inclusiv textele lingvistice — de aici accentul pe artele verbale —, instituțiile sociale, mișcările civilizatorii ș.a.m.d. Deși Ivanov, binevoitor, s-a declarat de acord la vremea respectivă cu formularea mea ad-hoc, aceasta, privită retrospectiv, mi se pare că cere precizări suplimentare. Prin urmare, scopul acestui capitol final este de a se concentra asupra sistemului de modelare prin excelență uman — limbajul verbal.

Sistemul de modelare

Definiția canonică a sistemului de modelare a fost elaborată de Lotman în 1967 (Lucid 1977: 7) ca „structură de elemente și reguli destinate combinării lor și care se află într-o stare de analogie stabilă cu întreaga sferă a unui obiect de cunoaștere, intuire sau reglare. Prin urmare sistemul de modelare poate fi privit ca o limbă. Sistemele care au la bază o limbă naturală și care dobîndesc suprastructuri suplimentare, creînd astfel limbaje de nivel secund, pot fi numite în mod adecvat sisteme de modelare secundare." Limba naturală, pe scurt, este poziționată ca infrastructura primară sau de bază pentru toate celelalte sisteme semice umane; și acestea din urmă — cum ar fi mitul sau religia — sînt considerate a fi suprastructuri rezultante construite pe baza celor dintîi. În 1971 Lotman și Uspenski (în engleză 1978) și-au elaborat teza despre studiul semiotic al culturii, cu observația că, în schema lor, limba este văzută ca îndeplinind o funcție comunicațională specifică prin aceea că înzestrează colectivitatea cu o prezumție de comunicabilitate.

O chestiune subiacentă vizează, în chip mai general, conceptul de „model" — care este în esență o analogie reductivă și, ca atare, un fel de icon — și aplicațiile sale, dacă e cazul, ca pe un termen tehnic în semiotica non-verbalului și a verbalului în special. E, desigur, o apelațiune la modă în literatura și filozofia științei, unde a căpătat însă numeroase conotații diferite. Unele dintre cele mai importante — mai cu seamă în logică, matematică și fizică — sînt incitant discutate de Hesse (1967).

Singura discuție consemnată despre modelele lingvistice de care am cunoștință a avut loc la Congresul internațional de logică, metodologie și filozofie a științei din 1960, cu participarea (printre alții) a lui Bar-Hillel și Chomsky. Actele congresului includ o foarte utilă, deși neglijată, contribuție a lui Yuen Ren Chao, care observă corect că, „în timp ce termenul de « model » este relativ nou în lingvistică ... utiliza-

rea a ceea ce putem privi în chip rezonabil ca modele e la fel de veche ca și studiul limbii" (Chao 1962: 558; pentru referințe ulterioare, vezi Welte 1974: 1: 386–387, Stewart 1976, Koch 1986). Chao susține că cea mai timpurie mențiune despre modele în lingvistică a fost făcută în 1944 de Z.S. Harris. Termenul a fost folosit apoi tot mai frecvent, dar într-o derutantă varietate de accepțiuni: Chao enumeră nu mai puțin de treizeci de sinonime sau sintagme mai mult sau mai puțin echivalente cu „model" de-a lungul celor paisprezece ani pe care i-a monitorizat. Nici unul dintre acestea nu pare a fi conform cu sau a dispune de sfera utilizărilor noțiunii de „model" din tradiția rusească.

Cîteva modele de semioză din secolul al XX-lea anterioare lui Chao și de după el sînt ilustrate de următoarele scheme grafice, un eșantion modest ales aproape întîmplător dintr-un număr mult mai mare (Fiske 1982). E de notat și faptul că aceste modele sînt, toate, mai mult sau mai puțin, legate intertextual unele de altele: configuratorii lor au fost la curent cu modelele anterioare și interpretările date de ei acestor modele au fost repoziționate în lumina fiecărui model ulterior.

Această „diagramă accesibilă a simbolului, referinței și referentului" a fost creată în anii 1920 de către Ogden și Richards (1923: 11):

În Europa, următorul „model organon" al limbii creat de Bühler (1934: 28) s-a bucurat de o largă influență după 1935:

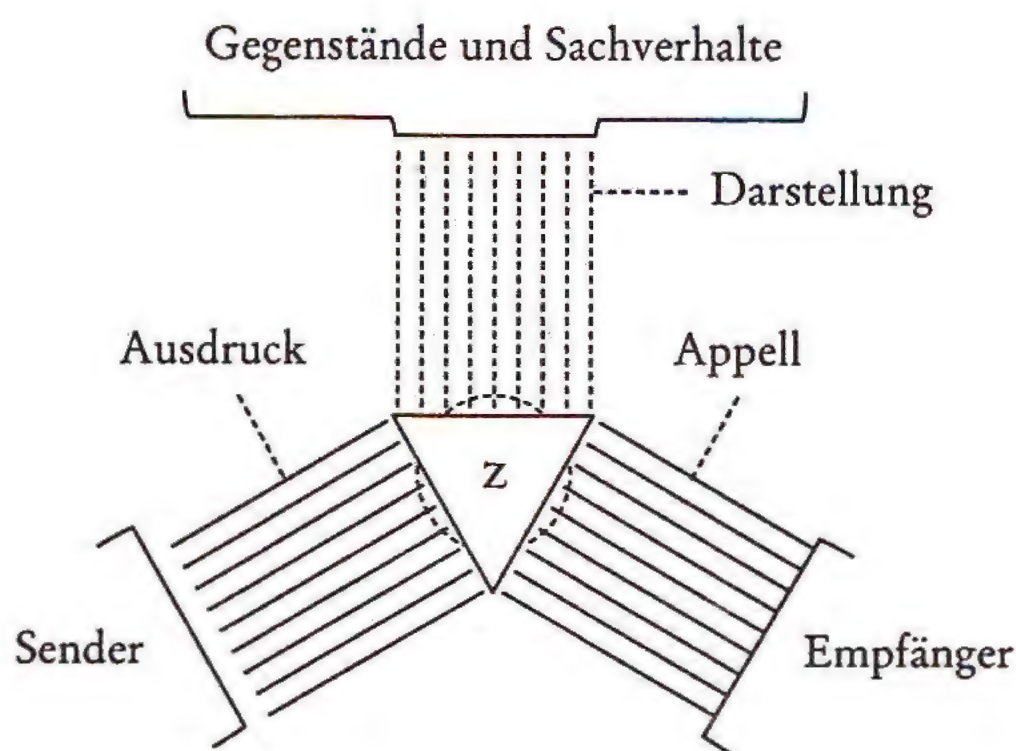
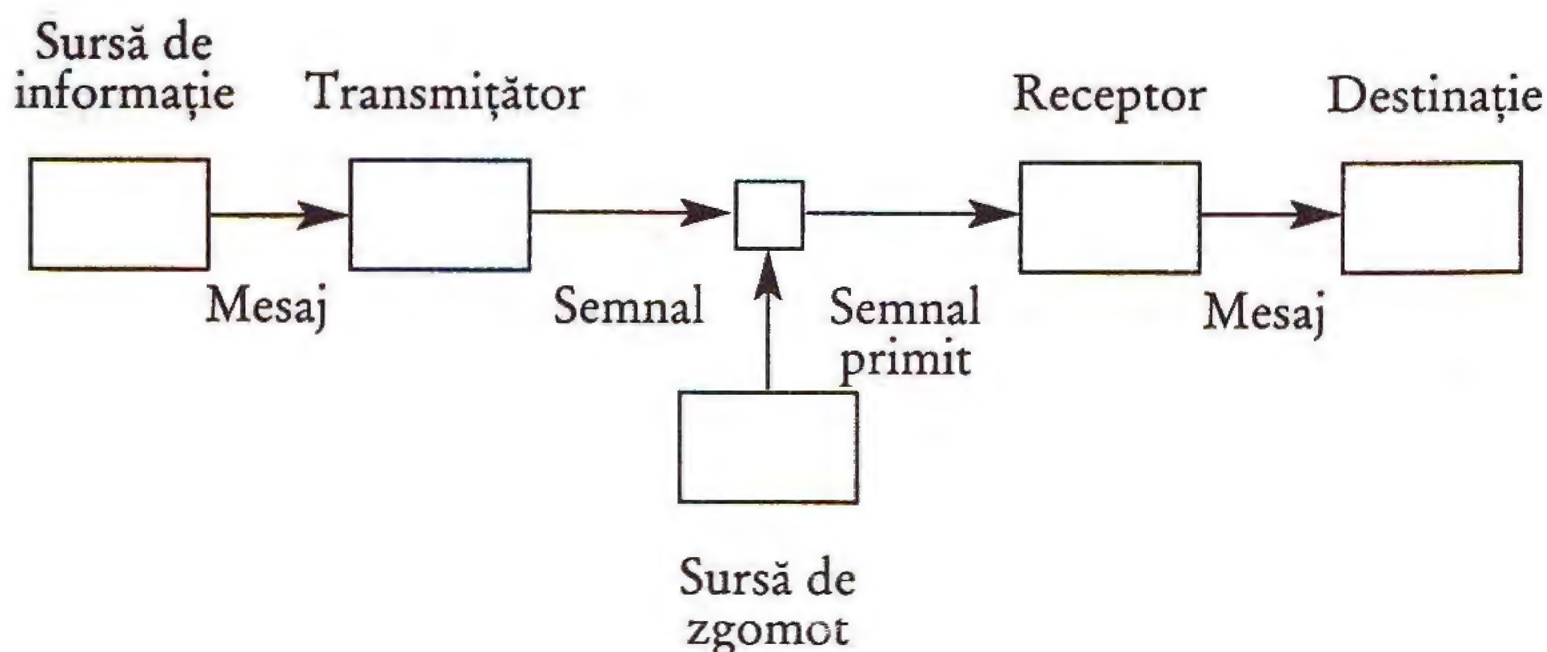
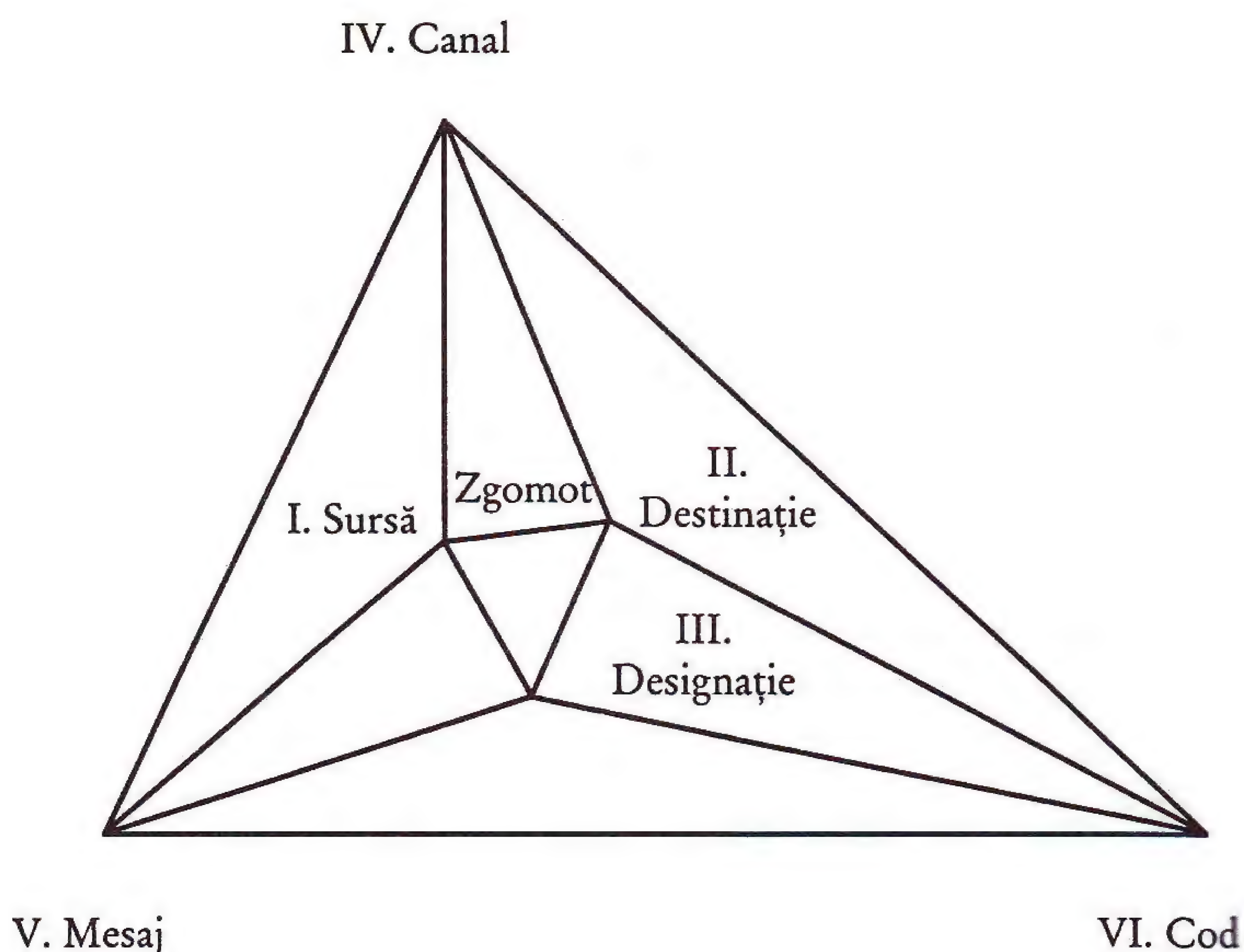

Diagrama schematică de flux a lui Shannon și Weaver (1949: 5), reprezentînd un sistem general de comunicație, a devenit de-a dreptul clasică și continuă să fie copiată cu tot soiul de variații, întrucît este valoroasă euristic și sugerează modalități de explicare a teoriei incluse în ea:

La începutul anilor 1960, am încercat (1972a: 14) să descriu cu ajutorul unui triunghi Morley relațiile dintre modelul lui Bühler și schema teoretico-informațională mai cuprinzătoare a lui Jakobson (1960: 253, 257) cu șase factori constitutivi, fiecare din ei fiind poziționat pentru a determina o funcție diferită a limbii; aceasta, la rîndul său, era influențată de modelul lui Shannon și Weaver:

Chao nu insistă asupra vederilor sale, e însă limpede că, dacă și le-ar fi dezvoltat, ele ar fi reflectat principiile semiotice comune prin schimbarea parității lor. Ce spune el este că, în modelul modelelor elaborat de el, „există lucruri și modele ale lucrurilor, acestea din urmă fiind tot lucruri, dar utilizate într-o manieră aparte“ (1962: 564). Astăzi am spune însă mai degrabă că există obiecte și semne ale obiectelor, cele dintîi fiind tot semne, dar utilizate într-o manieră aparte.

Chao dă apoi acest exemplu: „Dacă luăm două lucruri la întîmplare, să zicem verze și regi, și facem, să zicem, dintr-o

varză modelul unui rege, nu e posibil ca multe adevăruri despre unul să fie adevăruri și despre celălalt, deși în mod obișnuit nu se ajunge la zero, de ex. ambele sînt sau pot fi lucruri vii etc., dar modelitatea verzelor în raport cu regii e foarte scăzută."

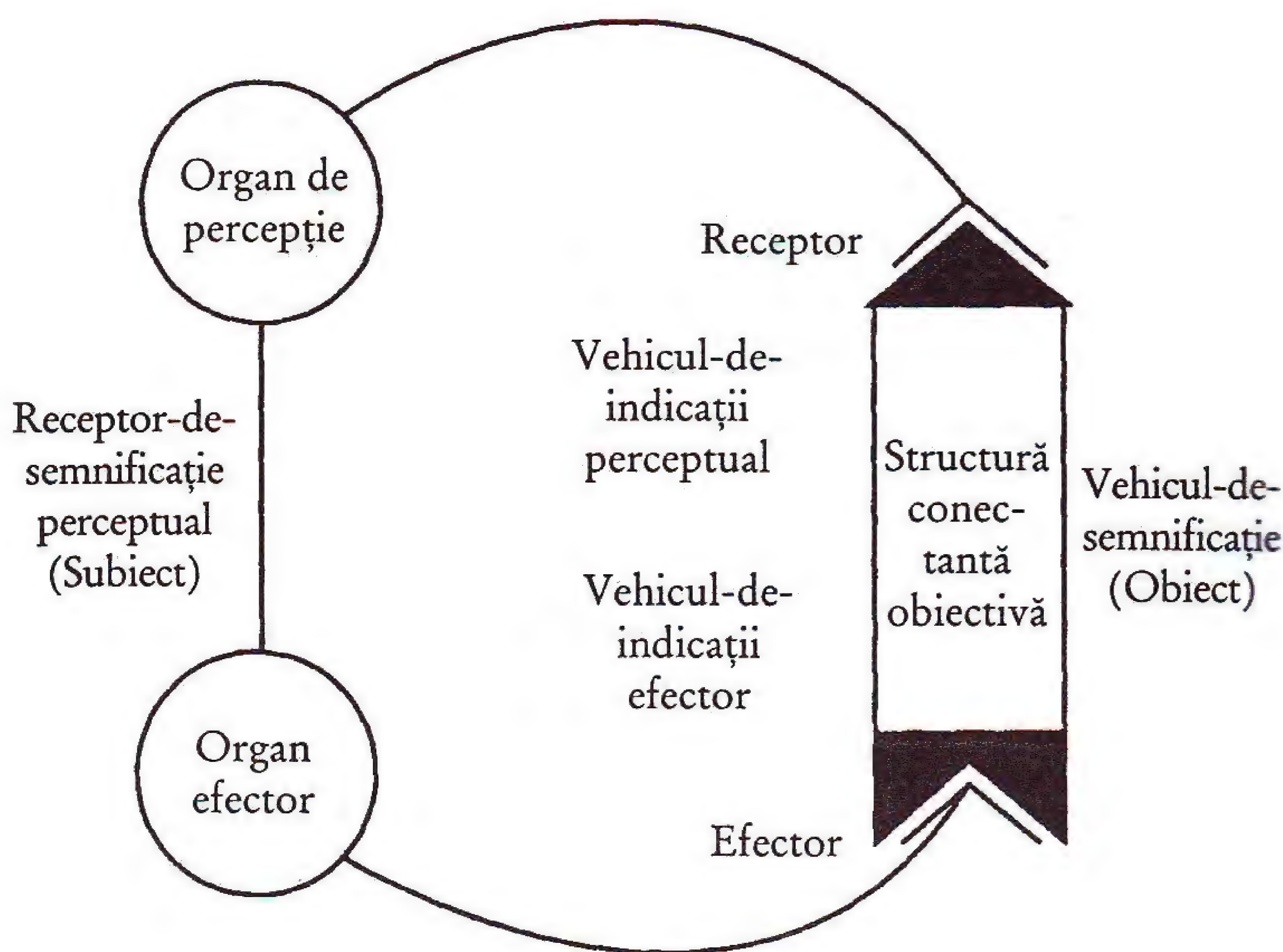
Totul poate fi reformulat în idiom semiotic standard după cum urmează: o varză (*aliquid*) ține locul unui rege (*aliquo*). Dacă este probabil că mult din ceea ce e adevărat despre unul (adică despre semnul „varză") este adevărat și despre celălalt (adică despre obiectul „rege"), atunci am putea pesemne dezvolta, cu Peirce (2: 257), că varza tinde să fie un „sinsemn dicent", implicînd deopotrivă „un sinsemn iconic pentru a încorpora informația și un sinsemn indexical rematic pentru a indica obiectul la care se referă informația". Dacă însă foarte puțin despre unul este adevărat și despre celălalt (chiar dacă nu zero), am putea spune, tot cu Peirce (2: 261) că varza tinde să fie un simbol rematic sau o remă simbolică, ca nume comun. În versiunea semiozei mult simplificată propusă de Jakobson (1980: 11, 22), s-ar putea spune că un model M, o varză, funcționează ca un *renvoi* al lucrului T, un rege, și această trimitere ar putea, în virtutea unei similarități efective, să fie iconică — în definitiv, așa cum ne-a învățat Morris, iconicitatea este „o chestiune de gradație". Sau, în virtutea unei contiguități atribuite, convenționale și obișnuite, trimiterea ar putea fi simbolică, în bună măsură cum, pentru cîinele experimental din paradigma pavloviană, sunetul unui metronom devenea un simbol arbitrar cuplat (adică un reflex condiționat) pentru hrană consistentă.

Modelul lui Uexküll vizitat a doua oară

Concepțiile rusești despre modele și sisteme de modelare sînt evident mult îndatorate teoriei despre semnificație a lui Jakob von Uexküll (Gipper 1963, Sebeok 1979) dezvoltate la Hamburg în timpul primelor decade ale secolului al XX-lea, de către acest mare biolog, într-o serie de contribuții pătrun-

zătoare, chiar dacă sinuoase, la semiotică. Stepanov (1971: 27–32), de exemplu, îl alege pe el pentru a-l comenta pe larg în cursul schiței sale despre tendințele (pe atunci) curente din (bio)semiotica modernă.

Deosebit de originala *Umweltforschung* a lui Uexküll — pe care creatorul ei a văzut-o ca pe o teorie științifică ancorată în intuițiile *a priori* ale lui Kant — este cu adevărat o teorie fundamentală atît a proceselor semice (sau a semiozei), cît și a funcțiilor vitale. În plus, concepția lui *utilizează* simultan un model central — faimosul „ciclu funcțional". Această diagramă simplă, deși nu liniară, prin care, după cum a observat Lorenz (1971: 274), „este implicat un vast program de cercetare", *constituie* în sine o teorie cibernetică a modelării atît de fundamentală, încît evoluția limbii nu poate fi sesizată fără ea. Ciclul său funcțional arată astfel:

Termenul de *Umwelt* s-a dovedit deosebit de recalcitrant la traducere, deși „univers subiectiv“, „lume fenomenală“ și „autolume“ aproximează în grade diferite intenția autorului. „Model“ îl redă însă în chip mai incisiv, mai ales din perspectiva profesiunii sale de credință potrivit căreia „fiecare subiect este constructorul *Umwelt*-ului său“ (Uexküll 1982: 87).

După cum a explicat cu maximă claritate Jacob (1982: 55), „orice organism e astfel echipat, încît să obțină o anumită percepție a lumii exterioare. Fiecare specie trăiește astfel în propria sa lume senzorială unică, față de care alte specii pot fi parțial sau total oarbe ... Ceea ce detectează un organism în ambientul său e totdeauna doar o parte din ceea ce există împrejur. Și această parte diferă în funcție de organism.“ Lumea-așa-cum-este-percepută depinde crucial de senzoriul total al fiecărui organism și de felul în care creierul lui se integrează senzitiv cu evenimentele motrice. Dar resursele comportamentale incluse ale oricărui organism trebuie să fie aliniate în mod rezonabil cu modelul său de „realitate“ (*Natur*), adică cu sistemul de semne pe care e capabil să-l convoace sistemul său nervos — sau, dacă nu, va fi cu siguranță osîndit, prin selecție naturală, la extincție.

Teoria bifazică a abordării/retragerii (*approach/withdrawal*) propusă de Schneirla (1965) oferă un *model minimal* care trebuie să fi fost crucial pentru supraviețuirea tuturor tipurilor de animale, de la protozoare la primate (inclusiv oamenii). Un atare model în miniatură — sau „modelito“, cum îl supranumește Chao (1962: 565) — necesită evident aproape aceleași organe, dar este aplicat la două sisteme funcțional opuse, unul pentru ajungerea la hrană și la partenerii sexuali, celălalt pentru fuga de situațiile primejdioase. Un postulat cheie al acestei teorii holistic opoziționale A/W[A/R], luînd în calcul, efectiv, plasticitatea prin experiență, este că ea pune ciclic în legătură *Innenwelt*-ul fiecărui organism, „care cuprinde“, după cum explică Lorenz (1971: 275), „structurile

și/sau funcțiile corporale în întregul lor cu habitatul său caracteristic, *Umgebung*-ul sau *Umwelt*-ul observatorului" (după Uexküll 1909).

Innenwelt-ul oricărui animal cuprinde un model — fie de un tip minimal A/R, fie de un soi mai elaborat — care este alcătuit dintr-o garnitură elementară de mai multe tipuri de semne non-verbale (elaborată variat de către Uexküll [1982: 10–11] sub rubrici ca *Ordnungszeichen*, *Inhaltszeichen*, *Lokalzeichen*, *Richtungszeichen*, *Wirkzeichen* etc.). Numai la genul *Homo* au apărut semnele verbale. Altfel spus, numai hominizii posedă două repertorii de semne cu susținere mutuală, cel zoosemiotic non-verbal și cel antroposemiotic verbal. Acesta din urmă este sistemul de modelare pe care cercetătorii ruși îl numesc primar, dar care, în fapt, este, din punct de vedere atît filogenetic cît și ontogenetic, secundar față de cel non-verbal; și, prin urmare, ceea ce ei numesc „secundar" este în realitate o amplificare terțiară a celui dintîi. Congruența acestei paradigme amplificate cu faimosul model al lui Popper, Worlds 1–2–3 (vezi Eccles 1979), este neîndoioasă: Lumea 3 a lui Popper este lumea culturii; Lumea 2, „cealaltă lume exclusiv umană" (Eccles 1979: 115–116), cuprinde explicit limba și se dezvoltă împreună cu prima „într-un soi de interacțiune simbiotică"; și Lumea 1 este întreaga lume materială a cosmosului, organică și anorganică deopotrivă, inclusiv mașinile și tot ce ține de biologie.

Limba ca sistem de modelare

Cea mai timpurie specie cunoscută a genului *Homo* este forma pe care Louis Leaky a numit-o *habilis*, descrisă pentru prima oară în 1964 și considerată acum ca o formă africană efemeră de tranziție, de acum vreo două milioane de ani, mai veche decît toate celelalte specii hominide ulterioare. Cu o capacitate craniană de 600–800 cm^3, această creatură ancestrală trebuie să fi avut instalat în creier un dispozitiv mut de modelare verbală, incapabil însă a-l codifica în vorbire li-

niară articulată. Limba se numără, în fapt, printre marcatorii săi esențiali (în conjuncție cu pietre de prundiș așchiate și mănunchiuri de oase de animale care demonstrează acțiuni de tăiere și rupere deliberate).

Succesul evolutiv al lui *H. habilis* este coroborat de foarte fugitiva apariție, cu vreo cinci sute de mii de ani mai tîrziu, a speciei următoare, *H. erectus*, cu un volum cranian de 800–1200 cm^3; această realizare expeditivă se datorează fără doar și poate competenței lingvistice a speciei, manifestate tot indirect prin posesia unor truse de unelte de concepție standardizată, de utilizarea focului și de rapida sa răspîndire globală.

Debutînd acum vreo trei sute de mii de ani, din specia *erectus* s-a dezvoltat o formă arhaică de *H. sapiens*, cu o creștere a capacității cutiei craniene de pînă la 1400 cm^3 și multe alte noutăți complementare. Putem conchide în mod rezonabil că acest om premodern avea deja capacitatea de a coda limba sub forma vorbirii și abilitatea concomitentă de a o decoda la celălalt capăt al buclei comunicaționale. *H. sapiens* a apărut acum vreo patruzeci de mii de ani, avînd creiere în medie de 1500 cm^3.

Punctele cardinale ale acestui scurt scenariu sînt două: *limba s-a dezvoltat ca o adaptare, în timp ce vorbirea s-a dezvoltat din limbă ca o „exaptare“ derivată*, de-a lungul unei perioade succesive de aproximativ două milioane de ani. Se cuvine ca aceste propoziții gemelare să fie deslușite prin referirea la o sugestie făcută de Gould și Vrba (1982). Autorii subliniază distincția dintre geneza istorică și utilitatea curentă, sugerînd că trăsăturile caracteristice care s-au dezvoltat (sau nu) din alte uzuri pot ajunge mai tîrziu să fie cooptate în virtutea rolului lor curent. Prima operație se numește în mod obișnuit *adaptare*; pentru cea din urmă, ei propun o nouă denumire, *exaptare*.

În consecință, limbile — care constau dintr-un set de trăsături ce promovează adecvarea — pot fi gîndite cel mai bine

ca urmări ale unui proces de construcție prin selecție în perspectiva funcției cognitive de modelare și nicidecum, după cum au insistat în egală măsură filozoful Popper și lingvistul Chomsky, în perspectiva funcției de comunicare prin schimb de mesaje. Aceasta din urmă a fost întreținută în mod curent prin mesaje non-verbale, ca în cazul animalelor, după cum continuă să fie și azi în contextul majorității interacțiunilor umane.

Cîteva milioane de ani mai tîrziu, limba a ajuns să fie însă „exaptată" pentru comunicare, mai întîi sub forma vorbirii (iar apoi a scrisului ș.a.m.d.). Acest interval de timp relativ scurt a fost necesar pentru o ajustare mutuală plauzibilă a capacității de codare cu cea de decodare, dar, deoarece comprehensiunea mutuală absolută rămîne o țintă îndepărtată, sistemul continuă să fie fin acordat și reglat în funcție de ele. Gould și Vrba (1982: 13) dau numeroase exemple interesante de procese biologice comparabile, insistînd asupra faptului că utilitatea curentă nu presupune nici un fel de implicație automată referitoare la originea istorică și încheind cu observația empirică potrivit căreia „mai tot ce face creierul acum pentru a ne spori potențialul de supraviețuire se află în domeniul exaptării". Viciul comun al mai tuturor raționamentelor evoluționiste — inferența genezei istorice din utilitatea curentă — a contaminat în chip frapant virtualmente întreaga muncă de cercetare din secolul al XIX-lea și chiar foarte recent a semănat confuzie în problema originii limbii, care s-a dovedit în consecință refractară la majoritatea anchetelor bazate pe principii nebiologice.

Interesant este că în celălalt domeniu universal al modelării umane unde comunicarea non-verbală — sau, așa cum o denumește Bullowa (1979: 9–10), „extra-verbală" — are prioritate exclusivă asupra limbii, și anume, în ontogeneză, trăsătura viciantă identică — cu alte cuvinte, „deprinderea noastră de a crede că comunicarea constă îndeosebi din

limbă" — „a întîrziat studierea celei mai timpurii comunicări umane".

Observații concluzive

După cum ne-a învățat Peirce (1: 538): „Orice gînd este un semn", dar după cum tot el a scris: „Gîndirea nu doar se află în lumea organică, ci ea se și dezvoltă acolo" (5: 551). Orice model mental este, desigur, și un semn, iar modelarea nu este o caracteristică indispensabilă doar a lumii umane, ci ea este atotprezentă în întreaga lume organică, unde de fapt s-a dezvoltat. Acele *milieu extérieur* și *milieu intérieur* ale animalelor, ca și legăturile cu feedback dintre ele, sînt create și susținute de asemenea modele. Modelul în acest sens general este o producție semiotică cu postulate și reguli atent enunțate pentru operațiile biologice și logice.

Faptul e la fel de adevărat în cazul albinelor (Peirce 5: 551), ca și în cazul vastelor modele ale universului datorate lui Isaac Newton și Albert Einstein. Einstein și-a construit modelul din semne non-verbale, „de tip vizual și, unele, de tip muscular", și a trudit îndelung și din greu „abia într-un stadiu secund" ca să-și transmute creația în „cuvinte convenționale și alte semne", astfel încît să o poată comunica altora. „Cuvintele sau limba, așa cum sînt ele scrise sau rostite", scria Einstein într-o scrisoare către Hadamard (1945: 142–143), „nu par a juca nici un rol în mecanismul gîndirii mele. Entitățile fizice care par a servi ca elemente în gîndire sînt anumite semne și unele imagini mai mult sau mai puțin clare care pot fi « voit » reproduse și combinate."

După cum am văzut pe tot parcursul acestei cărți, modelele non-verbale, relativ simple, pe care le trăiesc animalele și le folosesc și sugarii umani normali sînt reprezentări mai mult sau mai puțin pliabile care, după cum am văzut, trebuie să se ajusteze „realității" suficient de bine pentru a tinde să le asigure supraviețuirea în propria lor nișă ecologică (expresie etologică ce se referă, în limbaj semiotic, la *Umwelt*-ul

așa cum e văzut de către un observator al subiectului examinat). O astfel de modelare „de sus în jos“ (*top-down*), ca să folosim o expresie curentă împrumutată din științele cognitive, poate să persiste și să devină foarte sofisticată tocmai în viața adultă a unor indivizi excepțional înzestrați, așa cum reiese din mărturia lui Einstein sau după ceea ce știm despre abilitățile lui Mozart sau Picasso de a-și modela în cap compoziții sonore sau vizuale complicate înainte de a le transcrie pe hîrtie sau pînză. Acest tip de modelare non-verbală este într-adevăr primar, atît în sens filogenetic, cît și ontogenetic.

Limba însăși este, la drept vorbind, un sistem de modelare secundar, în virtutea faptului aproape singular că ea încorporează o componentă sintactică (întrucît în sistemele zoosemiotice nu există, după cîte știm, altă asemenea componentă, deși această trăsătură abundă în sistemele endosemiotice, precum codul genetic, codul imunologic, codul metabolic și codul neural). Sintaxa face cu putință ca hominizii nu numai să-și reprezinte „realitatea“ imediată (în sensul discutat mai sus), ci și, exclusiv printre animale, să elaboreze un număr indefinit de lumi posibile.

Așa se face că omenirea e capabilă să făurească sisteme de modelare terțiare de tipul pe care Bonner (1980: 186), de pildă, îl numește „cultură adevărată“, necesitînd „un sistem de reprezentare a tuturor subtilităților limbii“, în contrast cu „cultura nonumană“, și să producă astfel ceea ce grupul de la Moscova-Tartu a numit în mod tradițional un „al doilea sistem de modelare“. Tocmai la acest nivel, redefinit acum ca terțiar, asamblajele de semne non-verbale și verbale se amestecă în modelarea cea mai creatoare pe care a dezvoltat-o natura pînă în prezent.

GLOSAR

Glosarul de mai jos conține principalii termeni tehnici utilizați în cartea de față.

Abducție: operație de formare a unui nou concept pe baza unui concept existent perceput ca avînd ceva în comun cu el
Adaptor: manifestare corporală care indică sau satisface o anumită stare sau nevoie emoțională: de ex., scărpinatul în cap în situații de perplexitate, frecatul pe frunte cînd ești neliniștit
Afișaj afectiv: mișcări ale mîinilor și expresii faciale care comunică o semnificație emoțională
Aliterație: repetarea consoanelor inițiale sau a altor caracteristici ale cuvintelor
Antroposemioză: semioza la oameni
Artefact: obiect produs sau modelat prin dibăcia omului, în special unealtă, armă sau podoabă de interes arheologic sau istoric

Biosemiotică: ramură a semioticii care își propune studierea semiozei, modelării și reprezentării la toate formele de viață

Canal: mijlocul fizic prin care este transmis un semnal sau un mesaj

Cod: sistem de elemente semnificante care poate fi desfășurat pentru a reprezenta tipuri de fenomene în modalități specifice

Codificare: utilizare a unui cod în scopul producerii unor forme

Coevoluție: teoria sociobiologică potrivit căreia genele și cultura se dezvoltă în tandem

Comunicație/comunicare: capacitatea de a participa împreună cu alte organisme la receptarea și prelucrarea unor tipuri specifice de semnale

Concept: formă mentală

Concept abstract: formă mentală al cărui referent extern nu poate fi demonstrat sau observat nemijlocit

Concept concret: formă mentală al cărei referent extern este demonstrabil și observabil în mod nemijlocit

Concept subordonat: concept necesar în scopuri subordonate

Concept supraordonat: concept cu funcție referențială de înaltă generalitate

Conotat [*connotatum*]: semnificația extinsă a unei forme

Conotație: extensie a unei forme asupra unui nou domeniu semnificativ care substituie prin implicație trăsăturile formei respective

Context: situație — fizică, psihologică și socială — în care obișnuiește să apară sau la care trimite o formă

Cultură: sistemul de existență cotidiană care este coagulat de o ordine semnficativă (semne, coduri, texte, forme conectoare)

Decodificare: utilizarea unui cod pentru a descifra forme

Deixis: proces de trimitere la ceva prin arătare sau specificare a acestui ceva într-un fel sau altul

Deixis personal: operație de trimitere la relațiile care există între participanții la o situație

Deixis spațial: operație de trimitere la amplasările spațiale ale referenților

Deixis temporal: operație de trimitere la relațiile temporale care există între lucruri și evenimente
Denotat/denotatum: semnificatul inițial al unui semn
Denotație: semnificație inițială, sau intensională, captată de o formă
Diacronicitate: schimbare ca formă în timp
Domeniu referențial: clasă de obiecte, evenimente, sentimente, idei etc., reprezentată printr-o formă

Embleme: gesturi care traduc nemijlocit cuvinte sau expresii: de ex., semnul „Okay" („perfect", „de acord"), semnul „Vino încoace"
Extensionalitate: procesul de extindere a constituției fizice sau a semnificației formelor

Fetiș: obiect despre care se crede că are puteri magice sau spirituale sau care poate provoca excitație sexuală
Filogeneză: dezvoltarea tuturor abilităților semiozice (iconicitate, simbolism, limbaj etc.) la specia umană
Fitosemiotică: studiul semiozei la plante
Fitosemioză: semioza la plante
Flexiune: variații sau schimbări pe care le suferă cuvintele pentru a indica propriile relații cu alte cuvinte
Fonem: unitate minimală de sunet într-o limbă care permite utilizatorilor să diferențieze semnificațiile cuvintelor
Formă: imagine mentală sau reprezentare externă a ceva
Formă exteriorizată: formă destinată să țină locul cuiva/a ceva
Formă naturală: formă produsă de natură

Gest/gesticulație: folosirea mîinilor și, într-o mai mică măsură, a capului pentru a produce forme corporale de toate tipurile

Hartă: reprezentare, de obicei pe o suprafață plană, a unei regiuni terestre

Icon: formă semică ce își simulează într-un fel sau altul referentul

Iconicitate: operație de reprezentare a referenților prin forme iconice

Imagine mentală: planul mental a ceva (format, sunet etc.)

Impuls [*drive*]: pornire înnăscută care le informează pe animale cînd să migreze, cînd (și cum) să inițieze ritualul nupțial, cînd să-și hrănească puii etc.

Index: formă semică ce stabilește o contiguitate cu referentul său (arătîndu-l, indicîndu-i relația cu alte lucruri etc.)

Indexicalitate: operație de reprezentare a unor referenți prin semne indexicale

Inducție: operație de derivare a unui concept din fapte sau împrejurări particulare

Innenwelt: lumea experiențelor interne ale unei specii

Intertextualitate: referenți prezenți într-un text și care fac aluzie la referenți din alte texte

Învățare programată: abilitatea unei specii de a învăța numai acele lucruri care sînt relevante pentru nevoile sale vitale

Limbă: semioză și reprezentare verbală

Medii artefactuale: medii precum cărțile, picturile, sculpturile, scrisorile etc. produse de oameni în scopul de a transmite mesaje

Medii naturale: mijloace naturale de comunicare, precum vocea (vorbirea), fața (expresiile) și corpul (gesticulație, postură etc.)

Mediu: mijloc tehnic sau fizic prin care se transmite un mesaj

Metonimie: utilizarea unei entități pentru a trimite la alta care are legătură cu ea

Mimesis: producere intențională de forme într-o manieră simulativă; într-o frază, simulare intențională (voluntară)

Mit: orice poveste sau narație care urmărește să explice originea a ceva
Mitologie: studiul miturilor
Mod: manieră în care este codificată o formă (vizuală, auditivă etc.)
Model: formă care a fost imaginată sau exteriorizată (printr-un mediu fizic) pentru a ține locul unui obiect, eveniment, sentiment etc.
Model artificial: model produs artificial, adică intențional, de către un om
Model intern: formă mentală, imagine mentală
Model primar: formă simulativă (icon)
Model secundar: extensie a formei fizice sau a semnificației unui simulacru sau ale unei forme indexicale
Model terțiar: formă inventată simbolic
Modelare: abilitatea înnăscută de a produce forme pentru a reprezenta obiecte, evenimente, sentimente, acțiuni, situații și idei percepute ca avînd o semnificație, un scop sau o funcție utilă anume
Modelare conotativă extensională: procesul de extindere a semnificațiilor formelor primare în scopul de a cuprinde semnificațiile conotative
Modelare extensională: extensia unor modele primare deopotrivă morfologic și conotativ în vederea altor utilizări reprezentaționale

Narație: ceva spus sau scris, precum o relatare, o povestire, o poveste
Narator: cel care spune narația
Nume: formă care identifică o ființă umană sau, prin extensie conotativă, un animal, un obiect (precum un produs comercial) sau un eveniment (precum un uragan)

Onomastică: studiul numelor
Onomatopee: iconicitate verbală (*pic-pic*, *bum* etc.)

Opoziție: operație prin care se diferențiază formele printr-o schimbare minimală a semnificanților lor
Opoziție binară: diferență minimă între două forme
Osmoză: producție spontană a unei forme simulative ca reacție la un stimul sau o nevoie oarecare

Paradigmaticitate: proprietate diferențiatoare a formelor
Primitate [*firstness*]: cea dintîi strategie de cunoaștere a unui obiect prin simțuri
Principiul modelării: principiu care susține că reprezentarea este *de facto* o operație de modelare
Program motor: circuit autonom capabil să dirijeze mișcările coordonate ale multor mușchi diferiți în vederea îndeplinirii unei sarcini

Referent: obiect, eveniment, sentiment, idee etc. care e reprezentat printr-o formă
Regulator: gesticulație care reglează vorbirea unui interlocutor: de ex., mișcările mîinilor care indică *Circulați*, *Încetiniți* etc.
Reprezentare: operație prin care se atribuie o formă unui referent oarecare
Roman: narație ficțională în proză, de o lungime apreciabilă, avînd în mod tipic o intrigă care este desfășurată prin acțiunile, vorbirea și reflecțiile personajelor

Secunditate [*secondness*]: abilitate de a trimite la obiecte prin indicație sau referință verbală
Semiotică: doctrina semnelor
Semioză: capacitatea unei specii de a produce și înțelege tipurile specifice de modele care-i sînt necesare pentru prelucrarea și codificarea în manieră proprie a intrării perceptuale
Semn: ceva care stă în locul a altceva

Semn convențional: semn care nu are nici o legătură evidentă cu nici o caracteristică perceptibilă a referentului său

Semnal: semn care, în mod natural sau convențional (artificial) declanșează o reacție din partea unui receptor

Semnificant: parte a unui semn care face trimiterea (forma)

Semnificat: parte a unui semn la care se face trimiterea (referentul)

Semnificație: concept particular reliefat de o formă reprezentațională specifică

Semnificație: relație care se stabilește între o formă și referentul ei

Simbol: semn care stă arbitrar sau convențional în locul referentului său

Simbolicitate: operația de reprezentare a referenților cu forme simbolice

Simbolism: semnificație simbolică în general

Simptom: semn natural care alertează un organism de prezența unor stări modificate în corpul său

Simulacru: formă simulată

Sincronicitate: se referă la faptul că formele sînt construite într-un punct dat în timp și pentru un scop sau o funcție particulare

Sindrom: configurație de simptome cu un denotat fix

Sintagmaticitate: proprietate combinatorie a formelor

Sintaxă: structură sintagmatică în limbă

Sistem de modelare primar: abilitate instinctivă de a modela proprietățile *sensibile* ale lucrurilor (adică proprietățile care pot fi *simțite*)

Sistem de modelare secundar: sistem care ține cont de indicația sau extensia formelor

Sistem de modelare terțiar: sistem de modelare care susține modelarea puternic abstractă bazată pe simboluri

Stil cognitiv: modalitatea particulară în care sînt prelucrate informația și cunoștințele

Stimul semic (*declanșator*): indicație care dă posibilitate animalelor să recunoască un referent critic atunci cînd îl întîlnesc pentru prima oară
Structură: orice aspect repetabil sau predictibil al modelelor
Structuralism: abordare în semiotică ce privește semnele ca pe niște reflexe ale structurilor intelectuale și emoționale în psihismul uman

Teoria sistemelor de modelare: teorie ce afirmă prezența unor sisteme de modelare specio-specifice care permit unei specii să producă formele necesare ei pentru a înțelege lumea într-o manieră proprie
Terțitate (*thirdness*): formă abstractă de cunoaștere
Text: ceva coagulat pentru a reprezenta referenți complecși (neunitari)
Transmisie: expedierea și receptarea mesajelor
Trăsătură distinctivă: element minimal care alcătuiește o formă și care, singur sau în combinație cu alte trăsături distinctive, servește la diferențierea semnificației sale de alte forme

Umwelt: domeniu pe care o specie este capabilă să-l modeleze (lumea exterioară a experienței la care are acces o specie)

Vorbire: limbaj exprimat

Zoosemiotică: studiul semiozei la animale
Zoosemioză: semioză la animale

BIBLIOGRAFIE

Lista de mai jos cuprinde atît lucrările citate în cartea de față, cît și, mai general, unele lucrări care constituie referințele fundamentale pentru numeroase subiecte tratate. Ea poate fi astfel consultată și ca o listă de recomandări bibliografice generale.

ALSTON, W.P. (1967a), (1967b), „Religion“, *The Encyclopedia of Philosophy*, 7: 140–145.

— „Language“, *The Encyclopedia of Philosophy*, 4: 384–386.

— (1967c), „Sign and Symbol“, *The Encyclopedia of Philosophy*, 7: 437–441.

ANDRESON, M. și MERRELL, F. (1991), *On Semiotic Modelling*, Berlin, Mouton de Gruyter.

APPELBAUM, D. (1990), *Voice*, Albany, State University of New York Press

ARDREY, R. (1966), *The Territorial Imperative*, New York, Atheneum.

ARGYLE, M. (1988), *Bodily Communication*, New York, Methuen.

ARGYLE, M. și COOK, M. (1976), *Gaze and Mutual Gaze*, Cambridge, Cambridge University Press.

ARISTOTEL (1952), *Poetics*, în *The Works of Aristotle*, vol. 11, ed. W.D. Ross, Oxford, Clarendon Press. [ARISTOTEL (1965), *Poetica*, studiu introductiv, traducere și comentarii de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei R.P.R.]

ARMSTRONG, E. A. (1965), *Bird Display and Behaviour*, New York, Dover.

ARMSTRONG, R.L. (1965), „John Locke's « Doctrine of Signs »: A New Metaphysics", *Journal of the History of Ideas*, 26: 369–382.
ARNHEIM, R. (1969), *Visual Thinking*, Berkeley, University of California Press.
AYER, A.J. (1968), *The Origins of Pragmatism: Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce and William James*, Londra, Macmillan.
BAER, E. (1982), „The Medical Symptom: Phylogeny and Ontogeny", *American Journal of Semiotics*, 1: 17–34.
BAIGRIE, B. S., editor (1996), *Picturing Knowledge: Historical and Philosophical Problems Concerning the Use of Art in Science*, Toronto, University of Toronto Press.
BAL, M. (1985), *Narratology: Introduction to the Theory of the Narrative*, Toronto, University of Toronto Press.
BALLY, C. (1939), „Qu'est-ce qu'un signe?", *Journal de Psychologie Normale et Pathologique*, 112: 161–174.
BAR-HILLEL, Y. (1954), „Indexical Expressions", *Mind* 63: 359–379.
— (1970), *Aspects of Language*, Ierusalim, The Magnes Press.
BARTHES, R. (1957), *Mythologies*, Paris, Seuil.
— (1964), *Éléments de sémiologie*, Paris, Seuil.
— (1967), *Elements of Semiology*, New York, Hill and Wang.
— (1972), „Sémiologie et médecine", în R. Bastide, ed., *Les Sciences de folie*, 37–46, Paris, Mouton.
BARWISE, J. și PERRY, J. (1983), *Situations and Attitudes*, Cambridge, Mass., MIT Press.
BATESON, G. (1968), *Animal Communication: Techniques of Study and Results of Research*, Bloomington, Indiana University Press.
BAUDRILLARD, J. (1981), *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, St Louis, Telos Press.

BECKER, N. și SCHORSCH, E. (1975), „Geldfetischismus", în E. Schorsch și G. Schmidt, editori, *Ergebnisse zur Sexualforschung*, 238–256, Köln, Wissenschafts-Verlag.

BEHAN, R.J. (1926), *Pain: Its Origin, Conduction, Perception, and Diagnostic Significance*, New York, Appleton.

BEMPORAD, J., DUNTON, D. și SPADY, F.H. (1976), „Treatment of a Child Foot Fetishist", *American Journal of Psychotherapy*, 30: 303–316.

BENVENISTE, E. (1971), *Problems in General Linguistics*, Coral Gables, University of Miami Press.

BERG, H.C. (1976), „Does the Flagellar Rotary Motor Step?", *Cell Motility*, 3: 47–56.

BERGER, J. (1972), *Ways of Seeing*, Harmondsworth, Penguin.

BERLIN, B. și KAY, P. (1969), *Basic Color Terms*, Berkeley, University of California Press.

BERNADELLI, A., editor (1997), *The Concept of Intertextuality Thirty Years On: 1967–1997*. Număr special *Versus* 77/78, Milano, Bompiani.

BICKERTON, D. (1981), *The Roots of Language*, Ann Arbor, Karoma Publishers.

— (1990), *Language and Species*, Chicago, University of Chicago Press.

BILZ, R. (1940), *Pars pro toto*, Leipzig, Georg Thieme.

BIRDWHISTELL, R. (1970), *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*, Harmondsworth, Penguin.

BLACK, M. (1962), *Models and Metaphors*, Ithaca, Cornell University Press.

BLOOMFIELD, L. (1933), *Language*, New York, Holt.

— (1939), „Linguistic Aspects of Science", *International Encyclopedia of Unified Science*, 1: 215–278.

BONNER, J.T. (1980), *The Evolution of Culture in Animals*, Princeton, Princeton University Press.

BORNET, J. (1892), *Early Greek Philosophy*, Londra, Macmillan.

BOUISSAC, P. (1985), *Circus and Culture: A Semiotic Approach*, Londra, University Press of America.
BOUISSAC, P. *et al.*, editori (1986), *Iconicity: Essays on the Nature of Culture*, Tübingen, Stauffenberg.
BOYSSON-BARDIES, B. DE și VIHMAN, M. M. (1991), „Adaptation to Language: Evidence from Babbling and First Words in Four Languages", *Language* 67: 297–319.
BRATEN, S. (1988), „Dialogic Mind: The Infant and the Adult in Protoconversation", în M.E. Carvallo, ed., *Nature, Cognition, and System I*, Ed. E. Carvalho, 187–205, Dordrecht, Kluwer.
BREMER, J. și ROODENBURG, H., editori (1991), *A Cultural History of Gesture*, Ithaca, Cornell University Press.
BRODSKY, J. (1989), „Isaiah Berlin at Eighty", *New York Review of Books* 36: 44–45.
BRONOWSKI, J. (1967), „Human and Animal Language", in *To Honor Roman Jakobson*, 374–394, Haga, Mouton.
BROSSES, CH. DE (1760), *Le culte des dieux fétiches*, Paris.
BROWN, R. (1958), *Words and Things*, Glencoe, Ill., Free Press.
BROWN, R. W. (1970), *Psycholinguistics*, New York, Free Press.
BÜHLER, K. (1908 [1951]), „On Thought Connection, in Organization and Pathology of Thought", ed. D. Rapaport, 81–92, New York, Columbia University Press.
— (1934), *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Fischer.
BULLOWA, M., ed. (1979), *Before Speech: The Beginning of Interpersonal Communicaton*, Cambridge, Cambridge University Press.
BURKHARDT, D. *et al.* (1967), *Signals in the Animal World*, New York, McGraw-Hill.
BURSILL-HALL, G.L. (1963), „Some Remarks on Deixis", *Canadian Journal of Lingustics*, 8: 82–96.

BUTLER, C. (1970), „Chemical Communication in Insects: Behavioral and Ecological Aspects“, *Communication by Chemical Signals*, 1: 37–78.
BUYSSENS, E. (1943), *Les Langages et le discours*, Bruxelles, Office de Publicité.
CARNAP, R. (1942), *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
— (1956 [1947]), *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*, Chicago, University of Chicago Press.
CARPENTER, C.R. (1969), „Approaches to Studies of the Naturalistic Communicative Behavior in Nonhuman Primates“, în T.A. Sebeok *et al.*, editori, *Approaches to Animal Communication*, 40–70, Haga, Mouton.
CASSIRER, E. (1944), *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, New Haven, Yale University Press.
— (1946), *Language and Myth*, New York, Dover.
— (1957), *The Philosophy of Symbolic Forms*, New Haven, Yale University Press.
CELON, E. și MARCUS, S. (1973), „Le Diagnostic comme langage (I)“, *Cahiers de Linguistique*, 10: 163–173.
CHADWICK, J. și MANN, W.N. (1950), *The Medieval Works of Hippocrates*, Oxford, Blackwell.
CHAMBERLAIN, E. N. și OGILVIE, C. (1974), *Symptoms and Signs in Clinical Medicine*, Bristol, Wright.
CHAO, Y.R. (1962), „Models in Linguistics and Models in General“, în E. Nagel, P. Suppers și A. Tarski, editori, *Logic, Methodology, and the Philosophy of Science*, 558–566, Stanford, Stanford University Press.
— (1968), *Language and Symbolic Systems*, Cambridge, Cambridge University Press.
CHERASKIN, E. și RINGSDORF, W. (1973), *Predictive Medicine: A Study in Strategy*, Mountainview, Ca., Pacific Press.

CHERRY, C. (1966), *On Human Communication*, Cambridge, Mass., MIT Press.
CHERWITZ, R. și HIKINS, J. (1986), *Communication and Knowledge: An Investigation in Rhetorical Epistemology*, Columbia, SC, University of South Carolina Press.
CHOMSKY, N. (1957), *Syntactic Structures*, Haga, Mouton.
— (1976), „On the Nature of Language“, în *Origins and Evolution of Language and Speech*, ed. H.B. Steklis, S.R. Harnard și J. Lancaster, 46–57, New York, New York Academy of Sciences.
— (1980), *Rules and Representations*, New York, Columbia University Press.
— (1986), *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*, New York, Praeger.
CLARKE, D.S. (1987), *Principles of Semiotic*, Londra, Routledge and Kegan.
COLBY, K.M. și GUIRE, M.T. (1981), „Signs and Symptoms“, *The Sciences*, 21: 21–23.
COPELAND, J.E., ed. (1984), *New Directions in Linguistics and Semiotics*, Houston, Rice University Press.
COSERIU, E. (1967), „L'Arbitraire du signe: zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes“, *Archiv für das Studium der Neueren Sprachen und Literaturen*, 204: 81–112.
COUNT, E.W. (1969), „Animal Communication in Man-Science“, în T.A. Sebeok *et. al.*, editori, *Approaches to Animal Communication*, 71–130, Haga, Mouton.
CROOKSHANK, F.G. (1925), „The Importance of a Theory of Signs and a Critique of Language in the Study of Medicine“, în C.K. Ogden and I.A. Richards, editori, *The Meaning of Meaning*, Supplement II, Londra, Kegan Paul.
CRYSTAL, D. (1987), *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge, Cambridge University Press.

CULLER, J. (1983), *Roland Barthes*, New York, Oxford University Press.
DANESI, M. (2000), *Semiotics in Language Education*, Berlin, Mouton de Gruyter.
— *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications*, Toronto, University of Toronto Press.
DANESI, M. și PERRON, P. (1999), *Analyzing Cultures*, Bloomington, Indiana University Press.
DANTE ALIGHIERI (1957 [1305]), *De vulgari eloquentiae*, ed. A. Marigo, Florența, Le Monnier. [*Despre arta cuvîntului în limba vulgară*, trad. de P. Creția, in *Opere minore* (1971), București, E.L.U.]
DARWIN, C. (1859), The Origin of Species, New York, Collier.
— (1871), *The Descent of Man*, New York, Modern Library.
— (1872), *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Londra, John Murray.
DE LACY, P.H. și DE LACY, E.A. (1941), *Philodemeus on Methods of Inference*, Philadelphia, American Philological Association.
DE LAGUNA, G.A. (1927), *Speech: Its Function and Development*, Bloomington, Indiana University Press.
DEACON, T.W. (1997), *The Symbolic Species: The Co-Evolution of Language and the Brain*, New York, Norton.
DEELY, J.N. (1980), *The Signifying Animal: The Grammar of Language and Experience*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1982), *Introducing Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1985), „Semiotic and the Liberal Arts", *The New Scholasticism*, 59: 296–322.
— (1990), *Basics of Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press. [(1997) *Bazele semioticii*, trad. Mariana Neț, București, Editurile All]

DENNETT, D.C. (1991), *Consciousness Explained*, Boston, Little, Brown.
DESCARTES, R. (1637), *Essais philosophiques*, Leyden, L'imprimerie de Ian Maire.
DOUGLAS, M. (1992), *Objects and Objections*, Toronto, Toronto Semiotic Circle.
DUBOIS, P. (1988), *L'Acte photographique*, Bruxelles, Labor.
DUNNING, W.V. (1991), *Changing Images of Pictorial Space: A History of Visual Illusion in Painting*, Syracuse, Syracuse University Press.
ECCLES, J.C. (1979), *The Human Mystery*, New York, Springer.
— (1992), *The Human Psyche*, Londra, Routledge.
ECO, U. (1972a), *Einführung in die Semiotik*, München, Fink.
— (1972b), „Introduction to a Semiotics of Iconic Signs", *VS: Quaderni di Studi Semiotici*, 2: 1–15.
— (1976), *A Theory of Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1977), „The Influence of Roman Jakobson on the Development of Semiotics", în D. Armstrong și C.H. van Schoonefeld, editori, *Roman Jakobson: Echoes of His Scolarship*, 39–58, Lisse, The Peter de Ridder Press.
— (1980), „The Sign Revisited", *Philosophy and Social Criticism*, 7: 261–297.
— (1984), *Semiotics and the Philosophy of Language*, Bloomington, Indiana University Press.
ECO, U. și SEBEOK, T.A., editori (1983), *The Sign of Three*, Bloomington, Indiana University Press.
EFRON, D. (1972 [1971]), *Gesture, Race, and Culture*, Haga, Mouton.
EKMAN, P. (1985), *Telling Lies*, New York, Norton.

EKMAN, P. și FRIESEN, W.V. (1969), „The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding", *Semiotica*, 1: 49–98.
ELSTEIN, A.S. *et al.* (1978), *Medical Problem Solving: An Analysis of Clinical Reasoning*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
EMERSON, A.E. (1938), „Termite Nests – A Study of the Phylogeny of Behavior", *Ecological Monographs*, 8: 247–284.
ENGEN, T. (1982), *The Perception of Odours*, New York, Academic.
ENGLER, R. (1962), „Théorie et critique d'un principe saussurien: l'arbitraire du signe", *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 19: 5–66.
ENNION, E.R. și TINBERGEN, N. (1967), *Tracks*, Oxford, Oxford University Press.
ERCKENBRECHT, U. (1976), *Das Geheimnis des Fetischismus: Grundmotive der Marxismus Erkenntniskritik*, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt.
FABREGA, H. (1974), *Disease and Social Behavior: An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge, Mass., MIT Press.
FEHER, M., NADDAF, R. și TAZI, N., editori (1989), *Fragments for a History of the Human Body*, New York, Zone.
FILLMORE, C.J. (1972), „A Grammarian Looks at Sociolinguistics", *Georgetown University Monographs Series in Language and Linguistics*, 25: 273–287.
— (1973), „May We Come In?", *Semiotica*, 9: 97–116.
— (1997), *Lectures on Deixis*, Stanford, CSLI Publications.
FISCH, M.H. (1978), „Peirce's General Theory of Signs", în *Sight, Sound, and Sense*, ed. T.A. Sebeok, 32–70, Bloomington, Indiana University Press.

— (1980), „Foreword", în T.A. Sebeok și J. Umiker-Sebeok, editori, *You Know My Method*, 7–13, Bloomington, Gaslight Publications.
FISKE, J.C. (1982), *Introduction to Communication Studies*, Londra, Methuen.
FOX, J.J. (1975), „On Binary Categories and Primary Symbols: Some Rotinese Perspectives", în R. Willis, ed., *The Interpretation of Symbolism*, 99–132, New York, John Wiley and Sons.
FREEDMAN, A.M., KAPLAN, H.I. și SADOCK, B.J. (1972), *Modern Synopsis of Comprehensive Textbook of Psychiatry*, Baltimore, William and Wilkins.
FREGE, G. (1982), „Über Sinn und Bedeutung", *Zeitschrift für Philologie und philologische Kritik*, 100: 25–50.
FREI, H. (1944), „Systèmes de déictiques", *Acta Linguistica Hafniensia*, 4:111–129.
— (1950), „Zéro, vide et intermittent", *Zeitschrift für Phonologie*, 4: 161–191.
FRENCH, A.P. și KENNEDY, P.J., editori (1985), *Niels Bohr: A Centenary Volume*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
FREUD, S. (1927), „Fetishism", în J. Strachey, ed., *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, 21: 149–157.
FRIEDMANN, H. (1955), „The Honey-Guides", *U.S. National Museum Bulletin*, 208, Washington, D.C., Smithsonian.
FRISCH, K. VON (1967), *The Dance Language and Orientation of Bees*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
FRISCH, K. VON și FRISCH, O. VON (1974), *Animal Architecture*, New York, Harcourt.
FRUTIGER, A. (1989), *Signs and Symbols*, New York, Van Nostrand.
FURNHAM, A. (1988), „Write and Wrong: The Validity of Graphological Analysis", *Skeptical Inquirer*, 13: 64–69.

GALE, R.M. (1967), „Indexical Signs, Egocentric Particulars, and Token-Reflexive Words“, *The Encyclopedia of Philosophy*, 4: 151–155.

GARDINER, A.H. (1932), *The Theory of Speech and Language*, Oxford, Clarendon Press.

GARDNER, B.T. și GARDNER, R.A. (1975), „Evidence for Sentence Constituents in the Early Utterances of Child and Chimpanzee“, *Journal of Experimental Psychology*, 104: 244–262.

GARDNER, M. (1968), *Logic Machines, Diagrams and Boolean Algebra*, New York, Dover.

GARDNER, R.A. și GARDNER, B.T. (1969), „Teaching Sign Language to Chimpanzees, *Science*, 165: 664–672.

GARNIER, P. (1896), *Fétichistes: pervertis et invertis sexuels*, Paris.

GARVER, N. (1986), „Review of Shapiro 1983“, *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 22: 68–74.

GEBHARD, P.H. (1969), „Fetishism and Sadomasochism“, *Science and Psychoanalysis*, 15: 71–80.

GENETTE, G. (1988), *Narrative Discourse Revisited*, Ithaca, Cornell University Press.

GERAS, N. (1971), „Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx's *Capital*“, *New Left Review*, 65: 69–85.

GESSINGER, J. și RAHDEN, W. VON, editori (1988), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Berlin, Mouton de Gruyter.

GINZBURG, C. (1983), „Morelli, Freud and Sherlock Holmes“, în U. Eco and T.A. Sebeok, editori, *The Sign of Three*, 81–118, Bloomington, Indiana University Press.

GIPPER, H. (1963), *Bausteine zur Sprachinhaltforschung: Neuere Sprachbetrachtung im Austausch mit Geistes- und Naturwissenschaft*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann.

GODEL, R. (1953), „La question des signes zéro“, *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 11: 31–41.

GOFFMAN, E. (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor.

— (1963), *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.

GOMBRICH, E.H. (1951), „Meditations on a Hobby Horse or the Roots of Artistic Form", în L.L. Whyte, ed., *Aspects of Form*, 209–228, Bloomington, Indiana University Press.

GOODE, J. (1992), „Food", în *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments*, ed. R. Baumann, 233–245, Oxford, Oxford University Press.

GOODY, J. (1982), *Cooking, Cuisine and Class*, Cambridge, Cambridge University Press.

GOULD, S.J. și VRBA, E.S. (1982), „Exaptation: A Missing Term in the Science of Form", *Paleobiology*, 8: 4–15.

GREENBERG, J.H. (1987), *Language in the Americas*, Stanford: Stanford University Press.

GREENBIE, B. (1981), *Spaces: Dimensions of the Human Landscape*, New Haven, Yale University Press.

GREIMAS, A.J. (1987), *On Meaning: Selected Essays in Semiotic Theory*, trad. P. Perron și F. Collins, Minneapolis, University of Minnesota Press.

GREIMAS, A.-J. și COUERTES, J. (1979), *Semiotics and Language*, Bloomington, Indiana University Press.

GUTHRIE, R. DALE (1976), *Body Hot Spots: The Anatomy of Human Social Organs and Behavior*, New York, Van Nostrand Reinhold.

HAAS, W. (1957), „Zero in Linguistic Description", *Studies in Linguistic Analysis*, volum special al Philological Society of London, 35–53, Oxford, Blackwell.

HADAMARD, J. (1945), *An Essay on the Psychology of Invention in the Mathematical Field*, Princeton, Princeton University Press.

HALDANE, J.B.S. (1955), „Animal Communication and the Origin of Human Language“, *Science Progress*, 43: 385–401.
HALL, E.T. (1966), *The Hidden Dimension*, New York, Doubleday.
— (1973), *The Silent Language*, New York, Doubleday.
HALL, K.R.L. și DEVORE, I. (1965), „Baboon Social Behavior“, în I. Devore, ed., *Primate Behavior*, 53–110, New York, Holt, Reinehart and Winston.
HALLIDAY, M.A.K. (1975), *Learning How to Mean: Exploration in the Development of Language*, Londra, Arnold.
— *Introduction to Functional Grammar*, Londra, Arnold.
HARAWAY, D. (1989), *Primate Visions: Gender, Race and nature in the World of Modern Science*, London, Routledge.
HARDWICK, C.S., ed. (1977), *Semiotic and Significs: The Correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*, Bloomington, Indiana University Press.
HARNAD, S.R., STEKLIS, H.B. și LANCASTER, J., editori (1976), *Origins and Evolution of Language and Speech*, New York, New York Academy of Sciences.
HARRÉ, R. (1981), *Great Scientific Experiments*, Oxford, Phaidon Press.
HARRISON, P.A. (1983), *Behaving Brazilian: A Comparison of Brazilian and North American Social Behavior*, Rowley, Mass., Newbury House.
HAWKES, T. (1977), *Structuralism and Semiotics*, Berkeley, University of California Press.
HEARNE, V. (1986), *Adam's Task: Calling Animals by Name*, New York, Knopf.
HEDIGER, H. (1967), „Verstehens- und Verständigungsmöglichkeiten zwischen Mensch und Tier“, *Schweizerische Zeitschrift für Psychologie und ihre Anwendungen*, 26: 234–255.

— (1968), *The Psychology and Behaviour of Animals in Zoos and Circuses*, New York, Dover.

HEIDEL, W.A. (1941), *Hippocratic Medicine: Its Spirit and Method*, New York, Columbia University Press.

HEISENBERG, W. (1949), *The Physical Principles of the Quantum Theory*, New York, Dover.

HERSKOVITS, M. (1948), *Man and His Works*, New York, Alfred A. Knopf.

HESSE, M. (1967), „Models and Analogy in Science", *The Encyclopedia of Philosophy*, 5: 354–359.

HEWES, G.W. (1973), „Primate Communication and the Gestural Origin of Language", *Current Anthropology*, 14: 5–24.

— (1974). *Language Origins: A Bibliography*, Haga: Mouton.

HINTON, H.E. (1973), „Natural Deception", în R.L. Gregory and E.H. Gombrich, editori, *Illusion in Nature and Art*, 97–159, Londra, Duckworth.

HINTON, L., NOCHOLS, J. și OHALA, J.J., editori (1994), *Sound Symbolism*, Cambridge, Cambridge University Press.

HJELMSLEV, L. (1963), *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, University of Wisconsin Press.

HOBBES, T. (1656), *Elements of Philosophy*, Londra, Molesworth.

HOCKETT, C.F. (1960), „The Origin of Speech", *Scientific American*, 203: 88–96.

HOFFMEYER, J. (1996), *Signs of Meaning in the Universe*, Bloomington, Indiana University Press.

HOLLANDER, A. (1978), *Seeing through Clothes*, Harmondsworth, Penguin.

HOLLANDER, J. (1959), „The Metrical Emblem", *Kenyon Review*, 21: 279–296.

HUDSON, L. (1972), *The Cult of Fact*, New York, Harper & Row.

HUMBOLDT, W. VON (1836 [1988]), *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind*, trad. P. Heath, Cambridge, Cambridge University Press.

HUMPHRIES, W.C. (1968), *Anomalies and Scientific Theories*, San Francisco, Freeman.

HUSSERL, E. (1970 [1890]), *Philosophie der Arithmetik*, ed. L. Eley, Haga, Nijhoff.

HUXLEY, J. (1966), „A Discussion of Ritualization of Behaviour in Animals and men“, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 251: 247–526.

HYMES, D. (1971), *On Communicative Competence*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

INGRAM, D. (1978), „Typology and Universals of Personal Pronouns“, în J.H. Greenberg, ed., *Universals of Human Language*, 213–247, Stanford, Stanford University Press.

INHELDER, B. și PIAGET, J. (1958), *The Growth of Logical Thinking from Childhood through Adolescence*, New York, Basic.

JACKENDORFF, R. (1994), *Patterns in the Mind: Language and Human Nature*, New York, Basic Books.

JACOB, F. (1974), *The Logic of Living Systems: A History of Heredity*, Londra, Allen Lane.

— (1982), *The Possible and the Actual*, Seattle, University of Washington Press.

JAKOBSON, R. (1960), „Linguistics and Poetics“, în *Style in Language*, ed. T.A. Sebeok, 350–377, New York, John Wiley & Sons.

— (1963 [1957]), *Essais de linguistique générale*, Paris, Éditions de Minuit.

— (1965), „Quest for the Essence of Language“, *Diogenes*, 51: 21–37.

— (1966), „Signe zéro“, în E. Hamp *et al.*, editori, *Readings in Linguistics II*, 109–115, Chicago, University of Chicago Press.

— (1970), „Language in Relation to Other Communication Systems", în C. Olivetti, ed., *Linguaggi nella società e nella tecnica*, 3—16, Milano, Edizioni di Comunità.
— (1971), *Selected Writings II: Word and Language*, Haga, Mouton.
— (1974), *Main Trends in the Science of Language*, New York, Harper and Row.
— (1980), *The Framework of Language*, Ann Arbor, Michigan Studies in the Humanities.
JARVELLA, R.H. și KLEIN, W., editori (1982), *Speech, Place and Action: Studies in Deictic and Related Topics*, New York, John Wiley and Sons.
JASTROW, J. (1930), „Joseph Jastrow", ed. de C. Murchison, *A History of Psychology in Autobiography*, 1: 135–162.
JAYNES, J. (1976), *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, Toronto, University of Toronto Press.
JERNE, N.K. (1985), „The Generative Grammar of the Immune System", *Science*, 229: 1057–1059.
JESPERSEN, O. (1964), *Language, Its Nature, Development, and Origin*, New York, Norton.
JHALLY, S. (1987), *The Codes of Advertising: Fetishism and The Political Economy of Meaning in the Consumer Society*, New York, St Martin's Press.
JOHNSON, S. (1979), *Nonverbal Communication in the Teaching of Foreign Languages*, disertație doctorală, Indiana University.
JOHNSON-LAIRD, P.N. (1983), *Mental Models*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
KAHN, T.C. (1969), „Symbols and Man's Nature", *International Journal of Symbolology*, 1: 5–6.
KANT, I. (1790), *Critique of Judgment*, New York, Hafner Press.
KANTOR, J.R. (1936), *An Objective Psychology of Grammar*, Bloomington, Indiana University Press.

KECSKEMETI, P. (1952), *Meaning, Communication, and Value*, Chicago, University of Chicago Press.
KENDON, A. (1991), „Some Considerations for A Theory of Language Origins", *Man*, 26: 199–221.
KEVLES, D.J. (1985), *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*, New York, Knopf.
KINSEY, A.C., POMEROY, W.B., C.E. MARSHALL și GEBHARD, P.H. (1953), *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia, Saunders.
KINZLE, D. (1982), *Fashion and Fetishism: A Social History of the Corset, Tight-Lacing and Other Forms of Body-Sculpture in the West*, Totowa, NJ, Rowman and Littlefield.
KLEINPAUL, R. (1972 [1888]), *Sprache ohne Worte: Idee einer allgemeinen Wissenschaft der Sprache*, Haga, Mouton.
KLOFT, W. (1959), „Versuch einer Analyse der Trophobiotischen Beziehungen von Ameisen zu Aphiden", *Biologisches Zentralblatt*, 78: 863–870.
KOCH, W. (1986), *Philosophie der Philologie und Semiotik*, Bochum, Brockmeyer.
KOCH, W.A., editor (1989), *Geneses of Language*, Bochum, Brockmeyer.
KÖHLER, W. (1925), *The Mentality of Apes*, Londra, Routledge and Kegan Paul.
KONNER, M. (1987), „On Human Nature: Love among the Robots", *The Sciences*, 27: 14–23.
— (1991), „Human Nature and Culture: Biology and the Residue of Uniqueness", în *The Boundaries of Humanitiy*, editori: J.J. Sheenan și M. Sosna, 103–124, Berkeley, University of California Press.
KOSSLYN, S.M. (1983), *Ghosts in the Mind's Maschine: Creating and Using Images in the Brain*, New York, WW. Norton.
KRAFFT-EBING, R. VON (1886), *Psychopathia sexualis*, Stuttgart.

KRAMPEN, M. (1981), „Phytosemiotics“, *Semiotica*, 36: 187–209.
— (1991), *Children's Drawing: Iconic Coding of the Environment*, New York, Plenum.
KUHN, C.G., ed. (1821–1833), *Claudii Galeni opera omnia*, Leipzig, Cnobloch.
KUHN, T.S. (1970), *The Structures of Scientific Revolutions*, Chicago, University of Chicago Press.
LABOV, W. și FANSHEL, D. (1977), *Therapeutic Discourse: Psychoterapy as Conversation*, New York, Academic.
LAITMAN, J.T. (1983), „The Evolution of the Hominid Upper Respiratory System and Implications for the Origins of Speech“, în *Glossogenetics: The Origin and Evolution af Language*, ed. E. de Grolier, 63–90, Utrecht, Harwood.
— (1990), „Tracing the Origins of Human Speech, în *Anthropology: Contemporary Perspectives*, ed. P. Whitten and D.E.K. Hunter, 124–130, Glenview, Ill., Scott, Foresman and Co.
LAMBERT, J.H. (1764), *Semiotik oder Lehre von der Bezeichnung der Gedanken und Dinge*, Leipzig, Johann Wendler.
LANDAR, H. (1966), *Language and Culture*, Oxford, Oxford University Press.
LANDSBERG, M.E., editor (1988), *The Genesis of Language: A Different Judgment of Evidence*, Berlin, Mouton.
LANGER, S. (1948), *Philosophy in a New Key*, Cambridge, Harvard University Press.
— (1957), *Problems of Art*, New York, Scribner's.
LARKER, M., editor (1968), *Bibliographie zur Symbolik, Ikonographie und Mythologie*, Baden-Baden, Heitz.
LATHAM, R.G., ed. (1848), *The Works of Thomas Sydenham, M.D.*, London, Sydenham Society.
LAUSBERG, H. (1960), *Handbuch der Literarischen Theorik*, München, Max Hueber.

LAWICK-GOODALL, J. (1968), „The Behaviour of Free-Living Chimpanzees in the Gombe Stream Reserve", *Animal Behaviour Monographs*, 1: Part 3.
LAWRENCE, C. (1982), „Illnesses and Their Meanings", *Times Literary Supplement*, 1 oct., 148.
LEACH, E. (1976), *Culture and Communication*, Cambridge, Cambridge University Press.
LEECH, G. (1981), *Semantics: The Study of Meaning*, Harmondsworth, Penguin.
LEITCH, T.M. (1986), *What Stories Are: Narrative Theory and Interpretation*, University Park, Pennsylvania State University Press.
LEKOMCEV, J.K. (1977), „Foundations of General Semiotics", în D.P. Lucid, ed., *Soviet Semiotics*, 39–44, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
LENNEBERG, E. (1967), *The Biological Foundations of Language*, New York, John Wiley.
LEVELT, W.J.M. (1989), *Speaking: From Intention to Articulation*, Cambridge, Mass., MIT Press.
LÉVI-STRAUSS, C. (1958), *Anthropologie structurale*, Paris, Librairie Plon.
— (1962), *Le Totémisme aujourd'hui*, Paris, Presses Universitaires de France.
— (1964), *The Raw and the Cooked*, Londra, Cape.
LEWIS, C.I. (1946), *An Analysis of Knowledge and Valuation*, LaSalle, Ill., Open Court.
LEYHAUSEN, P. (1967), „Biologie von Ausdruck und Eindruck", *Psychologische Forschung*, 31: 177–227.
LIEBERMANN, P. (1972), *The Speech of Primates*, Haga, Mouton.
— (1975), *On the Origins of Language*, New York, Macmillan.
— (1984), *The Biology and Evolution of Language*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

— (1991), *Uniquely Human: The Evolution of Speech, Thought, and Selfless Behavior*, Cambridge, Mass., Harvard, University Press.

LIEBMAN, R., S. MINUCHIN și L. BAKER (1974a), „An Integrated Program for Anorexia Nervosa", *American Journal of Psychiatry*, 131: 432–435.

— (1974b), „The Role of Family in the Treatment of Anorexia Nervosa", *Journal of the Academy of Child Psychology*, 3: 264–274.

LINDEN, E. (1986), *Silent Partners: The Legacy of the Ape Language Experiments*, New York, Signet.

LISZKA, J.J. (1989), *The Semiotic Study of Myth: A Critical Study of the Symbol*, Bloomington, Indiana University Press.

LLOYD, J.E. (1966), *Studies on the Flash Communication System in Photinus Fireflies*, Ann Arbor, Museum of Zoology, University of Michigan.

LOCKE, J. (1690 [1975]), *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. P.H. Nidditch, Oxford, Clarendon Press. [(1961), *Eseu asupra intelectului omenesc*, 2 vol., trad. de T. Voiculescu și A. Roșu, București, Editura Științifică.]

LORENZ, K. (1952), *King Solomon's Ring*, New York, Crowell.

— (1971), *Studies in Animal and Human Behaviour*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

LOTMAN, I. (1984), „O semiosfere", *Trudî po znakovîm sistemam*, 17: 5–23.

LOTMAN, J. și USPENSKY, B.A. (1978), „On the Semiotic Mechanism of Culture", *New Literary History*, 9: 211–232.

LOTMAN, J. și USPENSKY, B.A., editori (1973), *Ricerche semiotiche*, Torino, Einaudi.

LOTMAN, J.M. (1977), „Primary and Secondary Communication Modelling Systems", în D.P. Lucid, ed., *Soviet*

Semiotics, 95–98, Baltimore, Johns Hopkins University Press.

LOTT, D.F. și SOMMER, R. (1967), „Seating Arrangements and Status", *Journal of Personality and Social Psychology*, 7:90–94.

LUCID, D.P., ed. (1977), *Soviet Semiotics: An Anthology*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.

LUCY, J.A. (1992), *Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge, Cambridge University Press.

LURIA, A.R. (1970), *Traumatic Aphasia*, New York, Humanities Press.

LYONS, J. (1977), *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.

MACKAY, A.L. (1984), „The Code Breakers", *Sciences*, 24: 13–14.

MAJNO, G. (1975), *The Healing Hand*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

MALLORY, J.P. (1989), *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archeology and Myth*, Londra, Thames and Hudson.

MALSON, L. (1973), „Un entretien avec Claude Lévi-Strauss", *Le Monde*, 8 dec., 3–5.

MARITAIN, J. (1943), *Sign and Symbol: Redeeming the Time*, Londra, Geoffrey Bles.

— (1957), „Language and the Theory of Sign", în R. Nanda Anshen, ed., *Language: An Enquiry into Its Meaning and Function*, 86–101, New York, Harper & Brothers.

MARKUS, R.A. (1957), „St. Augustine on Signs", *Phronesis*, 2: 60–83.

MCBRYDE, C.M. și BACKLOW, R.S. (1970), *Signs and Symptoms: Applied Pathologic Physiology and Clinical Interpretation*, Philadelphia, Lippincott.

MCKEAN, K. (1982), „Diagnosis by Computer", *Discovery*, 3, 62–65.

McLENNAN, J.F. (1869), „The Worship of Animals and Plants", *Fortnightly Review*, 12: 407–427, 562–582.
McNEILL, D. (1987), *Psycholinguistics: A New Approach*, New York, Harper & Row.
— (1992), *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*, Chicago, University of Chicago Press.
MEILAND, J.W. (1970), *The Nature of Intention*, Londra, Methuen.
MELZACK, R. (1972), „The Perception of Pain", în *Physiological Psychology*, ed. R.F. Thompson, 223–231, San Francisco, Freeman.
— (1988), „Pain", în *A Lexicon of Psychology, Psychiatry and Psychoanalysis*, ed. J. Kuper, 288–291, Londra, Routledge.
METZ, C. (1974), *Film Language: A Semiotics of the Cinema*, Oxford, Oxford University Press.
— (1985), „Photography and Fetish", *October*, 34: 81–90.
MILLER, G.A. și GILDEA, P.M. (1991), „How Children Learn Words", în *The Emergence of Language: Development and Evolution*, ed. W.S.-Y. Wang, 150-158, New York, W.H. Freeman.
MILLER, J. (1978), *The Body in Question*, New York, Random House.
MOENSSENS, A.A. (1971), *Fingerprint Techniques*, Philadelphia, Chilton.
MONEY, J. (1986), *Lovemaps: Clinical Concepts of Sexual/Erotic Health and Pathology, Paraphilia, and Gender Identity from Conception to Maturity*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
MORGAN, C.L. (1985), *Introduction to Comparative Psychology*, Londra, Scott.
MORRIS, C.W. (1938), *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, University of Chicago Press.
— (1946), *Signs, Language and Behavior*, NJ, Prentice-Hall.

— (1971), *Writings on the General Theory of Signs*, Haga, Mouton.
MORRIS, D. (1969), *The Human Zoo*, New York, McGraw-Hill.
— (1994), *The Human Animal*, Londra, BBC Books.
MORRIS, D. *et al.* (1979) *Gestures: Their Origins and Distributions*, Londra, Cape.
MORTENSON, J. (1987), *Whale Song and Wasp Maps: The Mystery of Animal Thinking*, New York, Dutton.
MOUNIN, G. (1970), *Introduction à la sémiologie*, Paris, Les Éditions de Minuit.
— (1981), „Sémiologie médicale et sémiologie linguistique", *Confrontations Psychiatriques*, 19: 43–58.
MÜLLER, F.M. (1861), *Lectures on the Science of Language*, Londra, Longmans.
MUNN, N.D. (1973), *Walbiri Iconography: Graphic Representation and Cultural Symbolism in a Central Australian Society*, Ithaca, Cornell University Press.
NADIN, M. și ZAKIA, R.D. (1994), *Creating Effective Advertising Using Semiotics*, New York, Consultant Press.
NESPOULOUS, J.L., PERRONN, P. și LECOURS, A.R., editori (1986), *The Biological Foundations of Gestures: Motor and Semiotic Aspects*, Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
NEUBURGER, M. (1906), *Geschichte der Medizin*, Stuttgart, Enke.
NOIRÉ, L. (1917), *The Origin and Philosophy of Language*, Chicago, Open Court.
NÖTH, W. (1985), *Handbuch der Semiotik*, Stuttgart, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
NÖTH, W. (1990), *Handbook of Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
OGDEN, C.K. și RICHARDS, I.A. (1923), *The Meaning of Meaning*, New York, Harcourt, Brace.

ONG, WALTER J. (1977), *Interfaces of the Word: Studies in the Evolution of Consciousness and Culture*, Ithaca, Cornell University Press.
OPIE, I. și OPIE, P. (1959), *The Lore and Language of School Children*, Frogmore, SC, Paladin.
OSGOOD, C.E. și SEBEOK, T.A., editori (1954), *Psycholingustics: A Survey of Theory and Research Problems*, Bloomington, Indiana University Press.
OSGOOD, C.E. și SUCCI, G.E. (1953), „Factor Analysis of Meaning", *Journal of Experimental Psychology*, 49, 325–328.
OSGOOD, C.E., SUCI, G.J. și TANNENBAUM, P.H. (1957), *The Measurement of Meaning*, Urbana, University of Illinois Press.
OSOLSOBE, I. (1979), „On Ostensive Communication", *Studia Semiotyczne*, 9: 63–75.
OSTWALD, P.F. (1968), „Symptoms, Diagnosis and Concepts of Disease: Some Comments on the Semiotics of Patient-Physician Communication", *SocSeil*, 7: 95–106.
PAGET, R. (1930), *Human Speech*, Londra, Kegan Paul.
PAINE, R. și SHERMAN, W. (1970), „Arterial Hypertension", în C.M. MacBryde și R.S. Blacklow, editori, *Signs and Symptoms*, 273–303, Philadelphia, Lippincott.
PATTERSON, F.G. (1978), „The Gestures of a Gorilla: Language Acquisition in Another Pongid", *Brain and Language*, 5: 72–97.
PATTERSON, F.G. și LINDEN, E. (1981), *The Education of Koko*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
PAVLOV, I. (1902), *The Work of Digestive Glands*, Londra, Griffin.
PAZUKHIN, R. (1972), „The Concept of Signal", *Lingua Poznaniensis*, 16: 25–43.
PEDERSEN, H. (1931), *The Discovery of Language*, Bloomington, Indiana University Press.

PEIRCE, C.S. (1868), „Some Consequences of Four Incapabilities“, *Journal of Speculative Philosophy*, 2: 140–151.
— (1935–1966), *Collected Papers*, ed. C. Hartshorne, P. Weiss și A.W. Burks, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
PHILLIPS, E.D. (1973), *Greek Medicine*, Londra, Thames and Hudson.
PIAGET, J. (1969), *The Child's Conception of the World*, Totowa, NJ, Littlefield, Adams & Co.
PIAGET, J. și INHELDER, J. (1969), *The Psychology of the Child*, New York, Basic Books.
PIKE, K. (1967), *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, Haga, Mouton.
PITTS, W. și MCCULLOCH, W.S. (1947), „How We Know Universals: The Perception of Auditory and Visual Forms“ *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 9: 127–149.
POHL, J. (1968), *Symboles et langages*, Paris, Sodi.
POLUNIN, I. (1977), „The Body as an Indicator of Health and Disease“, în J. Blacking, ed., *The Anthropology of the Body*, 85–98, Londra, Academic.
POPPER, K. (1972), *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, Clarendon.
— (1976), *The Unending Quest*, Glasgow, Harper Collins.
POPPER, K. și ECCLES, J. (1977), *The Self and Its Brain: An Argument for Interactionism*, Berlin Springer.
PREMACK, A. (1976), *Why Chimps Can Read*, New York, Harper and Row.
PREMACK, D. și PREMACK, A.J. (1983), *The Mind of an Ape*, New York, Norton.
PREZIOSI, D. (1979), *The Semiotics of the Built Environment: An Introduction to Architectonic Analysis*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1989), *Rethinking Art History: Meditations on a Coy Science*, New Haven, Yale University Press.

PRIETO, L.J. (1975), *Études de linguistique et de sémiologie générale*, Geneva, Librairie Droz.
PRINCE, G. (1982), *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, Berlin, Mouton.
PRODI, G. (1981), „Sintomo/diagnosi“, *Ricerca-Socializzazione*, 12: 972–992.
PROPP, V.I. (1928), *Morphology of the Folktale*, Austin, University of Texas Press. [(1970), *Morfologia basmului*, trad. R. Nicolau, studiu introductiv și note R. Niculescu, București, Univers.]
PUTNAM, H. (1973), „Meaning and Reference“, *Journal of Philosophy*, 70: 699–711.
RAFFLER-ENGEL, W. VON, WIND, J. și JONKER, A., editori (1989), *Studies in Language Origins*, Amsterdam, John Benjamins.
RANSDELL, J. (1986), „Index“, *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, 1: 340–341.
RECTOR, M. și A.R. TRINTA (1985), *Comunicação não verbal: A gestualidade brazileira*, Petropolis, Editor Vozes.
REICHENBACH, H. (1948), *Elements of Symbolic Logic*, New York, Macmillan.
RÉVÉSZ, G. (1956), *The origins and Prehistory of Language*, New York, Philosophical Library.
REVZINA, O.G. (1972), „The Fourth Summer School on Secondary Modeling Systems“, *Semiotica*, 6: 222–243.
RICHARDS, I.A. (1936), *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford, Oxford University Press.
— (1969), „Tipi e campioni“, *Strumenti Critici*, 3: 187–193.
ROBERTS, D. (1973), *The Existential Graphs of Charles S. Peirce*, Haga, Mouton.
ROTHER, L. (1989), „Macabre Relic Is Laid to Rest by Mexicans“, *New York Times*, 10 dec., 9.
ROIPHE, H. (1973), „The Infantile Fetish“, *Psychoanalytic Study of the Child*, 28: 147–166.

ROSCH, E (1973a), „On the Internal Structure of Perceptual and Semantic Categories“, în *Cognitive Development and Acquisition of Language*, ed. T.E. Moore, 111–144, New York, Academic.

— (1973b), „Natural Categories“, *Cognitive Psychology*, 4, 328–350.

ROSS, S. (1998), *What Gardens Mean*, Londra, University of Chicago Press.

ROUSSEAU, J.-J. (1966), *Essay on the Origin of Language*, trad. J.H. Moran și A. Gode, Chicago, University of Chicago Press.

ROWELL, T. (1972), *The Social Behaviour of Monkeys*, Harmondsworth, Penguin.

ROYCE, A.P. (1977), *The Anthropology of Dance*, Bloomington, Indiana University Press.

RUDY, S. (1986), „Semiotics in the U.S.S.R.“, în T.A. Sebeok și J. Umiker-Sebeok, editori, *The Semiotic Sphera*, cap. 25, New York, Plenum.

RUESCH, J. (1973), *Semiotic Approaches to Human Relations*, Haga, Mouton.

RUESCH, J. și KEES, W. (1956), *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations*, Berkeley, University of California Press.

RUMBAUGH, D.M. (1977), *Language Learning by Chimpanzee: The Lana Project*, New York, Academic.

RUSSELL, B. (1940), *An Inquiry into Meaning and Truth*, Londra, Allen and Unwin.

SAINT-MARTIN, F. (1990), *Semiotics of Visual Language*, Bloomington, Indiana University Press.

SAKITT, B. (1975), „Locus of Short-Term Visual Storage“, *Science*, 190: 1318–1319.

SANDRES, G. (1970), „Peirce's Sixty-Six Signs?“, *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 6: 3–16.

SAPIR, E. (1921), *Language*, New York, Harcourt, Brace, and World.

— (1929), „The Status of Linguistics as a Science", *Language*, 5: 207–214.
— (1931), „Communication", *Encyclopedia of the Social Science*, 4: 78–81.
SARTON, G. (1954), *Galen of Pergamon*, Lawrence, University of Kansas Press.
SAUSSURE, F. DE (1916), *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.
SAVAGE-RUMBAUGH, E.S., RUMBAUGH, D.M. și BOYSEN, S.L. (1978), „Symbolic Communication between Two Chimpanzees", *Science*, 201: 641–644.
SAVAN, D. (1883), „Toward a Refutation of Semiotic Idealism", *Semiotic Inquiry*, 3: 1–8.
SAYERS, D.L. (1932), *Have His Carcase*, New York, Harcourt, Brace and Company.
SCHIFFMAN, N. (1997), *Abracadabra! Secret Methods Magicians and Others Use to Deceive Their Audience*, Amherst, Prometheus Books.
SCHINDLER, W. (1953), „A Case of Crutch Fetishism as the Result of a Literal Oedipus Complex", *International Journal of Sexology*, 6: 131–135.
SCHLEIDT, M. (1980), „Personal Odour and Nonverbal Communication", *Ethology and Sociobiology*, 1: 225–231.
SCHMANDT-BESSERAT, D. (1978), „The Earliest Precursor af Writing", *Scientific American*, 238: 50–59.
— (1989), „Two Precursor of Writing: Plain and Complex Tokens", în *The Origins of Writing*, ed. W.M. Senner, 27–40, Lincoln, University of Nebraska Press.
— (1992), *Before Writing*, 2 vol., Austin, University of Texas Press.
SCHNEIRLA, T.C. (1965), „Aspects of Stimulation and Organization in Approach/Withdrawal Processes Underlying Vertebrate Behavioral Development", *Advances in the Study of Behavior*, 1: 1–74.

SCHOLES, R. (1982), *Semiotics and Interpretation*, New Haven, Yale University Press.
SCHOR, N. (1985), „Female Fetishism: The Case of George Sand", *Poetics Today*, 6: 301—310.
SCHULLER, G. (1997), *The Compleat Conductor*, Londra, Oxford University Press.
SEBEOK, T.A. (1963a), „Communication among Social Bees; Porpoises and Sonar; Man and Dolphin", *Language*, 39: 448–466.
— (1963b), „Communication in Animals and Men", *Language*, 39: 448–466.
—, ed. (1968), *Animal Communication: Techniques of Study and Results of Reasearch*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1972a), *Perspectives in Zoosemiotics*, Haga, Mouton.
— (1972b), „Problems in the Classification of Signs", în *Studies for Einar Haugen*, 511–521, Haga, Mouton.
— (1973a), „Semiotics: A Survey of the State of the Art", în T.A. Sebeok, ed., *Current Trends in Linguistics*, 12: 161–213, Haga, Mouton.
— (1973b), „Semiotica e affini", *VS: Quaderni di Studi Semiotici*, 3: 1–11.
— (1976), *Contributions to the Doctrine of Signs*, Lisse, Peter de Ridder Press.
— (1979), *The Sign and Its Masters*, Austin, University of Texas Press.
— (1981a), *The Play of Musement*, Bloomington, Indiana University Press [(2002) *Jocul cu fantasme*, trad. M. Neț, București, All Educațional].
— (1981b), „Karl Bühler", în M. Krampen *et al.*, editori, *Die Welt als Zeichen: Klassiker der modernen Semiotik*, 34–46, Berlin, Severin und Siedler.
— (1985), *Contributions to the Doctrine of Signs*, Lanham, Md., University Press of America.
— (1986), *I Think I Am a Verb*, New York, Plenum.

— (1989), „Fetish", *American Journal of Semiotics*, 6: 51–65.
— (1990), *Essays in Zoosemiotics*, Toronto, Toronto Semiotic Circle.
— (1991a), *Semiotics in the United States: The View from the Center*, Bloomington, Indiana University Press.
— (1991b), *A Sign is Just a Sign*, Bloomington, Indiana University Press.
— (2001), *Global Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
SEBEOK, T.A. și DANESI, M. (2000), *The Forms of Meaning: Modeling Systems Theory and Semiotics*, Berlin, Mouton de Gruyter.
SEBEOK, T.A. și UMIKER-SEBEOK, J., editori (1992), *Biosemiotics*, Berlin, Mouton de Gruyter.
SHANDS, H.C. (1970), *Semiotic Approaches to Psychiatry*, Haga, Mouton.
SHANNON, C.E. și W. WEAVER (1949), *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, University of Illinois Press.
SHAPIRO, M. (1983), *The Sense of Grammar: Language as Semeiotic*, Bloomington, Indiana University Press.
SHERZER, J. (1973), „Verbal and Nonverbal Deixis: The Pointed Lip Gesture among the San Blas Cuna", *Language in Society*, 2: 117–131.
SHEVOROSHIN, V., ed. (1989), *Reconstructing Languages and Cultures*, Bochum, Brockmeyer.
SHORT, T.L. (1982), „Life among the Legisigns", *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 18: 285–310.
SIEGEL, R.E. (1973), *Galen on Psychology, Psychopathology, and Function and Disease of the nervous System*, Basel, Karger.
SKINNER, B.F. (1938), *The Behavior of Organisms*, New York, Appleton-Century-Crofts.
SKOUSEN, R. (1989), *Analogical Modeling of Language*, Dordrecht, Kluwer.

SMITH, C.G. (1985), *Ancestral Voices: Language and the Evolution of Human Consciousness*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.

SMITH, J.W. (1977), *The Behavior of Communicating: An Ethological Approach*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

SMITH, W.J. (1965), „Message, Meaning, and Context in Ethology", *American Naturalist*, 99: 405–409.

— (1969a), „Displays and Messages in Intraspecific Communication", *Semiotica*, 1: 357–369.

— (1969b) „Messages of Vertebrate Communication", *Science*, 165: 145–150.

SONEA, S. și PANISSET, M. (1983), *A New Bacteriology*, Boston, Jones and Bartlett.

SONESSON, G. (1989), *Pictorial Concepts: Inquiries into the Semiotic Heritage and Its Relevance for the Analysis of the Visual World*, Lund, Lund University Press.

SONTAG, S. (1978), *Illness as Metaphor*, New York, Farrar, Straus & Giroux.

SØRENSON, H.S. (1963), *The meaning of Proper Names*, Copenhaga, Gad.

SPANG-HANSSEN, H. (1954), „Recent Theories on the Nature of the Language Sign", *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, vol. 9.

SPERLING, M. (1963), „Fetishism in Children", *Psychonalytic Quaterly*, 32: 374–392.

STAAL, J.F. (1971), „What Was Left of Pragmatism in Jerusalem", *Language Sciences*, 14: 29–32.

STAEHLIN, W. (1914), „Zur Psychologie und Statistik der Metaphern", *Archiv für Gesamte Psychogie*, 31: 299–425.

STAHL, S. (1989), *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*, Bloomington, Indiana University Press.

STAIANO, K.V. (1979), „A Semiotic Definition of Illness", *Semiotica*, 28: 107–125.

— (1982), „Medical Semiotics: Redefining an Ancient Craft“, *Semiotica*, 38: 319–346.

STAMP DAWKINS, M. (1993), *The Search for Animal Consciousness*, Oxford, Freeman.

STANOSZ, B. (1970), „Formal Theories of Extension and Intension of Expressions“, *Semiotica*, 2: 102–114.

STEWART, A.H. (1976), *Graphic Representation of Models in Linguistic Theory*, Bloomington, Indiana University Press.

STEWART, I. (1975), „The Seven Elementary Catastrophes“, *New Scientist*, 68: 447–454.

STRATTON, J. (1987), *The Virgin Text: Fiction, Sexuality, and Ideology*, Norman, University of Oklahoma Press.

STROSS, B. (1976), *The Origin and Evolution of Language*, Dubuque, Iowa, W.C. Brown.

STURTEVANT, E.H. (1947), *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven, Yale University Press.

SWADESH, M. (1951), „Diffusional Cumulation and Archaic Residue as Historical Explanations“, *Southwestern Journal of Anthropology*, 7: 1–21.

— (1959), „Linguistics as an Instrument of Prehistory“, *Southwestern Journal of Anthropology*, 15: 20–35.

— (1971), *The Origins and Diversification of Language*, Chicago, Aldine-Atherton.

TELEGDI, Z. (1976), „Zur Herausbildung des Begriffs « sprachliches Zeichen » und zur stoischen Sprachlehre“, *Acta Linguistica Scientiarum Hungaricae*, 26: 267–305.

TEMBROCK, G. (1971), *Biokommunikation: Informationsbetragung im biologischen Bereich*, Berlin, Akademie-Verlag.

TEMKIN, O. (1973), *Galenism*, Ithaca, Cornell University Press.

TERRACE, H.S. (1979), *Nim*, New York, Knopf.

THIBAUD, P. (1975), *La Logique de Charles Sanders Peirce: de l'algèbre aux graphes*, Aix-en-Provence, Université de Provence.

THOM, R. (1973), „De l'icône au symbole: Esquisse d'une théorie du symbolisme", *Cahiers Internationaux de Symbolisme*, 22–23: 85–106.

— (1974), „La linguistique, discipline morphologique exemplaire", *Critique*, 30: 235–245.

— (1975), *Structural Stability and Morphogenesis: An Outline of a General Theory of Models*, Reading, W.A. Benjamin.

— (1980), „L'espace et les signes", *Semiotica*, 29: 193–208.

THORNDYKE, E.L. (1898/1911), *Animal Intelligence*, New York, Macmillan.

THROPE, W.H. (1967), „Vocal Imitation and Antiphonal Song and Its Implications", în D.W. Snow, ed., *Proceedings of the XIV International Ornithological Congress*, 245–263, Oxford, Blackwell.

TINBERGEN, N. (1963), „On Aims and Methods of Ethology", *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 20: 410–433.

TINBERGEN, N. și PERDECK, A.C. (1950), „On the Stimulus Situation Releasing the Begging Response in the Newly Hatched Herring Gull Chick", *Behaviour*, 3: 1–39.

TODOROV, T. (1973), „Semiotics", *Screen*, 14: 15—23.

TOLLER, S. VAN și DODD, G.H., editori (1989), *Perfumery: The Psychology and Biology of Fragrance*, New York, Routledge, Chapman and Hall.

TOOLAN, M.J. (1988), *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*, Londra, Routledge.

TRABANT, J. (1981), „Louis Hjelmslev: Glossematik als allgemeine Semiotik", în M. Krampen *et al.*, *Die Welt als Zeichen: Klassiker der modernen Semiotik*, 143–171, Berlin, Severin and Siedler.

TREVARTHEN, C. (1990), „Signs before Speech“, în T.A. Sebeok și J. Umiker-Sebeok, editori, *The Semiotic Web 1989*, 689–755, Berlin, Mouton De Gruyter.

TSUDA, A. (1984), *Sales Talk in Japan and the United Stetes: An Ethnographic Analysis of Contrastive Speech Events*, Washington, D.C., Georgetown University Press.

TULVING, E. (1972), „Episodic and Semantic Memory“, în *Organization of Memory*, ed. E. Tulving și W. Donaldson, 23–46, New York, Academic.

UEXKÜLL, J. VON (1909), *Umwelt und Innenwelt de Tiere*, Berlin, Springer.

— (1973 [1928]), *Theoretische Biologie*, Frankfurt, Suhrkamp.

— (1982a), „The Theory of Meaning“, *Semiotica* 42: 1–87.

UEXKÜLL, T. VON (1982), „Semiotics and Medicine“, *Semiotica*, 38: 205–215.

— (1989), „Jakob von Uexküll's Umwelt-Theory“, în T.A. Sebeok și J. Umiker-Sebeok, editori, *The Semiotic Web 1988*, 129–158, Berlin, Mouton De Gruyter.

UEXKÜLL, T. VON, ed. (1981), *Kompositionslehre der Natur: Biologie als Undogmatische Naturwissenschaft bei Jakob von Uexküll*, Frankfurt am Main, Verlag Ullstein (Propyläen).

UEXKÜLL, T. VON *et al.* (1979), *Lehrbuch der Psychosomatischen Medizin*, München, Urban & Schwarzenberg.

UEXKÜLL, T. VON *et al.* (1993), ‚Endosemiotics”, *Semiotica*, 96: 5–51.

ULLMAN, S. (1951), *Principles of Semantics*, Glasgow, Jackson, Son & Co.

VALESIO, P. (1969), „Icons and Patterns in the Structure of Language“, *Acts of the International Congress of Linguists* [București], 10: 383–387.

VAN WING, R.P.J. (1938), *Études bakongo II: Religion et magie*, Bruxelles, G. van Campenhout.

VIGENER, G. (1989), „Dieser Schuh ist kein Schuh — Zur Semiotik des Fetisches“, în J. Bernard, T. Klugsberger

și G. Wiltham, editori, *Semiotik der Geschlechter. Akten des 6. Symposiums der österreichischen Gesellschaft für Semiotik*, Salzburg 1987, Stuttgart, Heinz.

VYGOTSKY, L.S. (1962), *Thought and Language*, Cambridge, Mass., MIT Press.

WALLIS, M. (1973), „On Iconic Signs", în J. Rey-Debove, ed., *Recherches sur les systèmes signifiants*, 481–498, Haga, Mouton.

— (1975), *Arts and Signs*, Bloomington, Research Center for Language and Semiotic Studies.

WALTHER, E. (1984), „Die Beziehung zwischen Semiotik und Linguistik", *Semiotica*, 52, 111–117.

WARD, L. și W. VON RAFFLER-ENGEL (1980), „The Impact of Nonverbal Behavior on Foreign Language Teaching", în W. von Raffler-Engel, ed., *Aspects of Nonverbal Communication*, 287–304, Lisse, Swets and Zeitlinger.

WATSON, J.B. (1929), *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*, Philadelphia, Lippincott.

WAUGH, L.R. (1982), „Marked and Unmarked: A Choice between Unequals in Semiotic Structure", *Semiotica*, 38: 299–318.

WAY, E.C. (1991), *Knowledge Representation and Metaphor*, Dordrecht, Kluwer.

WECKLER, W. (1973), *The Sexual Code*, New York, Anchor.

WEIMANN, W. (1962), „Über Tätowierungsfetischismus", *Archiv für Kriminologie*, 130: 106–109.

WEINREICH, U. (1968), „Semantics and Semiotics", *International Encyclopedia of Social Sciences*, 14: 164–169.

WEISS, P. și A. BURKS (1945), „Peirce's Sixty-Six Signs", *Journal of Philosophy*, 42: 383–388.

WELLS, G. (1986), *The Meaning Makers: Children Learning Language and Using Language to Learn*, Portsmouth, Heinemann.

WELLS, R. (1954), „Meaning and Use", *Word*, 10: 235–250.

— (1967), „Distinctively Human Semiotic", *Social Science Information*, 6: 103–124.
WELTE, W. (1974), *Moderne Linguistik*, München, Max Hueber.
WERNER, H. și KAPLAN, B. (1963), *Symbol Formation: An Organismic-Developmental Approach to the Psychology of Language and the Expression of Thought*, New York, John Wiley.
WERTHEIMER, M. (1923), „Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt, II", *Psychologische Forschungen*, 4: 301–350.
WESCOTT, R.W. (1971), „Linguistic Iconism", *Language*, 47: 416–428.
WESCOTT, R.W., ed. (1974), *Language Origins*, Silver Springs, Md., Linstock Press.
WHEELER, J.A. (1988), „World as System Self-Synthesized by Quantum Networking", *IBM Journal of Research and Development*, 32: 1–15.
WHEELWRIGHT, P. (1954), *The Burning Fountain: A Study in the Language of Symbolism*, Bloomington, Indiana University Press.
WHITE, L.A. (1940), „The Symbol: The Origin and Basis of Human Behavior", *Philosophy of Science*, 7: 451–463.
WHORF, B.L. (1956), *Language, Thought, and Reality*, ed. J.B. Carroll, Cambridge, Mass., MIT Press.
WICKLER, W. (1968), *Mimicry in Plants and Animals*, New York, McGraw-Hill.
WIENER. N. (1949), *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Cambridge, Mass., MIT Press.
WIERZBICKA, A. (1996), *Semantics: Primes and Universals*, Oxford, Oxford University Press.
WILDER, H.H. și B. WENTWORTH (1918), *Personal Identification*, Boston, Badger.
WILLIS, D.D. (1990), „Indexifiers in Wolof", *Semiotica*, 78: 193–218.

WILSON, C. (1989), *The Misfits: A Study of Sexual Outsiders*, Londra, Carroll and Graf.

WILSON, E.O. (1971), „The Prospects for a Unified Sociobiology“, *American Scientist*, 59: 400–403.

— (1975), *Sociobiology: The New Synthesis*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

— (1979), *On Human Nature*, New York, Bantam.

— (1984), *Biophilia*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.

WIMSATT, W.R. (1954), *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*, New York, University of Kentucky Press.

WINTSCH, S. (1979), „The Vocabulary of Gestures: Nonverbal Communication in Foreign Languages“, *Research & Creative Activity*, 3: 6: 11.

YERKES, R. (1916), *The Mental Life of Monkeys and Apes*, New Haven, Yale University Press.

ZAVITZIANOS, G. (1971), „Fetishism and Exhibitionism in the Female and Their Relationship to Psychopathy and Kleptomania“, *International Journal of Psycho-Analysis*, 52: 297–305.

ZEMAN, J.J. (1964), „The Graphical Logic of C.S. Peirce“, disertație doctorală, University of Chicago.

CUPRINS

NOTA TRADUCĂTORULUI 5
PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A 7
Introducere (MARCEL DANESI):
Thomas A. Sebeok și știința semnelor 9

1
Noțiuni de bază 19
Obiectul semioticii 20
Definirea semnului 22
Proprietăți structurale 23
Semioza și reprezentarea 25
Tipuri de semne 25
Comunicarea non-verbală 29

2
Studiul semnelor 44
O abordare biologică a studiului semnelor 47
Mesajele 51
Semnul 52
Semnele și „realitatea“ 57

3
Șase feluri de semne 60
Trăsăturile generale ale semnelor 60
1. Semnul este bifacial 60
2. Semne zero 61
3. Ocurent/tip, denotație/designație 62

Șase specii de semne 63
Semnalul 65
Simptomul 68
Iconul 73
Indexul 76
Simbolul 79
Numele 83
Despre ființa, comportamentul
și devenirea semnelor 85
Aplicarea legii variației inverse 86
Un domeniu lexical 87
Ubicvitatea semnelor 87

4
Semnele-simptom 89
Semnificația simptomului 90
Concepția lui Peirce 94
Simptomele și originile medicale ale semioticii 97
Interpretarea simptomelor 101

5
Semnele indexicale 109
Indexicalitatea 110
Trăsături ale indexicalității 114
Manifestări ale indexicalității 119
Studiul indexicalității 124

6
Semnele iconice 132
Iconicitatea 132
Incidența iconicității 134
Trăsăturile iconicității 136
Studiul iconicității 141

7
Semnele-fetiș 147
Originea fetișismului ca „deviație“ 148
Fetișul în psihologie și sexologie 150
Fetișul în semiotică 156

8
Semnele limbii 162
Studiul semnului verbal 163
Producția de semne verbale și non-verbale 171

9
Limba ca sistem de modelare primar? 176
Sistemul de modelare 177
Modelul lui Uexküll vizitat a doua oară 181
Limba ca sistem de modelare 184
Observații concluzive 187

GLOSAR 189
BIBLIOGRAFIE 197

Redactor
SORIN MĂRCULESCU

Apărut 2002
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tipografia **MULTIPRINT** Iași
Calea Chișinăului 22, et 6, Iași 6600
tel. 032-211225, 236388 fax. 032-211252

Numele lui Thomas A. Sebeok e universal asociat cu dezvoltarea semioticii și a teoriei comunicării din secolul al XX-lea. Nu ar fi deloc exagerat să spunem că fără activitatea sa de cercetare inovatoare și fără scrierile sale critice nici unul dintre aceste două domenii nu ar fi la fel de înfloritor și de semnificativ ca astăzi, la început de nou mileniu.

Cartea a inaugurat cunoscuta seria „Toronto Studies in Semiotics“ în 1992. Reluată acum sub denumirea de „Toronto Studies in Semiotics and Communication“, primul titlu lansat în noua serie este ediția a II-a, amplu revăzută și adăugită, a *Semnelor*.

Cartea are o valoare deopotrivă teoretică și practică. Ea poate fi utilizată drept cadru teoretic pentru studierea fenomenelor bazate pe semne din semiotică, teoria comunicării, psihologie, lingvistică și biologie, dar și ca manual pentru cursurile universitare consacrate acestor discipline.

Expunerea profesorului Sebeok este clară și incitantă. Autorul are talentul excepțional de a explica un subiect dificil și a-l face accesibil unei largi audiențe, într-o manieră simplă, dar și cu rigoare tehnică și o mare erudiție. Nu e de mirare, așadar, că prima ediție a lucrării de față a devenit un clasic contemporan al domeniului curînd după publicarea sa, fapt confirmat de prestigioasa reeditare. Stilul acestei „epopei a semnelor“ e plăcut și totodată provocator la reflecție, util în egală măsură studentului și specialistului, ca și omului de cultură în general.

În aceeași serie:

ALINA MUNGIU-PIPPIDI Politica după comunism

S. GOLDENBERG / S. BELU Epoca marilor descoperiri geografice

ANDREI OIȘTEANU Imaginea evreului în cultura română

ISBN 973-50-0184-5

